

Čas. 2112

47130

EKONOMICKÝ ČASOPIS

28 | 1980 | 4

8.— Kčs

Z OBSAHU

STEFANCO, Michal: Leninské princípy riadenia a ich uplatňovanie — KODAJ, Milan: Všeobecne politicko-ekonomické problémy rozvinutého socializmu — DERCO, Michal: Stimulovanie práce v socializme — UNCOVSKY, Ladislav: Komplexné modely podniku v teórii a v praxi — KLACKOVÁ, Jana: K niektorým problémom vyhodnocovania efektívnosti opatrení na ochranu životného prostredia — BACHÁR, Vladislav: Spolupráca ekonomov socialistických krajín pri výskume menovo-finančných problémov súčasného kapitalizmu — MLČOCH, Josef: Nová etapa konkurenčného boje kapitalistických štátů — Recenzie — Správy

S-I-C

Ekon. Čas., 28, 1980, č. 4, s. 321-416

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
895 30 Bratislava, Klemensova 19

EKONOMICKÝ ČASOPIS

Časopis pre marxisticko-leninskú ekonomickú teóriu

Ekonomický časopis prináša state a diskusné príspevky z oblasti marxistickej politickej ekonómie, plánovitého riadenia a rozvoja socialistického národného hospodárstva, teórie hospodárskej politiky, financií, ekonomiky priemyslu, poľnohospodárstva a ostatných úsekových ekonomík. Venuje pozornosť otázkam medzinárodnej socialistickej integrácie, vedecko-technickej revolúcie a využívaniu ekonomicko-matematických metód. Zaoberá sa aj ekonomikou kapitalistických krajín a kritikou buržoáznych ekonomických teórií. Prináša recenzie teoretických prác, správy z vedeckého života a bibliografiu.

Ekonomický časopis печатает статьи и дискуссии из области марксистской политической экономики, планового управления и развития социалистического национального хозяйства, теории экономической политики, финансов, экономики промышленности, сельского хозяйства и других отраслевых экономик. Он уделяет внимание вопросам международной социалистической интеграции, научно-технической революции и использованию экономико-математических методов. Занимается также и экономикой капиталистических и развивающихся стран равно как и критикой буржуазных экономических теорий. В журнале публикуются рецензии теоретических работ, новости из научной жизни и библиография.

Ekonomický časopis brings articles and discussion on marxist political economy, planned management and development of the socialist national economy, theory of the economic policy, finances, industrial economics, economics of agriculture and other branch economics. It gives attention to the questions of the international socialist integration, scientific-technical revolution and applying of the economico-mathematical methods. It also deals with the economic problems of the capitalist and developing countries and with the critics of the bourgeois economic theories as well. It brings reviews of theoretical publications, news about the scientific life and bibliography.

Hlavný redaktor Ján Kúkeľ
Výkonná redaktorka Frída Švajdlerová
Redaktorka Katarína Rybanská
Tajomníčka redakcie Naďa Proksová

Redakčná rada: Ladislav Andrášik, Michal Derco, Ivan Figura, Vladislav Garaž, Štefan Heretik, Pavel Hoffmann, Filip Hronský, Michal Hronský, Jan Iša, František Jarušek, Miloslav Jirges, Milan Kodaj, Adam Laščiak, Ivan Okáli, Jan Přívara, Pavol Rapoš, Štefan Samson, Eduard Šarmír, Ladislav Unčovský, Ján Zervan.

Adresa redakcie: ul. Obrancov mieru 2, 884 16 Bratislava, telefón 335761-5.

Číslo bolo redakčne spracované v decembri 1979.

OBSAH

State

ŠTEFANCO, Michal: Leninské princípy riadenia a ich uplatňovanie	- - - -	324
KODAJ, Milan: Všeobecné politicko-ekonomické problémy rozvinutého socializmu	- - - -	336
DERCO, Michal: Stimulovanie práce v socializme	- - - -	351
UNČOVSKÝ, Ladislav: Komplexné modely podniku v teórii a v praxi	- - - -	359
KLACKOVÁ, Jana: K některým problémům vyhodnocování efektivnosti opatření na ochranu životního prostředí	- - - -	374

Prehľad

BACHÁR, Vladislav: Spolupráca ekonómov socialistických krajín pri výskume menovo-finančných problémov súčasného kapitalizmu	- - - -	387
---	---------	-----

Glosy

MĽČOCH, Josef: Nová etapa konkurenčného boje kapitalistických štátů	- - -	399
---	-------	-----

Recenzie

KRILEK, J.: Ekonomická efektivnost zemědělství - F. Hutník	- - - -	407
Kollektiv: Mechanizm ekonomičeskogo cikla v SŠA - M. Belica	- - - -	409

Správy

IX. konferencia priestorových ekonómov socialistických krajín v Havane (M. Buček)		415
---	--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

ШТЕФАНЦО, Михал: Ленинские принципы управления и их применение	- -	324
КОДАЙ, Милан: Общие политическо-экономические проблемы развитого социализма	- -	336
ДЕРЦО, Михал: Стимулирование труда при социализме	- - - -	351
УНЧОВСКИЙ, Ладислав: Комплексные модели предприятия в теории и на практике	- - - -	359
КЛАЦКОВА, Яна: Некоторые проблемы оценки эффективности мероприятий для защиты окружающей среды	- - - -	374

Обзоры

БАХАР, Владислав: Сотрудничество экономистов социалистических стран при исследовании валютно-финансовых проблем современного капитализма	- - - -	387
--	---------	-----

Leninizmus — to je marxizmus súčasnej epochy, jednotné ucelené a ustavične sa rozvíjajúce učenie medzinárodnej robotníckej triedy.

Z Uznesenia ÚV KSSZ k 110. výročiu narodenia V. I. Lenina.

Leninské princípy riadenia a ich uplatňovanie

ŠTEFANCO, Michal

V rozvinutej socialistickej spoločnosti narastá zložitosť riadiacej práce. Zvyšovanie jej kvality a efektívnosti stáva sa ťažiskom každého úsilia o zhospodárnenie spoločenskej výroby. Z uvedeného hľadiska je potrebné rozpracúvať aj problematiku uplatňovania leninských princíпов riadenia v hospodárskej praxi. Predložená stať je pokusom o jej rozpracúvanie na súčasné podmienky rozvoja našej ekonomiky.

Princípy riadenia ako rezerva rozvoja

Už rad rokov sa konštatuje, že sa nedostatočne využívajú kapacity veľkej časti našich podnikov, že sa plytvá materiálom, prácou a energiou. Za hlavnú príčinu týchto ťažkostí sa všeobecne považujú nedostatky v riadení. Avšak názory na to, ako uvedené nedostatky odstrániť, nie sú jednotné. Možno ich v podstate rozdeliť do dvoch protichodných skupín. Pre *prvú skupinu* je charakteristický predpoklad, že riadením by sa nemuseli odstraňovať chyby a nedostatky, ktoré nám denne spôsobujú ťažkosti v práci i v živote, keby sa leninské princípy riadenia presadzovali jednotne a dôsledne vo všetkých oblastiach spoločenského života a v každodennej práci. Opačného názoru je *druhá skupina* autorov, podľa ktorých hlavnou príčinou všetkých problémov a ťažkostí ďalšieho rozvoja socialistickej spoločnosti je nízka produktivita a efektívnosť riadiacej práce, nízky stupeň rozvoja automatizovaných systémov riadenia.

Často sa tieto prístupy stavajú proti sebe. Význam žiadneho z nich však nemožno ani preceňovať, ani podceňovať. Oba prístupy sa navzájom podmieňujú a vytvárajú nevyhnutné podmienky pre úspešnú realizáciu dlhodobej línie hospodárskeho a sociálneho rozvoja, línie zameranej na vysokú efektívnosť spoločenskej výroby a kvalitu každej práce.

Pokiaľ človek vystačil s informáciami, ktoré najčastejšie získal jednoduchým hodnotením minulých skúseností, nemusel sa starať o znižovanie nákladov na „výrobu“ infor-

mácií ako substrátu riadenia. Avšak s rozvojom strojovej veľkovýroby narastá množstvo informácií a zložitost technológie informačnej výmeny, spoločnosť musí stále viac prostriedkov vynakladať na získavanie, prenos, spracovanie a uchovávanie informácií pre potreby riadenia. V súčasnosti tento vývoj pokročil tak ďaleko, že práca s informáciami sa stala náročnou na pracovné sily a zvyšovanie jej produktivity patrí medzi hlavné rezervy ďalšieho rozvoja socialistickej spoločnosti.

Ak rast produktivity fyzickej práce závisel hlavne od strojovej výroby energie, rast produktivity riadiacej práce závisel predovšetkým od toho, ako sa v procese riadenia využívajú stroje, ktoré nie sú určené ani na spracovanie materiálu, ani na výrobu energie, ale na „výrobu informácií“. Treba vyriešiť ešte rad otázok, aby sa zvýšilo funkčné využívanie moderných počítačov pri uskutočňovaní rôznych riadiacich činností, a tým podstatnejšie vzrástla produktivita riadiacej práce. Riešenie týchto problémov v súčasnom období nemá menší význam, ako je riešenie energetických a surovinových ťažkostí, pretože jedným z prejavov technického pokroku je postupné vytlačanie fyzickej práce z výrobného procesu na jednej strane a narastanie podielu, zložitosti a nákladovosti riadiacej práce na druhej strane.

Prívržencom kybernetických disciplín nemožno vyčítať, že chcú riešiť problémy automatizácie riadiacich činností a ani to, že riešenie jednotlivých stránok týchto problémov považujú za rozhodujúci predpoklad ďalšieho spoločenského pokroku. Bolo by však rovnako nesprávne, keby sa táto aktivita považovala za jediný zdroj zvyšovania hospodárnosti spoločenskej práce. Možno ňou podstatne zvýšiť produktivitu riadiacej práce a znížiť jej prácnosť, ale nemožno vyriešiť mnoho ďalších, rovnako dôležitých problémov riadenia socialistickeho hospodárstva, spoločnosti a štátu.

Racionalizačné hnutie v minulosti sa sústreďovalo prevažne na boj proti stratám ako „rezervám vo výkonoch robotníkov“, v súčasnosti hlavnou oblasťou racionalizačného hnutia je boj proti stratám ako „rezervám vo výkonoch riadiaceho subjektu“. Rozhodujúce sú pritom najmä straty zavinené nedostatkami v organizácii riadiacej práce, vo využívaní metód a nástrojov riadenia, v štýle práce vedúceho a podobne. Ani tieto problémy riadenia socialistickeho hospodárstva nemožno vyriešiť len automatizáciou riadiacich činností.

Napriek všeobecnému nadbytku informácií sa riadiaci pracovníci stále viac sťažujú na ich nedostatok. Je tiež paradoxné, že v riadiacej praxi nie sú ojedinelé prípady, keď riadiaci pracovníci sa dožadujú informácií nepotrebných pre svoju prácu a nežiadajú tie, ktoré by mali byť rozhodujúce pre riešenie jednotlivých úloh riadenia. Navyše, skúsenosti ukazujú, že automatizáciou informačných procesov nemožno z procesu riadenia vylúčiť ani informácie vedome a nevedome skreslené, informácie so systematickými a náhodnými chybami, informácie duplicitné a nepodstatné.

Buržoázna veda, ktorá začala vkladať veľké nádeje do rozvoja kybernetických disciplín a kybernetickej techniky, skoro sa presvedčila, že ani tento pokrok neumožňuje zabezpečiť rovnováhu a stabilitu v hospodárstve, v sociálnom a politickom rozvoji celej kapitalistickej spoločnosti. Chýbajú všeobecne platné normy, ktoré by v celospoločenskom

meradle a záujme regulovali riadiacu prácu jednotlivých manažérov. Socialistická spoločnosť takého normy má v leninských princípoch riadenia.

Princípy riadenia ako normy regulácie

Jeden z popredných teoretikov kapitalistického riadenia E. Dale v knihe *Velkí organizátori* tvrdí, že „... zatiaľ neexistujú v skutočnosti profesionálne normy, ktoré by regulovali riadiace činnosti“ [1]. Kapitalistické spoločenské podmienky, protikladnosť záujmov jednotlivých podnikateľov a antagonistické vzťahy medzi základnými triedami tejto spoločnosti ani neumožňujú vypracovať všeobecne platné normy regulácie riadiacej práce v celospoločenskom meradle. V takýchto podmienkach možno len v obmedzenej miere využívať princípy riadenia ako výraz objektívnych zákonov, ktoré vznikajú a pôsobia nezávisle od vôle a vedomia ľudí.

V podmienkach spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov systém riadenia musí zahrnúť v podobe princípov všetky hlavné zákonitosti, ktorým podliehajú informačné, rozhodovacie, motivačné, kontrolné a ďalšie procesy riadenia. V socializme sú potenciálne možnosti uplatňovať princípy riadenia ako normy regulácie každej riadiacej práce, a to hlavne v týchto troch smeroch: 1. ako normy regulácie činnosti subjektu riadenia; 2. ako normy regulácie činnosti objektu riadenia a 3. ako normy regulácie účelového pôsobenia riadiaceho subjektu na riadený objekt. Porušovanie týchto noriem sa v konečnom dôsledku prejaví nielen ako plytvanie spoločenskou prácou, ale aj ako rušivý moment výstavby socializmu.

Riadenie je procesom realizácie *výrobných vzťahov*. Len výrobné vzťahy môžu do výrobných síl vnášať pohyb, a to tým, že prenikajú do vedomia ľudí a motivujú ich k určitému konaniu. Bez človeka ako nositeľa výrobných vzťahov sú výrobné sily nehybným, mŕtvym aparátom a riadiť človeka ako najdôležitejšiu výrobnú silu súčasne znamená riadiť človeka ako nositeľa výrobných vzťahov.

V podmienkach spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov *subjektom riadenia* (riadiacim subjektom) je celá spoločnosť. Ide o súhrnný subjekt riadenia, ktorý sa nerealizuje priamo a zárukou jeho pokrokovej riadiacej moci (autority) je vedúca úloha robotníckej triedy. K organizačným subjektom riadenia patrí: 1. marxisticko-leninská strana, ktorá má poznávaciu, ideologickú, programátorskú, organizátorskú a kontrolnú funkciu; 2. socialistický štát, ktorý sa v priebehu socialistickej revolúcie formuje s cieľom plniť mocenské, správne, ekonomické a ďalšie funkcie riadenia; 3. spoločenské organizácie (najmä odbory) ako nositelia špecifických funkcií pri zabezpečovaní účasti pracujúcich na riadení. Každý z týchto subjektov riadenia pri výkone svojich riadiacich činností sa opiera o volené orgány a o riadiaci aparát, teda o pro-

fesionálnych riadiacich pracovníkov. Medzi nimi existuje delba práce a vzájomná kooperácia.

Vo všeobecnosti *objektom riadenia* (riadeným objektom) je tá časť spoločnosti, ktorá svojou prácou dáva do pohybu materiálne a finančné zdroje hospodárskych systémov (závodov, podnikov a podobne). Ľudia ako bezprostredný objekt riadenia sú týmto objektom v jednote všetkých svojich stránok, teda ako výrobné sily i ako nositelia výrobných vzťahov, určitej morálky a ideológie. To znamená, že objekt riadenia sa vytvára objektívnymi hmotnými podmienkami a stavom vedomia ľudí.

Každý objekt riadenia závisí vo svojom vývoji od riadiaceho subjektu, a to v štyroch smeroch: *závislosť organizačná*, t. j. možnosť spájať ľudí a stroje do rôznych systémov organizácie práce; *závislosť ekonomická*, t. j. možnosť rozhodovať o ekonomických podmienkach činnosti riadeného objektu a o ekonomickom donucovaní ľudí k plneniu pracovných povinností; *závislosť právna*, t. j. možnosť vymáhať plnenie určitých povinností a znemožňovať nežiadúce správanie právnym a služobným postihom; *závislosť morálna* v zmysle tlaku morálneho kódexu spoločnosti na správanie objektu riadenia. Uvedené závislosti umožňujú riadiacemu subjektu donútiť riadený objekt k takému vývinu, ktorý je v súlade s kritériami i s konkrétnymi cieľmi riadenia celej spoločnosti.

V socializme však existuje aj celková závislosť riadiaceho subjektu od riadeného objektu. *Po prvé*, všetky riadiace orgány sa vytvárajú zdola voľbou, čiže tými, čo sú v konkrétnom prípade objektom riadenia. *Po druhé*, riadiaci subjekt musí dobre poznať nielen svoje vlastné možnosti a sily, ale aj objekt riadenia, jeho zákonitosti, náhodnosti i chyby, ktoré sa do neho riadením vniesli, musí ho vidieť takým, akým je a akým sa môže stať. Len tak sa možno v riadení vyhnúť subjektivismu a voluntarizmu, ako aj tomu, že riadiaci subjekt precení svoj vlastný vplyv a v tomto zmysle „podľahne“ riadenému objektu. *Po tretie*, objekt riadenia sa zúčastňuje nielen na príprave rozhodnutí, ktorým sa potom podrobí, aby zabezpečil ich realizáciu, ale aj na kontrole a na ostatných riadiacich činnostiach subjektu riadenia. Táto závislosť je veľkou historickou prednosťou socializmu v porovnaní s kapitalizmom. Ide však o prednosť, ktorá súčasne robí riadenie aj podstatne náročnejším.

Význam leninských princípov riadenia ako základných noriem regulácie riadiacej práce závisí aj od špecifických zvláštností samých princípov, od ich miesta a funkcií v systéme riadenia socialistickej ekonomiky.

Princíp demokratického centralizmu

S problémami demokratického centralizmu sme sa v minulých rokoch najviac stretávali v oblasti politickej, menej už v hospodárskej sfére činnosti ľudí a ešte menej pri vlastnej riadiacej práci. Vzhľadom na to,

že ide o hlavný princíp riadenia v socializme, treba sústrediť pozornosť na jeho uplatňovanie ako všeobecne platnej normy regulácie. Konkrétne to znamená, že musíme vyriešiť predovšetkým tieto problémy: ako prehĺbiť delbu práce medzi centrálnymi orgánmi a podriadenými zložkami riadenia, ako rozpracovať princíp do systému účinných metód socialistického riadenia a ako skvalitniť organizáciu ľudskej činnosti tak, aby každý presne, včas a kvalitne plnil svoje povinnosti.

Riadiť hospodárstvo v socializme znamená zabezpečovať výkon rôznych riadiacích činností, ktoré z organizačného hľadiska možno rozdeliť do dvoch skupín. Prvá skupina zahŕňa riadiace činnosti, ktoré funkčne závisia od takých premenných, ako celospoločenské záujmy a potreby, zákonité a náhodné tendencie vo vývoji spoločenských procesov, všeobecné a zvláštne v hospodárskom mechanizme socialistickej spoločnosti, širšie politické súvislosti a podobne. Do druhej skupiny patria riadiace činnosti, ktoré sú náročné hlavne na množstvo a kvalitu informácií o špecifických zvláštnostiach miestnych podmienok, konkrétnych situácií a podobne. Ak v prvom prípade je ekonomicky výhodná centralizácia, pretože riadiace orgány centra môžu mnohé predvídať skôr, ako sa to negatívne prejaví v hospodárskej praxi, v druhom prípade je nevyhnutná decentralizácia vzhľadom na potrebu operatívneho reagovania na konkrétnu, stále sa meniacu situáciu vo výrobe a spotrebe. Koncentrovaným výrazom *dialektickej jednoty týchto tendencií* je princíp demokratického centralizmu.

Demokratický centralizmus súčasne znamená dialektické spojenie *dvoch ideí*. Na jednej strane je to idea tvorivého zovšeobecňovania skúseností zdola, a na druhej strane je to idea tvorivého rozpracúvania opatrení zhora. Ide o to, aby nadriadené orgány nielen v návrhu uznesení tvorivo zovšeobecňovali skúsenosti zdola, ale po ich vydaní aj vysvetlili všetko podstatné, čo k rozhodnutiu viedlo a aké opatrenia sa musia záväzne prijať pre úspešnú realizáciu schválených uznesení.

V socializme je dokonalá organizácia ľudskej súčinnosti možná len na základe *jednoty dvoch relatívne samostatných prvkov*: mocenského a demokratického. Mocenský prvok zabezpečuje direktívnosť riadiacích opatrení, ich záväznú a dôslednú plnenie vo všetkých oblastiach života spoločnosti, demokratický prvok „... predpokladá dôsledne využívať po prvý raz dejinami utvorenú možnosť úplného a nerušeného rozvoja nielen miestnych zvláštností, ale aj miestneho podnikania a miestnej iniciatívy a vyžaduje uplatňovať rozmanité metódy, spôsoby a prostriedky, ako sa dostať k spoločnému cieľu“ [2]. Jednota týchto prvkov je tiež podstatnou súčasťou princípu demokratického centralizmu.

V. I. Lenin už po prvých skúsenostiach z riadenia štátu sovietskou mocou zistil, že uplatňovanie princípu demokratického centralizmu v praxi budú neustále ohrozovať *nebezpečenstvá dvojakého druhu*. V prvom rade je to tendencia k „tuhému centralizmu“, ktorá sa vyznačuje

nariadovaním jednotných „receptov“ zhora, šablónovitosťou a uniformitou v riadení. Opakom je tendencia k „neúmernému decentralizmu“, ktorého prejavom je zveličovanie významu miestnych zvláštností, aby sa vytvoril priestor pre ekonomické meranie síl medzi jednotlivými organizáciami. Prvý extrém smeruje k byrokratizmu, ktorý je brzdou rozvoja tvorivej iniciatívy zdola, druhý sa približuje k anarchizmu, ktorým sa oslabuje záujem o prioritné riešenie celospoločenských a dlhodobých potrieb rozvoja socialistickej spoločnosti.

Buržoázna a revizionistická „kritika“ sa od začiatku usiluje dokazovať ohraničenosť vedúceho princípu socialistickeho riadenia. V ostatnom čase ako argumenty svojich záverov začala zneužívať nedoriešené otázky kybernetiky. Jeden z takýchto pokusov vysvetlíme na zjednodušenom príklade. Predpokladajme, že sortiment spoločenskej výroby vytvára milión výrobkov $\{n\}$. Keby sa v národohospodárskom pláne uvažovalo s každým druhom výrobkov zvlášť, pri jeho zostavovaní by sa muselo zhodnotiť celkom $n(n-1)$ väzieb a $2^{n(n-1)}$ rôznych stavov. Táto požiadavka nie je reálna. Preto rozsah sortimentu sa musí znížiť združením jednotlivých druhov výrobkov do skupín (globálov) rôznych veľkostí. Tým však dochádza k strate informácií (percento tejto straty možno vypočítať pomocou Hartleyho vzorca entropie a predstavuje približne 33 % pre globály o veľkosti 100), ktorú sa „kritika“ pokúša interpretovať ako „nevýhnutný objem výroby na sklad“ v podmienkach rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Nepriatelia marxizmu-leninizmu často tvrdia, že princíp demokratickeho centralizmu likviduje slobodu a demokraciu. S týmto tvrdením možno bezvýhradne súhlasiť, ak máme na mysli slobodu kapitalistického podnikania; človek je tým slobodnejší, čím má väčší kapitál. V socialistickej spoločnosti sa však otvárajú možnosti realizácie ľudskej slobody ako dialektickej jednoty revolučnej ideológie a revolučnej aktivity; človek je tým slobodnejší, čím lepšie chápe reálne možnosti svojho konania v konkrétnom čase a priestore, čím viac jeho ciele a túžby splyvajú s objektívnymi zákonitostami spoločenského pohybu.

Možno konštatovať, že princíp demokratickeho centralizmu má objektívny charakter a všeobecnú platnosť. Pôsobí tým účinnejšie, čím uvedomelejšie sa rešpektuje v každej riadiacej práci. Neplatí len vo vzťahoch medzi centrom a podnikmi, ale aj vo vzťahoch medzi jednotlivými riadiacimi orgánmi v samom centre i v jednotlivých podnikoch, t. j. medzi riaditeľom a námestníkmi, medzi námestníkmi a vedúcimi odborov, až po najnižšie zložky riadenia.

Princíp jednoty politického a ekonomického riadenia

Tento princíp svojím obsahom vyjadruje špecifické zvláštnosti systému riadenia socialistickej ekonomiky, spoločnosti a štátu. Stručnú a výstižnú charakteristiku jeho podstaty vypracovali K. Marx a F. Engels: „Ekonomický pohyb sa vcelku presadzuje v súlade s ekonomickými zákonitostami. Musí však obsahovať spätné pôsobenie politického pohybu, ktorý je ním samým vytvorený a má relatívnu samostatnosť. Spätné

pôsobenie štátnej moci na ekonomický vývoj môže byť trojakého charakteru: môže smerovať tým istým smerom, a potom ide vývoj rýchlejšie; môže smerovať proti, a potom skôr alebo neskôr stroskotá; alebo môže ekonomickému vývoju niektoré smery odtrhnúť a predpísať iné, potom sa takýto prípad redukuje na jeden z predchádzajúcich prípadov“ [3].

Politika je teda ovplyvňovaná vývojom hospodárstva a ako samostatná reálna sila môže spätne ekonomický vývoj urýchliť alebo veľmi poškodiť. V socializme sa táto vzájomná závislosť nielen zvyrazňuje, ale aj modifikuje. Zvýrazňuje sa preto, lebo žiadne problémy rozvoja socialistickej spoločnosti nemožno riešiť bez ich hodnotenia z hľadiska širších politických súvislostí, bez dôkladnej politickej predprípravy. Modifikuje sa v tom, že je treba zabezpečiť prvenstvo politiky nad ekonomikou. V. I. Lenin o tom napísal: „Politika nemôže nemať prvenstvo nad ekonomikou. Uvažovať inak znamená zabúdať abecedu marxizmu. ... vec sa má takto: bez správneho politického prístupu k veci daná trieda neudrží svoje panstvo, a teda nebude môcť riešiť ani svoju výrobnú úlohu“ [4].

Naši ideologickí odporcovia sa usilujú dokázať, že ekonomika a politika sú nezlučiteľné, pretože politika je triedna a tendenčná. Podľa nich sa musí politika odtrhnúť od ekonomiky. Nie sú pochybnosti o tom, že nemožno zlúčiť ekonomiku s politikou tej triedy, ktorej záujmy sú v antagonistickej protirečivom vzťahu s objektívnymi zákonitosťami spoločenského vývoja. Lenže pred robotníckou triedou stojí historická úloha socialistickej prevratu a túto úlohu nemožno riešiť bez vedeckej hospodárskej politiky, bez toho, aby všetky oblasti života a celý vývin spoločnosti nebol preniknutý politikou, ktorá vyjadruje zákonitosti spoločenského vývinu. Len za tohto predpokladu robotnícka trieda dokáže podriadiť hlavnému cieľu dejinného vývinu riešenie všetkých problémov rozvoja socialistickej spoločnosti v konkrétnych historických podmienkach.

Politika ako veda je koncentrovaným výrazom ekonomiky a národohospodársky plán je druhým politickým programom vládnucej strany socialistickej spoločnosti. Politickým a ekonomickým prístupom k riadeniu sa plnia niektoré spoločné funkcie, ale každý z nich sa pritom vyznačuje špecifickými zvláštnosťami a má svoju relatívnu samostatnosť. Len dôsledným uplatňovaním politického prístupu v oblasti riadenia možno zabezpečiť prioritné presadzovanie celospoločenských a dlhodobých záujmov. Keby sa politický prístup stotožnil s ekonomickým prístupom, stratila by sa možnosť využívať v riadiacej práci účinky ich odlišných funkcií a metód.

V socializme preto nemožno politický a ekonomický prístup k riešeniu problémov riadenia od seba odtrhnúť, ani navzájom stotožniť. Bolo by však rovnako nesprávne, keby sa niektorý z týchto prístupov podceňoval. Ak sa podcení politický prístup, stratí sa možnosť posúdiť politický obsah jednotlivých rozhodnutí, ich dopad na myslenie ľudí a na všestranný rozvoj socialistickej spoločnosti. Ak sa dlhší čas bude podceňovať ekonomický prístup, môže sa nielen narušiť hospodárska stabi-

lita, ale aj ohroziť vývoj spoločnosti po stránke politickej, kultúrnej a morálnej. V oboch prípadoch ide o nebezpečenstvá, proti ktorým treba bojovať v teórii i v praxi.

Jednota politického a ekonomického prístupu k riešeniu problémov sa stala vo všetkých socialistických krajinách kľúčovým princípom riadenia. Jeho význam ako všeobecne platnej normy regulácie riadiacej práce pritom určujú tieto zvláštnosti:

a) Každé zásadné ekonomické rozhodnutie má politický dopad na myslenie pracujúcich. Aby sa tento dopad mohol predvídať, je potrebné posúdiť politický obsah prijatých opatrení. Určité opatrenia pritom môžu byť technicky uskutočniteľné a ekonomicky výhodné, avšak z politického hľadiska neúnosné. V iných prípadoch môže ísť o riešenie ekonomicky málo výhodné, avšak z hľadiska dlhodobých záujmov socializmu politicky nevyhnutné. Preto každý riadiaci pracovník musí ovládať proces riadenia v dialektickej jednote vzťahov politiky a ekonomiky.

b) Politické vzťahy sa v každej spoločnosti prejavujú predovšetkým ako ekonomické záujmy. Ich obsah ovplyvňuje najmä postavenie človeka v spoločnosti, ktoré nie je stále, ale mení sa so zmenami životných podmienok. Len riadením možno vytvoriť podmienky na realizáciu súčasných i dlhodobých záujmov pracujúcich a zabezpečiť organické spojenie záujmov štátu, podniku a každého pracovníka.

c) Ekonomický prístup k riadeniu znamená, že treba voliť také riešenia, ktoré budú optimálne hospodárne a účelné z hľadiska spoločnosti ako celku. Aby sa tento cieľ dosiahol, je nevyhnutné, po prvé, rozdeliť právomoc na jednotlivé stupne riadenia tak, aby každý mohol rozhodovať s plnou znalosťou vecí v súlade s potrebami spoločnosti; po druhé, určiť správne a dostatočne konkrétne kritériá rozhodovania tak, aby bolo možné posúdiť, čo je a čo nie je účelné či hospodárne; po tretie, zabezpečiť hospodárnosť aj v procese realizácie prijatých rozhodnutí. Avšak každý z týchto predpokladov v sebe obsahuje nielen ekonomické, ale aj politické aspekty.

Princíp spoluúčasti na riadení

Obsah tohto princípu riadenia tvorí jednota dvoch relatívne samostatných zásad: zásady jediného zodpovedného vedúceho, ktorá zabezpečuje osobnú zodpovednosť za plnenie úloh v praktickej činnosti, a zásady účasti pracujúcich na riadení, ktorá umožňuje kolektívne posudzovať všetky otázky a problémy riadenia. Ide teda o to, aby sa veci prerokovali spoločne, ale aby zodpovednosť za riadenie určitej práce niesla jedna osoba. Ak prvá zásada vyplýva z rozporu medzi rýchlosťou rozhodovania a tempom pracovného procesu, z rozporu medzi charakterom spoločenských vzťahov a tým, že práca sa ešte nestala prvou životnou potrebou človeka, v druhej zásade „... máme zázračný prostriedok, ako naraz zdesaťnásobiť náš štátny aparát, prostriedok, ktorý nikdy nemal a nemohol mať ani jeden kapitalistický štát“ [5].

Každý hospodársky systém sa musí podriaďovať jednotnej vôli, musí ho riadiť jediný vedúci, ktorý robí konečné rozhodnutia a prikazuje podriadeným, ale zároveň plne zodpovedá nadriadeným i podriadeným za riadny výkon funkcie, ktorú mu zverili. Bez osobnej zodpovednosti za výkon riadiacej funkcie a za plnenie uložených úloh by nebolo možné zabezpečiť: 1. konkrétnu činnosť ľudí; 2. súlad medzi rýchlosťou rozhodovania a tempom pracovného procesu; 3. kolektívne posudzovanie otázok, o ktorých sa rozhoduje. Hlavnou úlohou zodpovedného vedúceho

je organizovať účasť pracujúcich na riadení tak, aby sa zvýšila kvalita a efektívnosť riadiacej práce.

Bez angažovanej účasti pracujúcich na riadení by sa vôbec nedali splniť náročné úlohy socialistických premien. Čím je sociálna revolúcia hlbšia, tým viac ľudí potrebuje na dotvorenie svojich kvalitatívnych premien. Lenin o tom hovorí: „... ako tisíce a desaťtisíce budovali štát v epoche kapitalizmu, tak socialistický prevrat sa môže uskutočniť len za aktívnej, bezprostrednej a praktickej účasti desiatok miliónov ľudí na spravovaní štátu“ [6]. K tomu je však potrebné vytvárať a prehľbovať niektoré základné predpoklady. Všeobecne možno povedať, že účasť pracujúcich na riadení sa rozvíja v takej miere, v akej sa pozdvihne ich uvedomenie v oblasti politiky a riadenia, ako sa získa a prehĺbi ich záujem o uskutočňovanie tejto činnosti a aké možnosti účasti im poskytne systém riadenia. Konkrétne to znamená, že sa treba usilovať o to, aby pracujúci vedeli, chceli a mohli riadiace činnosti uskutočňovať.

Kto sa má zúčastňovať na riadení, musí túto prácu poznať, musí ju vedieť vykonávať. Cieľom riadenia ľudí v pracovnom procese je dosahovanie maximálnych výsledkov s minimom úsilia a prostriedkov. Riadenie sa stalo vedou, ktorá sa zaoberá riešením problémov spojených s plánovaním, organizovaním, koordináciou, motiváciou, rozhodovaním, výchovou a kontrolou pracovných činností ľudí. To všetko musí ovládať nielen výkonný vedúci, ale aj ten, kto sa chce uvedomele zúčastňovať na riadiacej práci. Preto V. I. Lenin požadoval, aby sa „... cielavedome a rázne prikróčilo k úpornému, odbornému a na dlhé roky rozloženému školeniu robotníkov a všetkých pracujúcich v riadení národného hospodárstva a celej krajiny“ [7]. Táto jeho požiadavka má trojaký praktický význam. Po prvé, masová výchova k riadeniu umožňuje vyhľadávanie najschopnejších kádrov pre riadiace funkcie. Po druhé, masová výchova k riadeniu umožňuje, aby vedúci boli uvedomele podporovaní veľkými kolektívmi pracovníkov, ktorí sú oboznámení s problematikou. Po tretie, masová výchova k riadeniu umožňuje trvale zvyšovať nároky na úroveň riadiacej práce vedúcich pracovníkov, uplatňovať voči nim náročnú profesionálnu kontrolu, a tak zároveň na stále nových historických stupňoch obnovovať a posilňovať vedúcu úlohu robotníckej triedy.

Aby sa ktokoľvek zúčastnil na riadení, musí mať o túto činnosť záujem, musí ju chcieť vykonávať. Pre ďalšie rozvíjanie záujmu pracovníkov o spoluúčasť na riadení bude potrebné hlbšie prepracovať systém materiálnej zainteresovanosti pracujúcich na výsledkoch hospodárenia, na zvyšovaní produktivity práce, na najrôznejších úsporách atď. Zároveň bude potrebné preskupiť spoločenské hodnoty a zmeniť verejnú mienku tak, aby riadiace vedomosti a schopnosti ich uplatňovania v praxi získali väčšiu spoločenskú váhu a úctu. Potom už žiadny pracovník nenechá bez povšimnutia nič, čo spôsobuje plytvanie materiálom a vedie k stratám spoločenskej práce. Takto sa účasť pracujúcich na riadení stane ich vlastným materiálным a sociálnym záujmom. A v tejto mož-

nosti spočíva nová kvalita. Jej historický význam vynikne, ak si pritom uvedomíme obsah slov z Komunistického manifestu: „Kde sa buržoázia zmocnila panstva, tam zničila všetky ... idylické pomery ... a neponechala medzi ľuďmi žiaden iný zväzok ako holé sebestvo, ako bezcitné platenie hotovými ... Premenila osobnú dôstojnosť človeka na výmennú hodnotu“ [8].

Skúsenosti učia, že prehnáný dôraz na hmotné záujmy sa kladie tam, kde sa pracujúcim nedostáva priestor pre uplatnenie spoluúčasti na riadení organizácie, v ktorej pracujú. Získanie pocitu spokojnosti u pracovníkov závisí nielen od miery uspokojovania materiálnych potrieb, ale aj od: 1. istoty, že im v ceste odborného rastu nestoja prekážky; 2. istoty, že to nie je len okamžitá potreba a výkon, pre ktorý sú uznávanými členmi kolektívov a kladne hodnotení svojimi vedúcimi; 3. istoty, že ako rovnocenní partneri môžu bez akýchkoľvek zábran vyjadriť svoj názor na všetky otázky a v každej diskusii, v ktorej cítia potrebu zúčastniť sa. Pokiaľ nie je rovnováha medzi týmito záujmami, pracujúci plne nevyužívajú právo uplatniť svoj hlas spoluúčasti na riadení, na vypracúvaní plánov a uplatňovaní nových metód, na rozhodovaní a kontrole. Navyše, ani rozhodnutia vedúceho neberú za svoju vec a plnenie úloh nepovažujú za záležitosť svojej čtižiadosti.

Aby sa ľudia mohli zúčastňovať na riadení, treba reálnym životom naplniť súbor konkrétnych foriem ich účasti. Súdruh G. Husák v Správe na XIV. zjazde KSČ hovorí: „Naša spoločnosť dáva všetky predpoklady pre rozvoj čo najširšej účasti pracujúcich na riadení. A máme nielen predpoklady, ale i súbor konkrétnych a osvedčených foriem účasti ľudí — výrobné porady, právomoc odborov, verejné prerokúvanie úloh, kontroly plnenia plánu, podávanie správ riaditeľov pracovným kolektívom, socialistické súťaženie...“ [9]. Premena týchto možností v skutočnú účasť pracujúcich na riadení vyžaduje, aby vedúci pracovníci na všetkých stupňoch riadenia sústavne vytvárali taký vnútorný mechanizmus vzťahov na pracoviskách, že právo účasti sa stáva povinnosťou a povinnosť sa mení na záujem. Okrem toho je potrebné nielen prehlbovať a zdokonaľovať existujúce, ale aj objavovať nové formy účasti na riadení v rámci princípov socialistickej demokracie a racionality riadenia nášho hospodárstva.

Stanovisko buržoázie ako triedy k otázke účasti pracujúcich na riadení vyjadril H. Fayol slovami: „... verejnosť nie je schopná posudzovať riadiacu činnosť“ [10]. Podľa tohto výroku teda riadenie je vecou len privilegovaných, je zvláštnym umením, ktoré si dokáže osvojiť len „elita“, len ľudia s osobitným talentom. Tento škodlivý posudok, ktorý sa po stáročia vstiepoval do vedomia robotníkov, je v ostrom protiklade s početnými úspechmi praxe socialistickeho riadenia, ktoré presvedčili ľudstvo aj o tom, že masy pracujúcich sú dôstojným realizátorom riadiacej práce a ich účasť na riadení nielen pozbavuje riadenie vykoristovateľskej funkcie, ale aj umocňuje význam funkcie riadenia.

Záver

Socialistická spoločnosť je prvou spoločnosťou v dejinách ľudstva, ktorá sa ako celok môže riadiť vedecky v pravom zmysle slova. Avšak

premena tejto možnosti na skutočnosť predstavuje úlohu, ktorej riešenie nie je ani krátkodobé, ani jednoduché. Ide o problém, ktorého riešenie závisí nielen od zvláštností jednotlivých etáp rozvoja socialistickej spoločnosti, ale aj od konkrétnych podmienok budovania socializmu v tej-ktorej krajine. Každá netrpezlivosť v tomto smere je nemiestna, pretože história má svoje tempá a meradlá, ktoré sú iné ako fázy vývoja ľudského veku. Svetový socializmus prechádza stále obdobím dejinnej mladosti a za čas svojho trvania sa ešte spoločenské pomery nemohli vyvinúť na takú úroveň, ktorá je potrebná pre ucelené dotvorenie jednotnej vedy o riadení socialistickej spoločnosti.

Pri riešení skúmanej problematiky treba vždy mať na zreteli charakter historických zmien, ktorými prechádza robotnícka trieda a ostatní pracujúci pred a po prevzatí politickej moci v štáte. Najprv sa musí proletariát premeniť z triedy, ktorá bojuje proti buržoázii a vykorisťovaniu kapitálom (trieda „o sebe“), na triedu, ktorá si začne plne uvedomovať svoje triedne ciele v politickom boji a svoju historickú úlohu (trieda „pre seba“). Po tomto triednom prerode na vyššej historickej rovine dochádza k ďalšej premene. Robotnícka trieda si vytvára a osvojuje vedu o riadení socialistickej spoločnosti a správe štátnych záležitostí (budovateľská sila „o sebe“), aby sama mohla jej zákonitosti, princípy a metódy tvorivo aplikovať v praxi (spoločenská sila „pre seba“). „Netvrdíme, že K. Marx a marxisti poznajú cestu k socializmu do najkonkrétnejších podrobností. To je nezmysel. Poznáme smer tejto cesty, vieme, ktoré triedne sily vedú po nej, ale konkrétne a prakticky to ukážu iba skúsenosti miliónov, keď sa tieto milióny dajú do práce“ [11].

Úspechy socialistickej štátov a celej svetovej socialistickej sústavy sú nepopierateľným dôkazom toho, že už niekoľko desaťročí sa v praxi úspešne uplatňujú leninské princípy riadenia socialistickej ekonomiky. To ale neznamená, že pri ich uplatňovaní sa nevyskytovali, resp. nevyskytujú sa ťažkosti a problémy. Avšak žiadny nedostatok v tomto smere nemožno absolutizovať ako neriešiteľný problém, ale je potrebné riešiť ho ako latentný zdroj zvyšovania kvality a efektívnosti riadiacej práce.

Literatúra

- [1] DALE, E.: The Great Organizers. New York 1960, s. 199.
- [2] LENIN, V. I.: Spisy 27. Bratislava, SPNL 1954, s. 185.
- [3] MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy 2. Bratislava, SNPL 1956, s. 518.
- [4] LENIN, V. I.: Spisy 32. Bratislava, SNPL 1954, s. 81.
- [5] LENIN, V. I.: Spisy 26. Bratislava, SNPL 1954, s. 91.
- [6] LENIN, V. I.: Spisy 25. Bratislava, SNPL 1954, s. 257.
- [7] LENIN, V. I.: Spisy 33. Bratislava, SNPL 1954, s. 188.
- [8] MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy 4. Bratislava, SNPL 1958, s. 430.
- [9] Pravda, 26. mája 1971.
- [10] FAYOL, H.: Zásady správy všeobecné. Praha, 1931, s. 31.
- [11] LENIN, V. I.: Spisy 25. Bratislava, SNPL 1954, s. 257.

ЛЕНИНСКИЕ ПРИНЦИПЫ УПРАВЛЕНИЯ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ

ШТЕФАНЦО, Михал

Автор в своей статье разрабатывает проблематику единого и последовательного применения ленинских принципов управления в хозяйственной практике. Пытается ограничить новые требования на теоретическое и практическое решение этой проблематики в условиях интенсивного развития социалистической экономики. Излагает содержание и цели буржуазной и ревизионистской „критики“ ленинских принципов управления.

Статья интересна прежде всего с точки зрения разработки следующих заключений: во-первых, ленинские принципы управления являются резервом интенсивного развития экономики и нормами регуляции деятельности хозяйственного механизма. Во-вторых, каждый ленинский принцип управления выражает диалектическое единство не менее двух относительно самостоятельных процессов — которые должны находиться в равновесии. В третьих, развитием кибернетических дисциплин возможно решить лишь те проблемы управления, от которых зависит повышение производительности управленческого труда и понижение его трудоемкости.

LENINIST MANAGEMENT PRINCIPLES AND THEIR APPLYING

ŠTEFANCO, Michal

The author in his article elaborates the problems of unified and consequent applying of Leninist management principles in economic practice. He tries to define new requirements on theoretical and practical solving of these problems under conditions of intensive development of socialist economy. He explains the contents and goals of the bourgeois and revisionist critics of Leninist management principles.

The article is interesting, first of all, by elaborating the following conclusions: at first, Leninist management principles provide a reserve for intensive economic development as well as norms of regulation function of the economic mechanism. At second, each Leninist management principle expresses a dialectic unity of at least two relatively selfstanding processes having to be in a balance. At third, by the improving of kybernetic disciplines it is possible to solve only those management problems, which condition the increasing of the productivity of the management activity and declining of its labour intensity.

Všeobecné politicko-ekonomické problémy rozvinutého socializmu

KODAJ, Milan

O budúcej socialistickej spoločnosti sa vyslovil F. Engels v tom zmysle, že nebude raz navždy danou a nemennou. Ako každý iný spoločenský poriadok, bude potrebné aj ju skúmať ako formáciu podliehajúcu neustálym zmenám a pretváraniu. Dnes už vieme, že socializmus je skutočne dynamický sociálny organizmus, systém, v ktorom sa uskutočňujú podstatné zmeny nielen vo výrobných silách, ale aj vo výrobných vzťahoch. Takýto vývoj umožňuje teoretické vyčlenenie rôznych etáp rozvoja, ktorý nie je iba kvantitatívnou evolúciou — či už výrobných síl, alebo výrobných vzťahov — bez nejakých medzníkov a hraníc, ale naopak, je to vývoj spojený aj s ich kvalitatívnymi zmenami. A práve takéto zmeny by mali byť hranicami etáp, ktoré umožňujú adekvátnu periodizáciu aj každej z fáz komunizmu.¹

Jedinou metódou, ktorá vie postihnúť pohyb ako vývoj, je dialektická metóda,² preto musí byť základom skúmania rozvinutého socializmu.

Ešte v júni 1960 na Celoštátnej konferencii KSC, v súvislosti s hodnotením vtedajšieho stavu rozvoja socializmu u nás, ako aj s hľadaním najoptimálnejšej cesty jeho ďalšej výstavby, situácia sa hodnotila tak, že je potrebné „ísť cestou výstavby vyspelej socialistickej spoločnosti“, k budovaniu ktorej akoby sme už prišli. Takýto názor sa objavoval aj v sociálno-ekonomickej literatúre. Ďalší vývoj však ukázal, že vtedajšie hodnotenia a s nimi vznikajúce názory o začatí budovania vyspelej socialistickej spoločnosti v ČSSR neboli v uvedenom období podložené ani rozvojom výrobných síl, ani rozvojom výrobných vzťahov. Vyplynuli z úvah o nevyhnutnosti budovania vyspelej spoločnosti bez kvalifikovaných predstáv o charaktere jednotlivých etáp socializmu, a to nielen

¹ „... akýkoľvek rozvoj, nezávisle od jeho obsahu, môžeme si predstaviť ako rad rozličných stupňov rozvoja, ktoré sú navzájom zviazané tak, že jeden je negáciou druhého...“ MARX, K. — ENGELS, F.: Spisy 4. Moskva, Gospolitizdat 1961, s. 296.

² KODAJ, M.: Niekoľko poznámok k predmetu a metóde politickej ekonómie. Ekon. Čas., 22, 1974, č. 9, s. 751–769.

u praktikov, ale aj u teretikov. Súviseli so subjektivismom a vyjadrovali skôr želania než skutočnosť.

Odvtedy sa už názory na etapu rozvinutého socializmu v značnej miere vykryštalizovali. Veď tejto problematike sa venovalo významné miesto nielen v tlači v podobe statí, zborníkov a monografií, ale aj na viacerých konferenciách sa diskutovalo iba na túto tému. Napriek tomu však naďalej existuje nemálo sporných názorov na niektoré problémy tejto etapy socializmu. Takým je napríklad aj sám jej názov.³ Nejednotnosť existuje najmä okolo kritérií a poznávacích znakov tejto etapy. Sú odlišné názory, ktoré sa týkajú problémov existencie tried, resp. beztriednosti, ako aj s tým súvisiacich rozdielov medzi mestom a dedinou, problémov charakteru práce a s ním úzko zviazaných problémov rozdeľovania, stimulovania a pod. Diskutujú sa najmä z časových aspektov ich vyriešenia, resp. ich ďalšej existencie, ako aj ich odumretia — či už v prvej fáze socializmu, v etape rozvinutého socializmu, alebo až vo fáze komunizmu, a ak tu, tak v akom jej štádiu.

Takéto spory vyplývajúce z rozdielnych názorov sú však plne pochopiteľné a normálne.⁴ Je to preto, že sa týkajú problémov, ktoré sa ešte nielenže nemohli plne vykryštalizovať v reálnom živote, ale existujú prevažne iba ako určité slabé tendenciálne prejavy niektorých procesov, resp. len ako určité teoretické hypotézy. Spory sa vedú najmä o interpretáciu takýchto hypotéz, ak boli formulované niektorým zo zakladateľov vedeckého komunizmu. Výmena dobre myslených názorov, ako aj polemika okolo nich je úplne normálna a zdravá, pretože pomáha formovať správne teoretické predstavy o vývoji tendencií takých procesov, respektíve hypotéz.

Rozpracovanie metodologických otázok postihnutia jednotlivých vývojových etáp spoločensko-ekonomickej formácie, a konkrétne etapy rozvinutého socializmu, umožňuje správne určenie historických hraníc tejto etapy, ako aj jej poznávacích znakov.

K napísaniu state sme pristupovali z uvedených aspektov, uvedomujúc si dôležitosť teoretického rozpracovania problematiky rozvinutého socializmu nielen pre vedu, ale najmä pre prax výstavby komunistickej spoločnosti, pre formovanie čo najsprávnejšej politiky strany pri riadení výstavby komunizmu.

³ V literatúre najčastejšie používané termíny „rozvinutý“ a „vyspelý“ socializmus sú chápané prevažne ako synonymá. Pozri GLEZERMAN, G. Je. i koll.: Razvitoje socialističeskoje obščestvo: Suščnosť, kriterii zrelosti, kritika revizionistskich koncepcij. Moskva, Mysl 1979. Na druhej strane však existujú autori, ktorí o názov vedú spory. OLEJNIK, I. P.: Roľ kolektívneho opyta stran v stroitelstve razvitogo socialističeskogo obščestva. In.: Metodologičeskiye problemy issledovanija ekonomiki razvitogo socializma. Moskva, Nauka 1976, s. 120.

⁴ V. I. Lenin písal, že „bez diskusií, sporov a boja názorov žiaden pokrok... nie je možný“. LENIN, V. I.: Polnoje sobranije sočinenij 24. Moskva, Gospolitizdat 1961, s. 166.

1. Metodologické problémy skúmania rozvoja spoločnosti

Dialektická metóda spolu s historickým prístupom pomohli K. Marxovi odhaliť základ vývoja ľudskej spoločnosti, a tým postaviť spoločenské vedy na jednu úroveň s vedami exaktnými. Základom evolučného vývoja a revolučných zmien v ľudskej spoločnosti je postupný prechod od jedného výrobného spôsobu k inému, vyššiemu, keď výrobné sily a výrobné vzťahy predstavujú jednotu. Vývoj spoločnosti je charakterizovaný stále vyššou úrovňou výrobných síl, ktoré vo svojom historickom vývoji akcelerujú. Vynucujú si adekvátny rozvoj výrobných vzťahov, ktoré ich rozvoju vytvárajú sociálno-ekonomický rámec. Navzájom sú dialekticky späté, keď výrobné vzťahy spätne ovplyvňujú rozvoj výrobných síl. V prípadoch, keď sa už stali brzdou ich rozvoja a dostali sa s nimi do antagonistických rozporov, nový priestor pre ďalší rozvoj výrobných síl sa musí nastoliť sociálnou revolúciou, násilnou zmenou prežitých výrobných vzťahov. Tak to bolo doteraz vo všetkých predchádzajúcich spoločensko-ekonomických formáciách.

Z uvedených procesov K. Marx odvodil všeobecný ekonomický zákon súladu úrovne výrobných vzťahov s charakterom a úrovňou výrobných síl. V tom treba tiež vidieť motor vývoja ľudskej spoločnosti, lebo výrobný spôsob určuje priestor pre pôsobenie ďalšieho všeobecného ekonomického zákona — zákona úspory času, ktorého intenzita je priamo-úmerne spojená s dynamikou úrovne výrobných síl.

Klasikovia marxizmu-leninizmu na základe logickej abstrakcie, extrapoláciou dialektiky dovtedajšieho historického vývoja prognosticky charakterizovali aj najpravdepodobnejší ďalší vývoj v podobe komunistickej formácie. Načrtli, že táto formácia by sa mala uberať k svojej zrelosti postupne cez dve fázy, odlišujúce sa rozličným spôsobom rozdeľovania. Medzník rozdeľujúci tieto dve fázy logicky vyvodili z odlišnosti rozdeľovania v závislosti od adekvátnosti rozvoja výrobných síl. Rozvinutosť spájali nielen s ich osobným elementom, s jeho vzťahom k práci, ale najmä s úrovňou ich vecného elementa; od neho najviac závisí produktívna sila práce, ktorá jedine umožňuje zmenu v rozdeľovaní. Na nižšej fáze to bude rozdeľovanie podľa práce, ktorá je súčasne aj stimulátorom výroby. Stimulovanie takouto formou je nevyhnutné pre rozvoj výroby. Až neskôr nastúpi rozdeľovanie podľa potrieb, ktoré bude podmienené takým množstvom produkcie (úžitkové hodnoty a služby), ktoré umožní saturáciu potrieb. Práca sa potom už musí stať prvou životnou potrebou,⁵ lebo inej stimulácie práce nebude.

Súčasne s uvedenou charakteristikou klasikovia naznačili aj etapovitosť tohto vývoja, vlastnú každému výrobnému spôsobu, ktorý sa evoluč-

⁵ Pozri práce K. Marxa a F. Engelsa *Kritika Gothajského programu*; *Anti-Dühring*; *Manifest komunistickej strany*, ako aj prácu V. I. Lenina *Štát a revolúcia*.

ne rozvíja v etapách. Prax potvrdila ich správnu charakteristiku jednej z takých etáp, a to prechodného obdobia.

Každá menej vyvinutejšia etapa po svojom vyzretí bola, je a bude vystriedaná rozvinutejšou etapou. Pritom každá z nich mala, má, resp. bude mať aj svoje určité historické miesto vo vývoji celej formácie, a v prípade komunistickej spoločnosti aj v každej z jej fáz. Výstavba socializmu v celom rade krajín, ktoré zvrhli kapitalistický výrobný spôsob, uvedené tézy už potvrdila. Prax budovania socializmu zároveň dokázala, že jednotlivé etapy plynule na seba nadväzujú, ako aj to, že nie sú od seba výrazne oddelené, že splývajú. Začiatok ktorejkoľvek etapy preto nemožno ohraničiť určitým rokom. Socializmus postupne prerastá z jednej etapy do druhej, vyššej. Ide o etapu prechodného obdobia, o etapu vybudovania základov socializmu a o etapu rozvinutého socializmu.

Doterajší celkový vývoj socializmu už ako svetového systému ukázal, že tieto etapy v každej krajine majú aj svoje špecificky určené zvláštnosti. Tie sú dané ich doterajším historickým vývojom, ktorý súvisí najmä s dosiahnutou úrovňou rozvinutosti výrobných síl. Pritom však existujú všeobecné črty, ktoré charakterizujú podobné historické etapy v jednotlivých krajinách.⁶ To potvrdzuje správnosť Leninovej tézy, že prechod od socializmu ku komunizmu je cestou postupného prerastania, dozrievania. „Socializmus je núplný komunizmus“ — hovoril V. I. Lenin.

Všetky doterajšie výrobné spôsoby sa vyvíjali v určitých etapách, a tak to bude aj v komunistickej formácii. Každý nový výrobný spôsob ako výsledok sociálno-ekonomických revolučných premien znamenal vyriešenie nahromadených antagonistických protirečení predchádzajúcej formácie. Svojím novým sociálno-ekonomickým rámcom vytvára nový, lepší priestor pre ďalší evolučný rozvoj výrobných síl, ktorý im už predchádzajúca formácia nedokázala a nemohla poskytnúť. Evolučné premeny sa týkajú uzlových bodov takého rozvoja, ktorý kvalitatívne možno charakterizovať ako vyššiu kvalitu, etapu v rámci existujúceho výrobného spôsobu. Znamenajú však „historický mostík“ pre ďalšiu etapu, negáciu predchádzajúcej etapy. S tým sú zviazané napríklad nové metódy riadenia, resp. nové organizačné a stimulačné formy spojenia pracovnej sily s výrobnými prostriedkami, urýchlenie celého reprodukčného procesu tak, aby sa vytvorili lepšie podmienky pre pôsobenie zákona úspory času. Ide teda o rozvoj, ktorý znamená vyššiu kvalitu, a tú možno charakterizovať ako určitý historický uzol s časovým ohraničením.

Revolučné premeny sa vždy týkali základu výrobných vzťahov, a to vlastníckych vzťahov k výrobným prostriedkom, vo forme mimoekono-

⁶ Takýto názor zastáva napr. G. Je. Glezerman a ďalší. Pozri: Metodologičeskije problemy issledovanija ekonomiki razvitogo socializma. Moskva, Nauka 1976.

mických násilných zásahov. Evolučné premeny súvisia iba s rozdielnymi formami tých istých (z hľadiska základu) vlastníckych vzťahov. Tieto vzťahy sú základom pre všetky ostatné výrobné vzťahy, či už vo výrobnom, rozdeľovacom, výmennom, alebo spotrebnom procese. Navyše, určujú všetky spoločenské vzťahy súvisiace s nadstavbou.

Víťazstvom socialistickej revolúcie, vyvlastnením súkromných vlastníkov výrobných prostriedkov, napĺňa sa historický proces negácie negáciou predchádzajúcich vlastníckych vzťahov. Ide o uzavretie akéhosi kruhu (špirály), avšak na principiálne inej a oveľa vyššej úrovni výrobných síl. Boli to práve vlastnícke vzťahy, ktoré pre svoju zámenu, vyvlastnenie existujúcich vlastníkov, vynútili si revolučnú, násilnú zmenu. Takýto historicko-logický prístup k ich analýze umožňuje tvrdenie, ktoré marxisticko-leninská teória uznáva, že ďalší vývoj mal by byť už iba evolučný.

Vlastnícke vzťahy socialistickej spoločnosti sú charakterizované v súčasnosti jej dvoma základnými formami — kolektívnym a všeľudovým vlastníctvom výrobných prostriedkov.⁷ Pritom kolektívne vlastníctvo predstavuje nižšiu formu, ktorá je odsúdená k zániku. Druhá fáza komunizmu by už mala byť charakterizovaná vyšším stupňom vlastníckej formy. Analýza vlastníckych foriem súčasného stavu vlastníckych vzťahov ukazuje, že u nás majú prevahu formy všeľudového vlastníctva, čo aj adekvátne oddeľuje etapu rozvinutého socializmu od predchádzajúcej etapy. Vlastnícke vzťahy v ich dvoch existujúcich formách sú predmetom teoretických sporov o charakteristiku nielen dvoch fáz komunistickej spoločnosti, ale aj súčasnej etapy rozvinutého socializmu. Ide o spor dvoch koncepcií. Jedna z nich tvrdí, že druhá fáza — komunizmus musí už začať ako beztriedna spoločnosť. Potom aj úlohou rozvinutého socializmu by malo byť vyriešenie problému tried na základe vyriešenia vlastníckych vzťahov, čiže dosiahnutie všeľudového vlastníctva ako jedinej formy vlastníckych vzťahov.⁸ Druhá koncepcia toto riešenie posúva až do niektorej z etáp druhej fázy, keď by beztriednym bol až úplný komunizmus, ktorý by zabezpečil rozdeľovanie podľa potrieb. V tomto prípade úlohou rozvinutého socializmu je iba pripraviť materiálne-technickú základňu pre uvedené procesy, a nie ich vyriešiť.

Podľa nás je potrebné vychádzať z objektívnej skutočnosti, a nie iba logickou abstrakciou vysvetľovať uvedené procesy, opierajúc sa pritom o citáty s vlastnou interpretáciou. Súčasná skutočnosť, jej analýza, najmä pokiaľ ide o rozvoj výrobných síl a výrobných vzťahov, nám ukazuje,

⁷ Od súkromnej formy vlastníctva u nás možno abstrahovať, pretože tvorí iba malé percento. Inak to bude napr. v PER.

⁸ VENŽER, V. G.: Problema polnogo izživanija klassovych različij. In.: Metodologičeskije problemy issledovanija ekonomiki razvitogo socializma. Moskva, Nauka 1976, s. 214; NOTKIN, A. I.: Uroven' proizvoditelnych sil razvitogo socializma i srovnovanie dvuch sistem chozjajstva. Tamtiež, s. 193; KRONROD, J.: Nekotoryje teoretičeskije voprosy ekonomiki razvitogo socializma. Vopr. Ekon., 1973, č. 2.

že sme ešte ďaleko nielen od splynutia vlastníckych foriem, čo predpokladá prekonanie kolektívneho vlastníctva, ktoré, ako sa ukazuje, ešte svoj zenit nedosiahlo, ale najmä od čistého prejavu uvedených, ešte nevyzretých vlastníckych vzťahov, spočívajúcich v ich plnom uvedení si samými vlastníkmi.

Napríklad len intenzita uvedomenia si svojho parciálneho vlastníctva je spojená s adekvátnym správaním každého takéhoto vlastníka ako výrobcu, aj ako spotrebiteľa. Parciálny vlastník, ktorý je súčasne aj výrobcom, môže svoje vlastníctvo realizovať iba prostredníctvom svojej práce, či už vo výrobnom procese, alebo vôbec v každej pracovnej činnosti. Potom ide o prejavy vzťahované s vlastníckymi vzťahmi, ktorými sú vzťah k práci, vzťah k spoluvlastníkom v podobe kolektívu alebo celej spoločnosti, vzťah k samotnému vlastníctvu, ktoré je stelesnené vo výrobných prostriedkoch, a nielen v nich, vzhľadom na ich efektívne využívanie a spotrebúvanie, ale navyše aj ich zveľaďovanie. Vzťah k takto chápanej práci a cezeň aj k vlastníctvu sa navonok prejavuje v pracovnej disciplíne, ktorú však treba chápať značne široko, a nielen ako napríklad dochádzanie do práce, využívanie pracovného času, dodržiavanie technologickej disciplíny atď., ale aj ako tvorivú prácu, spočívajúcu v zlepšovaní výrobného a pracovného procesu a pod. Súčasný stav takto chápaného vlastníckeho správania nám naznačuje, že sme ešte ďaleko od toho cieľa, a že zatiaľ si socialistickí vlastníci ako celok svoje vlastníctvo ani dosť dobre neuvedomujú.

Uvedenie si parciálneho vlastníctva v kolektívnom vlastníctve, a najmä vo všeludovom, bude iste dlhodobý proces. Preto takto chápané vlastnícke vzťahy si vyžadujú ešte dlhé obdobie pre svoje vyzretie a budú sa týmto smerom kryštalizovať vo viacerých etapách, pravdepodobne aj v druhej fáze dovtedy, kým sa ich zrelosť nenaplní Marxovou tézou o práci ako prvej životnej potrebe.

Podľa toho, že dnes vzťah k práci (a prostredníctvom neho aj vzťah k všeludovému, resp. kolektívnemu vlastníctvu) musíme ešte stále stimulovať, ba dokonca sú náznaky pre intenzifikáciu tohto stimulovania, môžeme usudzovať, že sme iba v „plienkach“ uvedeného procesu, smerujúceho ku komunistickému vzťahu k práci. Z toho možno odvodiť, že pravdepodobne bližšie k pravde budú zástancovia druhej nami naznačenej koncepcie, ktorá vyriešenie vlastníckych vzťahov posúva až do niektorej z etáp druhej fázy.

História dokazuje, že nový výrobný spôsob musí ovládnuť výrobné sily predchádzajúcej formácie adekvátne svojim novým výrobným vzťahom. To sa prejavuje, resp. vyžaduje si to predovšetkým nové organizačné formy, ako aj vyšší stupeň spoločenskej organizácie výroby. Už tu, na samom začiatku existencie nového výrobného spôsobu sa začínajú prejavovať jeho prednosti, ktoré sa odrazili v raste produktivity práce tým, že vytvorili novú doplnkovú výrobnú silu. Pre socializmus to bola napr. aj iniciatíva pracujúcich v rozličných formách socialistického súfaženia, ktoré sa svojím obsahom a formami adekvátne prispôbuje jednotlivým etapám rozvoja. Takúto iniciatívu treba spájať, ako sme o tom už hovorili, aj s vlastníckymi vzťahmi. Okrem doplnkovej výrobnéj sily vytvárajú sa nové podmienky pre rýchlejší rozvoj výrobných síl, a to zdokonaľovaním technickej a organizačnej úrovne ich vecných

elementov, ktoré si vynucujú adekvátne zmeny kvality pracovnej sily v podobe prípravy nového typu pracovníka. To spoločne zvyšuje produktívnu silu práce.

Napríklad v kapitalizme bola prvou vývojovou etapou etapa prechodu od manufaktúrnej výroby k strojovej výrobe. V súčasnosti môže byť novou vývojovou etapou prechod k automatizovanej výrobe, jej programovanie, nové prístupy k sociálnej politike štátnomonopolistického kapitalizmu, ako aj vytváranie ekonomických integračných zoskupení typu EHS, s rozsiahlou deľbou práce v rámci špecializácie a kooperácie. V socializme takouto etapou bolo vybudovanie socializmu v základoch na báze industrializácie priemyslu s príslušnými odvetviami a odbormi i s kolektivizovanou, mechanizáciou vyzbrojenou poľnohospodárskou veľkovýrobou. V súčasnosti novú etapu predstavuje výroba charakterizovaná novou, pokrokovou technikou a technológiou na báze koncentrácie, s prvkami automatizácie, keď špecializácia a kooperácia presahujú už rámec jednotlivých krajín spojených v integračnom zoskupení RVHP. Do tejto etapy takmer súčasne vkročili všetky európske krajiny tohto spoločenstva.

Prvá vývojová etapa každej formácie znamená úplné potvrdenie nového spoločenského poriadku na podklade novej, vlastnej materiálno-technickej základne. Niektorí autori na základe historickej analógie spájajú túto etapu aj s kvalitatívne novou úrovňou produktivity práce, ktorú nebolo možné dosiahnuť v predchádzajúcej formácii. Tak ako to bolo v kapitalizme vytvorením strojovej výroby, ktorá zabezpečila produktivitu práce nedosiahnuteľnú vo feudalizme. Iní autori úlohu v komunistickej formácii pripisujú rozvinutému socializmu, resp. až úplnému komunizmu.⁹ Ďalší autori hovoria o takomto predstihu len v tej istej krajine.¹⁰ Závery o tom, kedy a ako sa vyrieši tento problém, sú ešte predčasné, a môžu byť iba teoretickou hypotézou, pretože popri socialistických krajinách, ktoré — ako je známe — vznikli za iných historických podmienok, než napríklad predpokladali zakladatelia marxizmu, ďalej existujú a tiež sa rozvíjali aj kapitalistické krajiny. To nasvedčuje tomu, že kapitalizmus ešte nevyčerpal plne všetky sily svojho evolučného, hoci aj cyklického vývoja. Na druhej strane socializmus, i keď nevznikal v ekonomicky najrozvinutejších kapitalistických krajinách, relatívne veľmi skoro začal ukazovať svoje prednosti nepretržitým a oveľa rýchlejšim rozvojom. Potreboval menej času na dosiahnutie rovnakého stupňa technickej a ekonomickej vyspelosti, než za aký ho svojho času dosahovali dnes vysoko vyspelé kapitalistické krajiny. Navyše, socializmus vyriešil najťažší sociálny problém, úplnú zamestnanosť, a to za relatívne veľmi krátky čas svojej existencie (obyčajne už v prvom desaťročí svojej existencie). Zatiaľ však nedosiahol, a ani nemohol dosiahnuť takú produktivitu práce, akú v súčasnosti majú najrozvinutejšie kapitalistické krajiny, ktoré v tomto smere štartovali oveľa skôr, a to mini-

⁹ KRONROD, J.: C. d., s. 105–106; KULIKOV, V. V.: Istoričeskoje mesto socializma i jeho etapy. In.: Metodologičeskije problemy issledovanija ekonomiki razvitogo socializma. Moskva, Nauka 1976, s. 109.

¹⁰ GLEZERMAN, G. Je.: Kriterii razvitogo socialističeskogo obščestva. In.: Metodologičeskije problemy issledovnja ekonomiki razvitogo socializma. Moskva, Nauka 1976, s. 39.

málne o celé storočie. To však neznamená, že by socializmus nemohol riešiť úlohy spojené s jeho cieľmi, najmä sociálnymi, hoci aj menej rozvinutými, najmä vecnými elementmi výrobných síl, než akými v súčasnosti disponujú najrozvinutejšie kapitalistické krajiny. Je to preto, že sa rozvíja na základe pôsobenie iných ekonomických zákonov než kapitalizmus.

Historicko-logický prístup a zovšeobecnenie zákonitostí rozvoja v jednotlivých etapách umožňuje určiť aj etapy, ktoré už prešiel, resp. v ktorých sa práve nachádza komunistický výrobný spôsob vo svojej prvej fáze — v socializme, a do určitej miery určiť aj budúce etapy. Samozrejme, samotné klasifikácie etáp, resp. podetáp môžu mať rôzne charakteristiky, a to podľa zámeru príslušného autora rozoberanej problematiky.¹¹ Nám nejde ani tak o podrobnú a presnú charakteristiku etáp socializmu, ako skôr o snahu ukázať nevyhnutnosť etapovitosti vývoja, a najmä to, že jednotlivé etapy sa nemôžu určovať svojvoľne, hoci ich „opis“ bude takmer vždy poznačený určitým „subjektivismom“, najmä vtedy, ak sa analyzujú etapy, ktoré iba začínajú, a tým viac tie, ktoré po nich budú nasledovať. Ich charakteristika však musí vychádzať z takých uzlových bodov v rozvoji výrobných síl a výrobných vzťahov, ktoré znamenajú určitý historický medzník v doterajšom vývoji formácie — resp. jej fázy — a naň nadväzuje ďalšia etapa so svojimi už novými kvalitatívnymi znakmi, ohraničujúcimi jej historické miesto. S ním súvisí aj historická úloha etapy, čo by malo byť odrazovým mostíkom pre odvodenie jej nazvania. Z tohto aspektu je rozvinutý socializmus všeobecne charakterizovaný ako historický medzník, ktorého úlohou je bezprostredná príprava druhej fázy komunistickej spoločnosti.¹² Teda ide o vybudovanie materiálno-technickej bázy, ktorá zabezpečí kvalitatívne novú produktívnu silu práce, adekvátnu fáze komunizmu.¹³

Celkove v sociálno-ekonomickej literatúre sa potvrdzuje zhoda názorov o postupnom, etapovitom vývoji socializmu. Nejednotnosť, tak ako sme už na to upozorňovali, nachádzame v charakteristicke jednotlivých etáp, ako aj v prístupe k ich určeniu. V podstate — s určitým zjednodušením — môžeme vyčleniť tri prístupy, použité pri analýze etapy rozvinutého socializmu:¹⁴ prvý prístup vychádza z charakteristiky výrobných

¹¹ NOTKIN, A. I.: Uroveň proizvoditeľných síl rozvitogo socializma i srovnovanie dvuch sistem choziajstva. In.: Metodologičeskie problemy issledovanija ekonomiki razvitogo socializma. Moskva, Nauka 1976; ČERKOVEC, V. N.: Kriterii politiko-ekonomičeskogo analiza razvitogo socializma. Tamtiež.

¹² GLEZERMAN, G. Je. i koll.: Razvitoe socialističeskoje obščestvo: suščnosť, kriterii zrelosti, kritika revizionistskich koncepcij. Moskva, Mysľ 1979, s. 24.

¹³ M. A. Suslov ju charakterizoval takto: „V podmienkach rozvinutého socializmu sa prakticky rieši hlavná ekonomická úloha komunistickej výstavby, vytvára sa materiálno-technická základňa, ktorá predstavuje z historického a sociálneho aspektu kvalitatívne nový jav.“ Pozri SUSLOV, M. A.: Izobranenie sočinjenja, s. 654.

¹⁴ V socialistickej literatúre je prístupov k analýze a k určeniu etapy rozvinutého socializmu oveľa viac, pretože ide predovšetkým o určenie podľa predmetu a s ním zviazaného prístupu používaného v tej-ktorej vednej disciplíne. GLEZERMAN, G. Je. i koll.:

síl, zviazanej s ich produktívnosťou;¹⁵ druhý prístup si berie za základ charakteristiku výrobných vzťahov;¹⁶ tretí prístup znamená charakteristiku výrobných síl a výrobných vzťahov.¹⁷

Prvý prístup sa na prvý pohľad zdá najjednoduchší a najúčinnnejší. Výrobné sily a ich pohyb možno ľahko kvantifikovať, a teda aj porovnávať. Takáto kvantifikácia je možná napríklad prostredníctvom globálnych veličín; takou je napr. národný dôchodok pripadajúci na jedného obyvateľa, čo už odráža aj rast životnej úrovne ako výraz základného ekonomického zákona socializmu. Komparácia takýchto veličín v tej istej krajine ukazuje pohyb a jeho rýchlosť i uzlové body tohto vývoja. Treba si však uvedomiť, že v nijakom prípade nemôže ísť iba o saturáciu potrieb vôbec, ale o saturáciu potrieb spoločensky nevyhnutných. Tie sú dané nielen rozvojom výrobných síl, ale už rozvojom výrobného spôsobu ako takého, ktorý má vždy svoj historicky objektívny aspekt. Charakter potrieb, ako aj ich štruktúra, rozmnožovanie a stupeň nasýtenosti, resp. hladu po potrebách, sú vždy determinované nielen rozvinutosťou výrobných síl z hľadiska ich produktívnej kapacity, ale aj nárokmi jednotlivcov, sociálnych skupín a tried. Ich kvalitatívne určenie je dané mierou, vlastnou konkrétnemu výrobnému spôsobu z aspektu jeho historickosti. Takouto mierou je pre rozvinutý socializmus všestranná rozvinutosť indivídua, najmä ako pracovnej sily, súčasť výrobných síl, zodpovedajúca socialistickému spôsobu života na tej-ktorej úrovni rozvoja. Z tohto aspektu je človek formovaný a formovateľný. Preto určenie etapy na základe kvantifikácie výrobných síl prostredníctvom niektorého, hoci aj globálneho ukazovateľa, napr. národného dôchodku na obyvateľa, a jeho komparácia s takýmto ukazovateľom, najmä v rozvinutej kapitalistickej krajine, prakticky nemôže dať ani presný, ani porovnateľný obraz o rozvinutosti etapy. Tu sa totiž okrem uvedených aspektov odrážajú aj určité ohraničenia štruktúr výroby. Veď nejde len o vyrábanie akejkoľvek produkcie, ale takej, ktorá zabezpečí všestranný a harmonický rozvoj každej osobnosti, zodpovedajúci komunistickým normám života, kde prevládajú duševné aspekty pred materiálnymi.

Druhý prístup, charakterizujúci rozvinutosť etapy prostredníctvom analýzy pôsobenia a prejavov ekonomických zákonov, resp. foriem, ktorými

Razvitoje socialističeskoje obščestvo: suščnost, kriterii zrelosti, kritika revizionistskich koncepcij. Moskva, Mysl 1979.

¹⁵ Tento prístup, ako aj druhý, možno vyčleniť ako samostatné iba podmienene, a to prevažne iba podľa toho, čo je hlavným predmetom a dôkazom analýzy autora — či výrobné sily, alebo výrobné vzťahy. Analýzu výrobných síl nachádzame napr. v knihe IGNATOVSKIJ, P. A.: Razvitoy socializm. Moskva, Politizdat 1974.

¹⁶ Analýzu rozvinutého socializmu na základe výrobných vzťahov nájdeme napr. v prácach RADAJEV, V. V.: Rešajuščaja rol stepeni zrelosti proizvodstvennyh otnošenij. In.: Metodologičeskiye problemy issledovanija ekonomiki razvitogo socializma. Moskva, Nauka 1976; CIPKO, A. S.: Projavlenija socialnoj zrelosti proizvodstvennyh otnošenij socializma. Tamtiež.

¹⁷ KRONROD, J.: Nekotoryje teoretičeskiye voprosy ekonomiki razvitogo socialističeskogo obščestva. Vopr. Ekon., 1973, č. 2.

sa tieto zákony presadzujú, napovedá o určitej vyzretosti výrobného spôsobu, no je taktiež iba jednostranný, a nemôže dosť dobre podať obraz o príslušnej rozvinutosti. Takáto analýza zostáva podľa nás na značne všeobecnej úrovni, pretože je poväčšine dokazovaná prevažne slovným opisom fungovania týchto zákonov. Nestačí povedať, že ekonomické zákony v rozvinutom socializme pôsobia plnšie, všestrannejšie, a už vonkoncom nemôže byť správne, ak sa povie, že pôsobia plne a všestranne, v najčistejšej podobe.¹⁸ Ako takéto potom pôsobenie ekonomických zákonov, ktoré sú spoločné pre celý výrobný spôsob, teda pre obe jeho fázy, už logicky nemôžeme pokladať za charakteristiku pre nižšiu fázu.¹⁹ Pravdepodobne sa takto môžu prejaviť až v úplnom komunizme. Okrem všeobecných pravd, ako je plnšie, zrelšie pôsobenie, treba ukázať typické formy prejavu zákonov v novej situácii, ako aj rozdiely medzi starou a novou situáciou.

Prístup k určeniu miesta a k charakteristike etapy spočíva v metóde postupujúcej od abstraktného (získaného logickou abstrakciou) ku konkrétnemu. Teda od abstraktnej logickej hypotetickej analýzy ekonomických zákonov komunistickej spoločnosti spätočnou cestou k reálnemu socializmu, resp. k jeho skúmanej etape. Pre úplnú vedeckosť je však potrebné doplniť ich historickými konkrétnymi analýzami a získané výsledky zasadiť do uvedených schém analyzovaných procesov, čo pomôže ukázať ich historické miesto v celkovom procese, teda aj stav „zrelosti“ analyzovaného javu. Navyše je potrebné vychádzať z pôsobenia celého systému ekonomických zákonov socializmu a z predstáv o ich pôsobení v druhej fáze komunizmu, a to z aspektu základného ekonomického zákona, ktorý je totožný pre obe fázy, pochopiteľne, po prihliadnutí na rozdeľovacie procesy, ako aj z aspektu ich stimulácie rozvoja výrobných síl. Iba takto si možno predstaviť celý proces rozvoja a na základe toho vyčleniť príslušné etapy.

Sú autori, ktorí sa domnievajú, že každá etapa má aj svoje určité špecifické ekonomické zákony, čo ani logicky nemôže byť pravdou. V systéme zákonov nestačí analyzovať každý zákon s jeho prejavmi ako element systému, ale je potrebné vychádzať z jeho miesta a úlohy v celom systéme, so zreteľom na väzby k ostatným ekonomickým zákonom, a najmä k základnému ekonomickému zákonu.

Určenie etapy rozvinutého socializmu a jeho charakteristika podľa ekonomických zákonov vychádza z konštatácie o jeho zložitosti a dynamickosti ako systému s množstvom teritoriálnych, medziodvetvových, vnútroštátnych a medzinárodných väzieb, ktoré jeho rozvoj ovplyvňujú. No jeho celkový rozvoj prostredníctvom celého systému ekonomických

¹⁸ Pozri ŠAFRÁNEK, L.: Ekonomické zákonitosti. Praha, Mladá fronta 1977, s. 181; RADAJEV, V. V.: C. d., s. 79.

¹⁹ KULIKOV, V. I.: Istoričeskoje mesto socializma i jeho etapy. In: Metodologičeskie problemy issledovanija ekonomiki razvitogo socializma. Moskva, Nauka 1976, s. 110.

zákonov je podriadený jedinému cieľu, ktorý diktuje základný ekonomický zákon. Potom charakteristika pôsobenia zákonov prostredníctvom ich prejavov a foriem umožňuje charakterizovať danú etapu, ako aj jej väzbu s predchádzajúcou etapou, ale aj hypoteticky predvídať ďalšie vývinové stupne a etapy.

V súvislostiach s medzinárodnými väzbami, najmä väzbami s krajinami socialistického spoločenstva organizovaného v RVHP, bude potrebné ekonomické zákony, ich prejavy a súvislosti analyzovať už ako zákony pôsobiace v tomto systéme ako celku, a nielen ich pôsobenie v jednotlivých článkoch tohto systému. Napríklad pôsobenie zákona ekonómie času, produktivity práce prejavuje sa práve v takýchto medzinárodných väzbách delby práce.

Tretí prístup znamená vlastne kombináciu prvých dvoch prístupov. Pokladáme ho za najprecíznejší, lebo najlepšie pomáha odhaliť a charakterizovať príslušnú etapu.²⁰

Sám rozvoj výrobných síl, ktorý znamená určitú novú kvalitu produktívnej sily práce, vyvoláva adekvátnu kvalitatívnu zmenu výrobných vzťahov, a tým tvorí aj určitý medzník pre ohraničenie etapy, ktorú sa snažíme postrehnúť prostredníctvom stavu vývoja výrobných vzťahov z aspektu ich zrelosti a z hľadiska pôsobenia ekonomických zákonov. Úroveň výrobných síl možno kvantifikovať takisto, ako aj produktívnu silu práce. Takáto kvantifikácia umožňuje určiť aj ich kvalitatívne zmeny, ktoré už predstavujú vyššiu kvalitu.

Rozvinutosť výrobných vzťahov ako sociálno-ekonomického rámca rozvoja výrobných síl znamená určitú kryštalizáciu pôsobenia ekonomických zákonov, prejavujúcu sa obyčajne v zmenených podobách a väzbách. O charaktere sociálneho poriadku je ťažké usudzovať len podľa rozvinutosti výrobných síl, resp. produktivity práce. Jeden a ten istý výrobný spôsob existuje v krajinách s rozdielnou úrovňou výrobných síl a produktivity práce. Na druhej strane, rovnaké, príp. svojou technickou úrovňou iba málo sa odlišujúce výrobné sily vyvíjajú sa v odlišných výrobných vzťahoch, majú rozdielny spôsob výroby. Preto súhlasíme s názorom G. A. Kozlova, že dôležitým kritériom pre určenie historického miesta z aspektov etáp je spoločenský spôsob využitia výrobných síl, ich lepšie využitie. Prejavom lepšej organizácie výroby je napríklad vyriešenie problému zamestnanosti. Potom je jasné, že určitá úroveň produktivity práce, resp. produkcie nemusí byť podmienkou pre charakteristiku určitej etapy, pretože je viac-menej iba výsledkom rozvinutosti výrobných síl. Preto základným ekonomickým kritériom rozvinutého socializmu je existencia takého ekonomického potenciálu, ktorý umož-

²⁰ KAPUSTIN, J. I.: Naučno-techničeskaja revolucija i soveršenstvovanije proizvodstvennych otnošenij v uslovijach razvitogo socialističeskogo obščestva. In.: Metodologičeskije problemy issledovanija ekonomiki razvitogo socializma. Moskva, Nauka 1976, s. 158.

ňuje pristúpiť k budovaniu materiálno-technickej základne, adekvátnej pre ďalšiu komunistickú fázu.

Najväčšiu ťažkosť pri charakteristike jednotlivých etáp spôsobuje skutočnosť, že sa robí vtedy, keď samotná etapa ešte len začína, čiže vopred. To si však vynucuje plánovité regulovanie celého budúceho rozvoja. Takáto potreba prognostiky rozvoja pre potreby plánovania sťažuje analýzu a spôsobuje hypotetickosť jej záverov, robených metódou logickej abstrakcie, ktorých potvrdenie sa dokáže až po uplynutí príslušného času, potrebného na rozvoj tejto etapy. Navyše, špecifickosť historických podmienok vzniku a rozvoja jednotlivých socialistických krajín robí zložitou aj ich komparáciu, ktorá — ak má byť vedecká — musí poznať a brať do úvahy každé jednotlivé špecifikum.

2. Kritériá určovania a charakterizovania etáp rozvoja

Periodizácia etáp závisí od toho, ako správne sa určia historické hranice, oddeľujúce jednotlivé vývojové etapy ako príslušné stupne rozvoja. S tým súvisí problém kritérií určenia uvedených hraníc, ktoré umožnia porovnávanie s predchádzajúcimi etapami, resp. porovnávanie jednotlivých krajín vzhľadom na ich rozvoj. V podstate tu ide o správnosť teoretických predstáv o kritériu rozvoja výrobných síl z aspektu zabezpečenia potrieb človeka, pričom je dôležité, akých potrieb a akou mierou. Mechanizmus pôsobenia ekonomických zákonov, majúci najdôležitejšiu úlohu v regulácii výroby, a potom aj v rozdeľovaní, výmene a spotrebe, ukáže úroveň zrelosti výrobných vzťahov adekvátnych tej-ktorej etape.

Z toho vidieť, že určujúcou sférou je ekonomika, úroveň jej rozvoja. Na určenie tejto úrovne existuje viacero názorov. Možno ich rozdeliť zhruba do dvoch skupín. Prvá ako mieru používa globálne a integrálne ukazovatele, akými sú napr. produktivita práce na obyvateľa, prostredníctvom vytvoreného národného dôchodku, sociálna štruktúra obyvateľstva, odvetvová štruktúra, relácie dvoch foriem vlastníctva, vzdelanostná úroveň obyvateľstva, podiel progresívnych vecných elementov, komplexná mechanizácia, automatizácia, chemizácia, elektrifikácia a pod. Porovnávanie sa robia s adekvátnymi ukazovateľmi buď celosvetovo, resp. s ekonomicky vyspelými krajinami. O problematike takéhoto porovnávanie sme už hovorili. Alebo uvedené ukazovatele porovnávajú časovými štatistickými radmi tej istej krajiny.

Druhý prístup sa ukazuje ako správnejší. Pritom je zjavné, že nevystačíme iba s jedným ukazovateľom; tých je potrebné použiť viacero, ako doplnujúci sa systém ukazovateľov, ktoré spoločne budú mať vypovedaciu schopnosť na posúdenie nových kvalít. Teda ide nielen o kvantitatívnu dynamiku, ale o takú kvantitu, ktorá znamená kvalitatívny medzník.

O tom, aká dôležitá, ale zároveň aj veľmi zložitá je otázka výberu kritérií, svedčí nielen rozličnosť kritérií u rôznych autorov, ale najmä veľký rozptyl v určení a v charakteristike tej-ktorej etapy, a to nielen pokiaľ ide o počet (spolu s prípadnými podetapami a pod.), ale aj o ich časové ohraničenie. Ako sme uviedli v úvode, rôzni autori nerovnako situujú etapu rozvinutého socializmu.²¹ Ide o celý rad sporných kritérií, týkajúcich sa napr. splynutia dvoch foriem vlastníctva, ako aj s tým súvisiacej likvidácie rozdielov medzi robotníkmi a družstevníkmi. K týmto záverom došli na základe štatistických údajov a ich dynamiky, vzájomných relácií a pod.

Pre socializmus je charakteristický ako typ spoločenskej výroby plánovitá deľba a kooperácia práce nielen v hraniciach jednej krajiny, jej národného hospodárstva, ale dnes — v súvislosti so stále intenzívnejšími integračnými tendenciami spoločenstva socialistických krajín organizovaných v RVHP — aj v rámci tohto systému, ktorého efektívne ekonomické väzby vytvárajú novú doplnkovú výrobnú silu všetkých týchto krajín ako celku. Rozvoj konkrétnych foriem celospoločenskej kooperácie určuje rozvoj tej-ktorej krajiny a charakterizuje aj jednotlivé etapy ich vývoja. Takúto charakteristiku, počínajúc už súčasnou etapou rozvinutého socializmu, podľa nášho názoru treba dopĺňať uvedenými kritériami medzinárodných kooperačných vzťahov, vyplývajúcich z plánovitej medzinárodnej deľby práce. Preto kritériami rozvinutého socializmu by mali byť aj kritériá ukazujúce „kvalitu“ uvedených vzťahov a procesov zospoločenšenia výroby v rámci internacionálnych väzieb. Pritom v analýzach vyjadrujúcich stupeň zospoločenšenia treba uplatňovať oba jeho aspekty — tak vlastnícke, ako aj aspekt zospoločenšenia, vyplývajúci z väzieb výrobnnej kooperácie, v dôsledku deľby práce, špecializácie a kooperácie výroby, procesov koncentrácie výroby a s tým súvisiacim systémom riadenia týchto procesov.

Ekonomická podstata etapy rozvinutého socializmu spočíva aj v účinnejšej a cieľavedomejšej plánovitosti a v riadení celospoločenskej a medzinárodnej kooperácie práce. Preto kritériom by mali byť aj veličiny ukazujúce podstatné črty uvedenej kooperácie z aspektov ich nových kvalít.

Problém kritérií určovania jednotlivých etáp, a najmä určenie etapy rozvinutého socializmu sa skúma, ako sme tu už spomínali, vo vedeckej literatúre a na rôznych konferenciách. V literatúre existuje veľké množstvo rozličných kritérií a znakov na určenie etapy rozvinutého socializmu, či už v kvantitatívnej forme rozličných veličín, ukazujúcich dynamiku vývoja a umožňujúcich porovnávanie, alebo v rozličných slovných vyjadreniach dokazujúcich nové kvality. Existujú aj celé systémy

²¹ Pozri: Metodologičeskije problemy issledovanija ekonomiki razvitogo socializma. Moskva, Nauka 1976.

základných ukazovateľov, ktoré sa potom podrobnejšie členia. Kritériá charakterizujú základné procesy spoločenského rozvoja, jeho podmienky a vzájomné väzby, ktoré vo svojom súhrne pomáhajú určovať stupeň zrelosti socialistickej spoločnosti.²² No mali by platiť ako všeobecné kritériá, použiteľné pre každú krajinu, dokonca aj pre dnešné vysoko-rozvinuté kapitalistické krajiny, ktoré prejdú k budovaniu komunizmu.²³ Treba však povedať, že otázka kritérií bola v podstate už vyriešená jednotlivými komunistickými a robotníckymi stranami vtedy, keď z praktických dôvodov formulovania ďalších budúcich cieľov uvažovali o historickom mieste, na ktorom sa nachádzajú, aby mohli ľahšie vytýčiť budúce úlohy.

KSSZ konštatovala, že v ZSSR bola už „vybudovaná rozvinutá socialistická spoločnosť“.²⁴ U nás na XIV. a XV. zjazde KSČ bol prijatý program výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti. Obdobne to bolo aj v ďalších európskych socialistických krajinách.

Klasický príkladom pre charakterizovanie etáp rozvoja socializmu na ceste ku komunizmu je ZSSR. No rozdielny ekonomický rozvoj jednotlivých krajín, ktoré vstúpili na tú istú cestu ako ZSSR, môže ovplyvniť celkovú postupnosť a charakter jednotlivých etáp. Napríklad etapa vojnového komunizmu prebehla iba v ZSSR. Československo a NDR, vďaka svojej väčšej industriálnej rozvinutosti, mali uľahčenú cestu pri vybudovaní materiálno-technickej základne socializmu, nie tak napr. Bulharsko alebo Maďarsko.

Etapa v rozvoji ekonomickej formácie vyjadruje stav spoločnosti ako celku, teda nielen jej základne, ale aj nadstavby. Preto treba pre takúto charakteristiku vybrať nielen ekonomické kritériá, ktoré sú rozhodujúce, ale aj kritériá, ktoré vyjadrujú rozvinutosť celého spoločenského života súvisiaceho aj s nadstavbou.

Socializmus vo všetkých krajinách, v ktorých je budovaný na základe marxisticko-leninskej teórie, dokázal svoju lepšiu životnosť v porovnaní s kapitalizmom, ktorý sa aj v súčasnosti objektívne musí vyvíjať v cykloch; s nimi súvisia rôzne sociálne negatívne javy, ako napr. nezamestnanosť, s ktorou sa socialistické krajiny vyrovnali ešte v prvej etape svojho rozvoja.

²² Napríklad v NDR na základe skúseností ZSSR, iných komunistických strán, ako aj vlastných, bolo sformulovaných desať kritérií. Pozri GLEZERMAN, G. Je. i koll.: *Razvitoje socialističeskoje obščestvo: suščnost, kriterii zrelosti, kritika revizionistskich koncepcij*. Moskva, Nauka 1979. L. Šafránek člení kritériá na materiálne, ktoré sú rozhodujúce, na sociálno-politické a duchovné. Pozri ŠAFRÁNEK, L.: *Ekonomické zákonitosti*. Praha, Mladá fronta 1977.

²³ BÜTENKO, A. P.: *Ob etapach socialističeskogo stroitelstva i ich istoričeskome meste*. In.: *Metodologičeskije problemy issledovanija ekonomiki razvitogo socializma*. Moskva, Nauka 1976, s. 91.

²⁴ Pozri Pravda, 25. 5. 1977 [Moskva].

ОБЩИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТОГО СОЦИАЛИЗМА

КОДАЙ, Милан

Автор статьи исследует вопросы периодизации развития способа производства с акцентом на этапе развитого социализма и его критерии. Первая часть статьи посвящена методологическим проблемам развития и выделению этапов экономического строя социализма. Обобщая существующие подходы к анализу этапов социализма, автор классифицирует их в соответствии с тремя подходами. Во-первых, анализируется уровень развития производительных сил. Во-вторых, рассматривается характер сложившихся производственных отношений. В-третьих, исследуется совокупность производительных сил и производственных отношений. Практика строительства социализма, которая требует теоретического обоснования в целях совершенствования управления и планирования народным хозяйством показала, что в своем развитии социализм проходит через отдельные этапы, границы между которыми не всегда четко выражены.

Вторую часть статьи автор посвятил проблемам критериев определения этапов и их характеристике. Критерии делают возможным периодизацию этапов как взаимосвязанных ступеней развития. Существующие взгляды в экономической литературе на критерии он делит на две группы подходов. Этап развитого социализма автор статьи связывает с новым уровнем экономических отношений в рамках интеграционного содружества европейских стран-членов СЕВ. При этом он большое внимание уделяет механизму всеобщего экономического закона экономии времени, который „перешагнул“ границы отдельных стран и действует в масштабе всего содружества социалистических государств.

GENERAL ECONOMIC PROBLEMS OF THE DEVELOPED SOCIALISM

KODAJ, Milan

The author of the article deals with the evolution problems of the production formation with special attention given to the stage of the developed socialism and its criteria. The first part of the article deals with methodological problems of the evolution and classifying the stages of the development of the socialist economic system. The author generalizes the existing approaches to the analysis of the etaps of socialism and classifies them from three points of view. He analyzes: 1. the level of productive forces development; 2. the character of current production relations; 3. the complex of productive forces and production relations. The practice of building socialism needs theoretical foundations to perfect the national economy management and planning. It has shown that the socialism has in its development to come through single etaps having not very exact borders.

In the second part of the article the author deals with criteria problems of defining stages and their characteristics. These criteria enable to periodizate the interconnected development etaps. The existing points of views on these criteria in economic literature are divided into two groups. In author's opinion the etap of developed socialism is connected with the new level of economic relations in the frame of inter-national community of CMEA countries. At the same time, he gives a great attention to the mechanism of the general law of the economy of the time, which „overcrosse“ the borders of single countries and which functiones in the whole community of socialist countries.

Stimulovanie práce v socializme

DERCO, Michal

Dôležitou zvláštnosťou etapy budovania vyspelej socialistickej spoločnosti je rast úlohy uvedomelého plánovitého riadenia pri riešení ekonomických, vedecko-technických i sociálno-kultúrnych úloh. Príčinou tejto skutočnosti je predovšetkým rastúce zospoločenšenie výroby, zložitost sociálnych problémov a v neposlednom rade i stále väčšia prepojenosť a integrovanosť rôznych stránok a sfér ekonomického, spoločenského a kultúrneho života spoločnosti.

Nedeliteľnou súčasťou riadenia a celého mechanizmu fungovania hospodárstva je mzdový systém, vytvárajúci stimuly pracovnej činnosti ľudí. Významnou úlohou plánovitého riadenia je správne rozdelenie hlavných cieľov a úloh na čiastkové a zabezpečenie ich plnenia. Funkciou (riadenia) mzdovej politiky je usmerniť a zainteresovať pracovníkov a pracovné kolektívy na plnení týchto úloh, rozvíjať a využívať schopnosti, um, a tvorivú iniciatívu ľudí.

Jedným zo základných kameňov správneho riadenia je podriadenie čiastkových záujmov jedinému spoločnému cieľu a vytváraniu harmonického súladu spoločenských, podnikových a individuálnych záujmov. Záujmy ľudí sú zdrojom ich aktivity. Vychádzajú z ich sociálno-ekonomického postavenia v spoločnosti, odrážajú sa v ich vedomí a podnecujú ich ku konaniu.

Empirické poznatky potvrdzujú názory tých teoretikov, ktorí uvádzajú, že ľudia lepšie plnia svoje pracovné úlohy a funkcie, ak:

a) majú pre danú prácu intelektuálne a fyzické predpoklady, biopsychické danosti, nadanie, talent, schopnosti, kvalifikáciu, zručnosť a pod.;

b) sú presvedčení o nevyhnutnosti danú prácu konať dobre, zvyšovať si svoju kvalifikáciu a dosahovať stále lepšie pracovné výsledky;

c) majú jasne určené svoje pracovné úlohy, presne vymedzený rámec svojich povinností, vytvorené potrebné organizačné, technické a

materiálne predpoklady pre vykonávanú prácu a celková práca je dobre organizovaná.

Pri zdokonaľovaní systému riadenia a materiálneho a morálneho stimulovania pracovnej činnosti ľudí treba sa zameriavať na riešenie všetkých týchto stránok práce človeka, aby sa dosiahol predovšetkým rast efektívnosti spoločenskej práce. Pritom treba vychádzať zo skutočnosti, že s rozvíjaním spoločenskej delby práce a s používaním stále zložitejších výrobných prostriedkov je riadenie a stimulovanie pracovnej činnosti ľudí stále zložitejšie a ťažšie.

Človek je spoločenskou bytosťou a nepôsobí na neho len ekonomické (materiálne) podnety, ale aj spoločensko-sociálne, ideovo-mravné, estetické, tvorivé a ďalšie vplyvy. Preto treba vychádzať z dialektickej jednoty a väzby týchto vplyvov, ktoré ho utvárajú, formujú a motivujú. K tomu treba poznať štruktúru potrieb a záujmov ľudí, motivačné mechanizmy a hodnotové orientácie, ako aj rad ďalších momentov. Sociologické prieskumy však ukazujú, že intenzita materiálnych stimulov slabne, hoci ešte stále zostávajú na vedúcom mieste. Vzrastajúci vplyv na konanie a prácu ľudí má aj tvorivý charakter práce, spoločenská prestíž profesie, priaznivá psychologická klíma v kolektíve a ďalšie faktory. Socialistická morálka nie je založená na drezúrovaní, strachu z neprirodzených sankcií, z nezamestnanosti a z nedostatku základných životných potrieb. Nie je to morálka odriekania a asketizmu. Socialistická spoločnosť totiž od ľudí nežiada, aby sa zriekli svojich hmotných záujmov a potrieb.

Spoločenské vedomie ľudí ako najvyššia forma odrazu skutočnosti tvorí dialektickú jednotu so spoločenskou činnosťou, praxou. Rozvíjanie socialistického spoločenského vedomia a morálky pôsobí ako veľká pretvárajúca sila, ovplyvňujúca individuálne vedomie, ktoré je základnou zložkou osobnosti socialistického človeka. Vedomie robotníka, technika a akéhokoľvek iného pracovníka tvorí komplex ideí, názorov, predstáv (predstavy o budúcnosti — ideály a pod.), hodnôt, pocitov, noriem, „vzorov“, stereotypov a nálad, vyjadrujúcich jeho špecifické postavenie, vplyv prostredia, ktoré ho obklopuje, vplyv výchovy, skúsenosti, záujmy a iné charakteristické zvláštnosti.

Formovanie skutočnosti socialistického spoločenského a individuálneho vedomia je podmienené osvojovaním si marxisticko-leninského svetového názoru. Čím viac a lepšie si človek osvojí progresívny svetový názor, tým viac sa u neho pretavuje na pevné presvedčenie a na činy, na aktívny životný postoj, ktorý nachádza výraz v obetavej uvedomelej práci pre spoločnosť. Uvedomelý vzťah k práci, vysoké pracovné výkony, novátorstvo, iniciatíva, spoluzodpovednosť za kvalitu, efektívnosť pracovnej činnosti, pozorný vzťah k svojim spolupracovníkom, to sú prejavy nového socialistického spôsobu života. To je aj dôvod, prečo našej strane ide o to, aby „... si komunisti a čoraz širšie vrstvy pracujúcich sústavne osvojovali marxisticko-leninské učenie, tvorivo a dôsledne ho uplatňovali v praxi. Socialistické uvedomenie pracujúcich, vysoká úroveň ich duchovného, ideovo-politického, mravného a kultúrneho života, to je jedna z hlavných podmienok uvedomelej aktivity človeka socialistickej spoločnosti“.¹

Avšak osvojovanie si progresívnych marxisticko-leninských ideí, socialistického vedomia a socialistických životných postojov a pracovnej

¹ Zborník vybraných dokumentov orgánov Komunistickej strany Československa. Bratislava, Pravda 1977, s. 54.

morálky vyžaduje dosť dlhý čas, najmä u niektorých skupín a vrstiev obyvateľstva. Určité skupiny pracujúcich totiž zostávajú veľmi dlho v zajatí predstáv a falošných ilúzií z éry kapitalistickej spoločnosti. Ideové a morálne stimuly pôsobia na týchto ľudí podstatne menej. Preto je také dôležité správne uplatňovať materiálne stimuly založené na zákone rozdeľovania podľa práce.

Správne uplatňovanie odmeny podľa množstva a zložitosti vykonanej práce pôsobí nielen ako materiálny, ale aj morálny stimul. Po zásluže oceňuje, a tým aj podporuje tých pracovníkov a pracovné kolektívy, ktorí odvádzajú kvalitnú a efektívnu prácu, a súčasne postihuje tých pracovníkov, ktorí by chceli žiť na úkor spoločnosti. Vytvára u ľudí pocit sociálnej spravodlivosti, sociálnej istoty a dáva záruky, že poctivá a svedomitá práca pre spoločnosť sa vypláca. To pôsobí ako veľká morálna sila, ktorá stmeluje pracovné kolektívy a upevňuje vzťah pracujúcich k socialistickej spoločnosti, podnecuje pracovnú iniciatívu a aktivitu, a tým vedie k rozvoju spoločenskej výroby a k upevňovaniu socialistických výrobných vzťahov.

Zákon rozdeľovania podľa práce má v socializme tri formy svojho prejavu: 1. mzdu, 2. plat a 3. odmenu za prácu v JRD. Našu pozornosť sústredíme na problematiku mzdy, ktorú považujeme za ekonomicko-sociálnu kategóriu, za dôležitý nástroj sústavy riadenia a mechanizmu fungovania socialistickej ekonomiky, a súčasne za hlavnú formu zvyšovania životnej úrovne pracujúcich. Mzdou ako prvkom sústavy riadenia sa riešia v prvom rade otázky súvisiace s efektívnym využívaním pracovných zdrojov vo výrobnom procese štátneho sektora. Ide o ekonomickú funkciu mzdy a mzdu ako stimul, ako podnet zdokonaľovania pracovnej činnosti ľudí, zvyšovanie produktivity práce, kvalifikácie a pod.

Sociálna funkcia mzdy spočíva predovšetkým v tom, že socialistická spoločnosť zvyšovaním miezd rieši zvyšovanie životnej úrovne pracujúcich. Medzi mzdou ako ekonomickou kategóriou a mzdou ako sociálnou kategóriou existuje dialektická súvislosť a vzájomná podmienenosť. Mzda totiž plní svoju stimulačnú funkciu (nástroja hmotnej zainteresovanosti, a tým aj nástroja riadenia) len za predpokladu, že súčasne plní funkciu regulátora rastu životnej úrovne pracujúcej časti obyvateľstva.

Ak sú ekonomické a sociálne funkcie mzdy v súlade (zabezpečenie tohto súladu v praxi nebýva jednoduché), vytvára sa u pracovníkov pozitívny subjektívny vzťah k úlohám racionálneho hospodárenia, k zvyšovaniu efektívnosti výroby a kvality všetkej práce. Tento súlad pôsobí kladne aj na celkovú rovnováhu ekonomiky a celého reprodukčného procesu.

Mzda je spojená so všetkými fázami reprodukčného procesu a v istom zmysle vystupuje ako prostriedok spájajúci výrobu, rozdeľovanie, výmenu i spotrebu. Vieme, že výrobné vzťahy určujú podstatu mzdy v socializme ako ekonomicko-sociálnej kategórie. Uvedli sme už, že mzda

je formou prejavu zákona rozdeľovania podľa práce. Prostredníctvom mzdy sa u nás rozdeľuje prevažná časť (cca 2/3) fondu spotreby. Mzda tak konkrétne vyjadruje súvislosti a podmienenosti medzi socialistickými výrobnými vzťahmi, zvlášť vlastníckymi vzťahmi, dosiahnutou úrovňou výrobných síl, a tým aj spotreby (najmä osobnej), charakterom práce i kultúrno-technickou úrovňou pracujúcich.

Dominantné postavenie v reprodukčnom procese má výroba, lebo vytvára materiálne statky, ktoré sú podmienkou existencie spoločnosti. Rozdeľovať, vymieňať a spotrebovať je možné len to, čo bolo vyrobené. Existencia a rozvoj spoločnosti si vynucujú, že „... výrobný proces musí byť nepretržitý, t. j. musí periodicky stále znovu prebiehať rovnakými štádiami. Ako nemôže spoločnosť prestať spotrebovať, práve tak nemôže prestať vyrábať“.²

Vo výrobe dochádza k spojeniu pracovných síl a výrobných prostriedkov s cieľom vytvárať nové úžitkové hodnoty. Vzťah pracovných síl a výrobných prostriedkov je základným vzťahom nielen vo výrobe, ale ovplyvňuje aj ostatné spoločenské vzťahy.³

Pracovné sily sú subjektívnym činiteľom výroby, zatiaľ čo výrobné prostriedky sú jej objektívnymi podmienkami. Len dialektické aktívne spojenie a vzájomné pôsobenie osobných a vecných činiteľov umožňuje proces výroby a tvorbu nových úžitkových hodnôt, či už výrobných prostriedkov, alebo spotrebných predmetov.

Preto v podmienkach socializmu sú celkom zákonite všetky otázky, spojené s rozvojom výrobných síl, sústredené na človeka, na jeho tvorivú prácu a na všestranný rozvoj jeho osobnosti. Človek ako pracovná sila je hlavným a najaktívnejším činiteľom výroby. Od jeho kvalifikácie a schopností závisí využívanie výrobných fondov, ich zdokonaľovanie, inovačný proces výroby atď. Človek má v podstate neobmedzené schopnosti neustále zdokonaľovať svoju tvorivú činnosť. Túto vlastnosť treba neustále podporovať, rozvíjať a využívať. Veď socializmus definitívne zvíťazí nad kapitalizmom len za predpokladu, že dosiahne vyššiu produktivitu práce. A vyššia produktivita práce vyžaduje, aby socialistický výrobca bol tvorivým človekom, mnohostranne technicky vzdelaným a aby si ako spoluvlastník uvedomoval svoju zodpovednosť za výsledky svojej práce.

² MARX, K.: Kapitál I. Praha, SNPL 1953, s. 597.

³ „V bezprostrednom vzťahu vlastníkov výrobných prostriedkov k bezprostredným výrobcom — vo vzťahu, ktorého každá forma vždy prirodzene zodpovedá určitému vývojovému stupňu spôsobu práce, a teda jej spoločenskej produktívnej sile — v tom nachádzame najhlbšie tajomstvo, skrytý základ celej spoločenskej konštrukcie, a teda i politickej formy vzťahu vrchnostenstva a závislosti, skrátka každej danej špecifickej formy štátu. To nebráni tomu, že tá istá ekonomická základňa — tá istá po stránke hlavných podmienok — môže v dôsledku nekonečne rozmanitých empirických okolností, prírodných podmienok, rasových pomerov, historických vplyvov pôsobiacich zvonku atď., vo svojom prejave vykazovať nekonečné variácie a gradácie, ktoré je možné pochopiť len rozborom týchto empiricky daných okolností.“ MARX, K.: Kapitál III — 2. Praha, SNPL 1956, s. 339.

Oblasť výroby je hlavnou funkčnou oblasťou mechanizmu pôsobenia mzdy. Ak chceme mzdou správne a intenzívne ovplyvňovať prácu človeka vo výrobnom procese, musíme vychádzať z toho, že človek je v socializme nielen výrobcom (pracovnou silou), ale aj spoluvlastníkom výrobných prostriedkov, a súčasne spotrebiteľom. Pomocou mzdy sa teda realizuje postavenie človeka vo výrobe ako spoluvlastníka výrobných prostriedkov (mzda tu vystupuje ako spôsob realizácie vlastníctva), ďalej ako výrobcu (mzda vystupuje ako stimul pracovnej činnosti), a súčasne ako spotrebiteľa (mzda je tu základným prostriedkom reprodukcie pracovnej sily a jej všestranného a harmonického rozvoja).

Mzda ako ekonomická kategória vystupuje v hospodárskom živote predovšetkým vo forme nákladov na živú prácu. Vo forme výrobného nákladu na živú prácu je aj nástrojom podnikovej hmotnej zainteresovanosti. Orientácia našej hospodárskej politiky na zvyšovanie efektívnosti výroby preto vyžaduje znižovanie vlastných nákladov, a tým aj mzdových nákladov na jednotku produkcie.

Z uvedenej kategorickej ekonomickej požiadavky vychádzajú aj princípy a nástroje plánovitej regulácie miezd chozrasčotných podnikov. V tejto súvislosti si treba uvedomiť, že socialistickej spoločnosti nejde o akékoľvek znižovanie mzdových nákladov na jednotku produkcie, ale o také, ktoré je podložené znižovaním spotreby živej práce na výrobok. Socialistická spoločnosť nechce znižovať mzdové náklady prostredníctvom znižovania mzdových sadzieb za rovnakú prácu bez toho, že by sa znížil čas potrebný na vykonanie určitej práce alebo operácie.

Zníženie mzdových nákladov sa musí odrážať v produktivite práce, musí byť podložené jej rastom a na tomto základe znížením spotreby živej práce na výrobok. Aby pracovníci podnikov a jednotlivých pracovníkov boli zainteresovaní na raste produktivity práce, je nevyhnutné ich stimulovať na tomto raste.

Socialistická spoločnosť má záujem, aby sa zvyšovala efektívnosť výroby a znižovali celkové náklady, a tým aj mzdové náklady na jednotku produkcie, aby sa zvyšovala životná úroveň pracujúcich, a to predovšetkým prostredníctvom rastu miezd.

Preto sa na XV. zjazde KSČ zdôrazňovalo, že treba posilňovať „... aktívne pôsobenie životnej úrovne na rozvoj výrobných síl... posilňovať význam a vplyv odmeňovania za prácu v rozvoji životnej úrovne ako základného princípu rozdeľovania v socialistickej spoločnosti“.⁴

Mzda ako náklad nadobúda v socialistickej ekonomike celospoločenský význam. Plánovité znižovanie vlastných nákladov, a tým aj mzdových nákladov na jednotku produkcie, a súčasne vytváranie podmienok pre rast miezd je dôležitou úlohou hospodárskej politiky socialistického štátu, aj každého podniku. Rast miezd, ktorý je zároveň sprevádzaný poklesom nákladov, vrátane mzdových nákladov, je prejavom zdravej a racionálnej hospodárskej a mzdovej politiky.

⁴ Zborník vybraných dokumentov orgánov Komunistickej strany Československa. Bratislava, Pravda 1977, s. 113.

Praktické uplatňovanie týchto zásad však predpokladá, aby prírastok miezd jednotlivcov i podnikových kolektívov bol diferencovaný tak, aby vyšší prírastok mali tí jednotlivci a kolektívy, ktorí majú väčší podiel na zvyšovaní produktivity práce a celkovej efektívnosti a kvality výroby. Ďalej to vyžaduje, aby každé zvýšenie miezd bolo podložené lepšou prácou a vyššími výkonmi. Zásada vyšších miezd za vysoko produktívnu a kvalitnú prácu musí podporovať orientáciu hospodárskej politiky na efektívnosť výroby a na zvyšovanie kvality všetkej práce.

Dosahovanie vysokých miezd pri nízkych a klesajúcich nákladoch súčasne vyžaduje, aby sa neustále zdokonaľoval systém regulácie miezd, ktorý oproti objektívne existujúcemu záujmu pracovníkov na maximalizácii miezd vytvorí bariéru v podobe záujmu na minimalizácii miezd ako zložky nákladov. Úsilie o znižovanie nákladov sa musí pracovníkom vyplácať, za vyšší efekt a kvalitu práce musia získať väčšiu odmenu. Mzdy teda musia pobádať k znižovaniu vlastných nákladov.

Výška nákladov determinuje ceny, lebo náklady sú základnou cenotvornou zložkou. Tým výška nákladov rozhoduje o reálnych mzdách. Zvýšenie miezd, ktoré nie je podložené nižšími nákladmi a rastom spoločenskej produktivity práce a výroby, nevyhnutne vedie k zvýšeniu cien, vyvoláva infláciu, čo sa potom negatívne prejavuje na úrovni reálnych miezd, a tým aj životnej úrovne.

Mzda je neoddeliteľnou súčasťou výroby a aktívne pôsobí na dynamiku a efektívnosť celého spoločenského reprodukčného procesu. Pochopiteľne, mzda nepôsobí na efektívnosť, kvalitu a produktivitu práce priamo, ale pôsobí na človeka ako pracovnú silu a prostredníctvom nej na celý reprodukčný proces, kde rozhodujúcu úlohu má výroba. Cez pracovnú činnosť ľudí sa mzda premieta do celého radu podstatných vzťahov vo výrobe, aj do všetkých ostatných fáz reprodukcie.

Mzda je nielen kategóriou výroby, ale aj druhej fázy reprodukcie — rozdeľovania. Predstavuje základnú formu rozdeľovania nutného produktu medzi pracujúcich štátnych výrobných podnikov. V hospodárskom živote vystupuje ako plánovito určený podiel na фонде potreby, ktorý sa rozdeľuje v peňažnej forme podľa množstva, kvality a spoločenského významu vykonanej práce. Rozdeľovacia funkcia je súčasťou ekonomickej funkcie mzdy a predpokladom aktívneho pôsobenia mzdy v ekonomických procesoch.

V podmienkach budovania vyspelej socialistickej spoločnosti je mzda hlavnou formou prejavu realizácie zákona rozdeľovania podľa práce. Tento ekonomický zákon socializmu najoptimálnejšie vyjadruje vzťah medzi objektívnymi podmienkami a potrebami ekonomickeho rozvoja a rozdeľovaním prevažnej časti spotrebných predmetov a služieb. Marxisti zastávajú názor, že rozdeľovanie je regulované ekonomickými zákonmi výroby danej spoločensko-ekonomickej formácie. Zákony rozdeľovania sú teda špecifické pre každú spoločensko-ekonomicкую formáciu a sú rozhodujúcim spôsobom ovplyvnené danými výrobnými vzťahmi.

Zákon rozdeľovania podľa práce vyjadruje jednu zo stránok socialistickej výrobných vzťahov, jednu z tendencií ich rozvoja, ich historickú podmienenosť. Tento zákon určuje ekonomický obsah mzdy v zmysle podielového vzťahu na celospoločenskom mzdovom фонде, čiže určuje

vzťah, v ktorom sa nachádza úroveň mzdy jedného pracovníka (pracovného kolektívu, podniku, odboru či odvetvia a pod.) k druhému. Takto reguluje utváranie proporcií, relácií, čiže rozdielov v nominálnych mzdách v rámci rozpätia medzi minimálnou a maximálnou mzdou. Základom pre utváranie mzdy v socializme je vzťah práca — mzda.

Mzda však presahuje pôsobenie zákona rozdeľovania podľa práce. Pravda, zákon rozdeľovania podľa práce je hlavným regulátorom pre utváranie miezd. Jeho podstata spočíva v tom, že každý pracovník a pracovný kolektív získava od spoločnosti také množstvo spotrebných predmetov a služieb (peniaze, za ktoré si ich kupuje), ktoré zodpovedá množstvu a kvalite vykonanej práce. Tým sa vytvára priama väzba medzi vykonanou prácou pre spoločnosť a podielom jednotlivcov a kolektívov na fonde spotreby (mzdovom fonde), čo pozitívne pôsobí na pracovnú činnosť ľudí. Úzka spätosť podielu pracujúcich na fonde individuálnej spotreby s množstvom a kvalitou práce vyjadruje podstatnú, objektívne potrebnú, neustále sa opakujúcu a trvalú stránku socialistických výrobných vzťahov, jednu zo sfér plánovitého fungovania socialistickej ekonomiky.

Praktické skúsenosti potvrdzujú záver, že mzda má najväčší stimulačný účinok na pracovnú silu vtedy, keď jej výška presne vyjadruje rozdiely v množstve a v kvalite práce a keď správne funguje kontrola miery práce a výška odmeny. Rozdeľovanie podľa práce predpokladá, že v mzde a v ostatných formách odmeny za prácu sa rešpektujú tieto požiadavky:

1. za rôzne druhy prác, t. j. za práce rôzneho množstva a kvality sa vypláca rôzna výška odmeny, rôzna mzda;

2. uskutočňuje sa zásada rovnakej odmeny za rovnakú prácu bez ohľadu na to, kto prácu vykonáva, bez ohľadu na vek pracovníka, pohlavie, národnosť, rasu, náboženské presvedčenie a pod.

Rôzna odmena za rôznu prácu a rovnaká odmena za rovnakú prácu sú dve stránky pôsobenia zákona rozdeľovania podľa práce. V týchto dvoch požiadavkách sa prejavuje tak rovnosť, ako aj nerovnosť pri rozdeľovaní fondu spotreby. „Právo výrobcov je úmerné práci nimi dodanej: rovnosť tkvie v tom, že sa meria rovnakým meradlom, prácou.“⁵

Rovnosť pri rozdeľovaní a odmeňovaní podľa práce spočíva teda v tom, že pre všetkých sa používa rovnaké meradlo — práca — ktorou socialistická spoločnosť meria a oceňuje podľa jednotných kritérií a noriem. Pretože však práca je z hľadiska kvalifikačnej náročnosti, zodpovednosti a pracovných podmienok dosť diferencovaná, musí byť diferencovaná aj odmena za túto prácu.

V socializme však existujú značné rozdiely i medzi ľuďmi. Majú rôzne vzdelanie a kvalifikáciu, rozdielne schopnosti (fyzické aj duševné), odlišnú úroveň disciplíny a iniciatívy, rozdielnu vytrvalosť pracovať, nie sú rovnako prispôsobiví pracovným pod-

⁵ MARX, K.: Kritika Gothajského programu. In.: MARX, K. — ENGELS, B.: Vybrané spisy II. Praha, Svoboda 1950, s. 19.

mienkam atď., čo sa prejavuje v ich rozdielnej pracovnej výkonnosti. Nerovnosť v osobnej spotrebe je v podmienkach socializmu spôsobená aj rozdielnymi sociálnymi a rodinnými podmienkami, napr. jeden pracovník je ženatý a druhý nie, jeden vyživuje viac detí ako druhý. Keď vykonávajú rovnakú prácu a dosahujú rovnaké pracovné výkony, majú rovnakú mzdu. Fakticky však medzi nimi vzniká nerovnosť v dôsledku rozdielnej výšky príjmov na jedného člena rodiny. „Aby sa právo vyvarovalo týchto nezrovnalostí, muselo by byť skôr nerovné ako rovné. Avšak týmto nezrovnalostiam sa medá zabrániť v prvom období komunistickej spoločnosti, ktorá práve po dlhých pôrodných bolestiach vyšla z kapitalistickej spoločnosti. Právo nemôže byť nikdy vyššie než hospodárska sústava a ňou podmienený kultúrny vývoj spoločnosti.“⁶

Fondy spoločenskej spotreby zmiernujú nerovnosť pracujúcich, vytváranú rozdeľovaním podľa práce, avšak sociálne rozdiely medzi pracujúcimi nemôžu celkom odstrániť, môžu ich len zmierniť.

Fondy spoločenskej spotreby sa rozdeľujú podľa sociálnych, zdravotných, kultúrnych, demografických a ďalších nešpecifikovaných (máme na mysli dotácie k cenám za používanie štátnych bytov — májonné) kritérií, individuálnych a spoločenských potrieb obyvateľstva. Časť fondov spoločenskej spotreby sa rozdeľuje podľa práce — ide o platy učiteľov, lekárov a ďalších pracovníkov poskytujúcich neplatené služby obyvateľstvu. Ďalšia časť fondov spoločenskej spotreby sa rozdeľuje v určitej závislosti od pracovného princípu, ako sú starobné dôchodky (priemerný zárobok za posledných 5 alebo 10 rokov, počet odpracovaných rokov, spoločenský význam a obťažnosť práce, čo sa premieta do starobných dôchodkov), invalidné dôchodky, nemocenské dávky, propeschové štipendia a niektoré ďalšie. Zbytok sa potom rozdeľuje podľa uvedených sociálnych a iných kritérií a potrieb jednotlivých občanov. Fondy spoločenskej spotreby takto zmiernujú sociálne rozdiely medzi pracujúcimi, vyvolané rozdeľovaním podľa práce a napomáhajú všestranný a harmonický rozvoj osobnosti človeka.

Princíp rozdeľovania podľa práce je vlastný socializmu a tvorí jeho významnú prednosť a súčasne hybnú silu ekonomického a spoločenského rozvoja. Ekonomicky a sociálne správne uplatňovanie tohto princípu napomáha vytvárať súlad medzi záujmami spoločnosti, kolektívov aj jednotlivcov, lebo podnecuje ľudí k iniciatívnej pracovnej činnosti, a tým prispieva k zvyšovaniu výroby, jej efektívnosti a kvality.

⁶ Tamtiež.

Komplexné modely podniku v teórii a v praxi

UNČOVSKÝ, Ladislav

Zdokonaľovanie plánovitého riadenia socialistickej ekonomiky je proces, ktorý vyžaduje neustále hľadať nové formy a metódy. V neposlednej miere sa to vzťahuje aj na oblasť riadenia činnosti podnikov a VHJ. Otázkou úlohy podnikov pri zdokonaľovaní riadenia sa zaoberá Uznesenie ÚV KSSZ o ďalšom zdokonaľovaní hospodárskeho mechanizmu a o úlohách straníckych a štátnych orgánov, ako aj Uznesenie ÚV KSSZ a rady ministrov ZSSR o zlepšení plánovania a zvýšenia vplyvu hospodárskeho mechanizmu na zefektívňovanie výroby a kvality práce. Ide tu predovšetkým o rozšírenie právomoci a zodpovednosti podnikov a združení. Združenia a podniky budú spracúvať na základe smerných čísel, ale aj vlastných prepočtov návrhy päťročných plánov. Ročné plány sa budú tvoriť v podobe ústretových plánov zdola. Taktiež ministerstvá budú vystupovať ako zodpovedný garant za plán v príslušnom rezorte. Ako ďalšia dôležitá zásada sa uplatňuje dôraz na koncepcnosť a dlhodobosť plánovania.

Uvedené zásady ukazujú smery riešenia problémov, ktoré sú aktuálne aj v ostatných socialistických krajinách. Úlohou teórie riadenia a plánovania je hľadať nové nástroje, ktoré by vhodne prispeli k riešeniu nariadených úloh.

Medzi nástroje zdokonaľovania riadenia a plánovania socialistickej ekonomiky patria ekonomicko-matematické modely a metódy. Na úrovni podniku a združenia ide predovšetkým o aplikáciu operačnej analýzy. Počas viac než dvadsaťročného obdobia experimentovania s operačnou analýzou sa dosiahli dobré výsledky pri riešení niektorých čiastkových úloh v podniku (optimalizácia dopravy, výroby, zásob a pod.). Takéto parciálne riešenie vedie však často práve k zanedbaniu systémového prístupu k riešeniu problémov.

Nový smer v modelovaní procesov riadenia na úrovni podnikov, združení i odvetví predstavujú komplexné modely.

Komplexné modely podnikov sa zameriavajú na modelovanie najdôle-

žitejších javov a procesov v podniku ako celku. Pretože podnik sa skúma ako jednotný systém, vytváranie komplexných modelov predstavuje zároveň aj formu uplatnenia systémového prístupu pri modelovaní.

Pojem komplexného modelu podniku (menej často „globálneho“ „totálneho“ alebo len „modelu podniku“) sa v literatúre častejšie objavuje až začiatkom sedemdesiatych rokov. V našej literatúre sa touto problematikou zaoberá práca [23]. V ostatnom čase sa otázka teórie i praxe komplexných modelov podniku rozpracovala v odbornej literatúre v rôznych smeroch.

Predovšetkým možno konštatovať, že prístup používaný pri tvorbe komplexných modelov podniku sa začal uplatňovať aj na úrovni združení a odvetví. V Sovietskom zväze a v iných socialistických štátoch sa dokonca skôr skúmali a aplikovali modely odvetví a až neskôr modely podnikov a združení.

Problematiku modelovania odvetví rozoberá práca [24], kde sa skúma aj otázka vymedzovania pojmu odvetvového modelu. V našich podmienkach odvetviu organizačne často zodpovedá VHJ, na rozdiel od ZSSR, kde odvetvie zodpovedá po organizačnej stránke rezortu. Preto pojem odvetvového modelu treba chápať skôr ako teoreticky orientovaný pojem, často bez ohľadu na organizačné usporiadanie. Táto skutočnosť sa už dávnejšie uplatnila pri klasifikácii ASR, kde sa upustilo od pojmu ASR odvetvia a rozlišujú sa ASR podniku, VHJ a rezortu. Po stránke modelovej je pritom zrejmé, že komplexný model rezortu má už funkciu koordinácie viacerých odvetví.

Komplexné modely sa vytvárajú aj pre modelovanie kapitalistických podnikov a koncernov. Označujú sa pritom v literatúre ako „simulačné“, novšie viac ako „plánovacie“ modely. Je zrejmé, že „plánovanie“ treba chápať v zmysle súkromnokapitalistickej koncepcie plánovania kapitalistických koncernov, zásadne sa líšiaceho od plánovitého riadenia socialistických podnikov a združení, založeného na spoločenskom vlastníctve výrobných prostriedkov.

Už doterajší rozvoj teórie i praxe komplexných modelov ukazuje, že ich úloha, ale aj štruktúra je odlišná v socialistickej a v kapitalistickej ekonomike. Vyplyva to z funkcie podnikov v súkromnom kapitalistickom vlastníctve a v spoločenskom vlastníctve v socializme. Modely kapitalistických podnikov kladú hlavný dôraz na aspekt zisku. Napriek tejto zásadnej odlišnosti, aj v komplexných modeloch, vypracovaných v pokročilých kapitalistických štátoch, treba študovať použité matematické metódy a spôsoby využívania výpočtovej techniky.

V anglosaskej literatúre modely podniku sa zaviedli pod názvom „model spoločnosti“ (company model). V novej americkej literatúre sa používa označenie „model korporácie“ (corporate model) — pozri prácu T. H. Naylora [14]. Tento pojem predkladá P. Martens v práci [10] ako „modely koncernov“ a v rámci nich ako osobitný druh — modely podniku. Popri tom, v ostatných rokoch sa aj v kapitalistických

štátoch objavili modely odvetvia (industry models). Prehľad o niektorých možno nájsť v prácach [14] a [24].

Doterajší vývoj konštrukcie komplexných modelov umožňuje zovšeobecniť niektoré poznatky, ktoré znamenajú príspevok k teórii riadenia a plánovania vo všeobecnosti a k teórii uplatňovania ekonomicko-matematických metód zvlášť.

Z analýzy tohto vývoja je zrejmé, že sa už vytvorili viaceré typy komplexných modelov. V práci [23] sa modely podniku členia z hľadiska vnútornej štruktúry na základné (agregované) a operačné (podrobné), a z hľadiska použitia na modely rozvoja (rastu) a modely riadenia podniku. Konkrétne modely možno charakterizovať kombináciou oboch klasifikačných kritérií.

Súčasný vývoj ukazuje, že medzi komplexnými modelmi treba ďalej rozlišovať modely 1. všeobecné a 2. špeciálne. Všeobecný model vyjadruje všetky hlavné vzťahy, dôležité z hľadiska rozvoja či riadenia podniku. Špeciálny model vysvetľuje určitý špeciálny problém v prípade, že niet vhodnej metódy operačnej analýzy, resp. ako problém vyžaduje skúmať nadväznosti na systém ako celok.

Z hľadiska cieľa praktického používania modely možno deliť na 1. poradenské a 2. záväzné. Poradenský model je podkladom pre rozhodovanie bez toho, že by získané výsledky boli povinne aplikované. Záväzný model je súčasťou napr. plánovacej metodiky a získané výsledky majú preto charakter smerného čísla. Práve snaha využívať modely ako záväzný nástroj, viedla často k nechote aplikovať matematické modely. V súčasnosti jednoznačne prevláda názor, že modely podniku majú mať predovšetkým poradenskú funkciu ako podklad pre rozhodovanie vedúcich.

Úlohu komplexných modelov nemožno v socialistickej ekonomike posudzovať oddelene od problematiky úlohy ASR. Kým na začiatku výstavby ASR sa matematické modely považovali za jeho samozrejmu súčasť, najmä na vyšších stupňoch jeho budovania, v ostatnom čase sa ASR prakticky stotožnil s automatizovaným informačným systémom bez priameho zásahu do foriem riadenia. Možno predpokladať, že na vyšších stupňoch budovania ASR, keď do popredia vystúpi otázka zdokonaľovania foriem riadenia, v plnej miere sa stane aktuálnou aj otázka používania matematických metód. Práve komplexné modely podniku sa javia najvhodnejšou formou zavádzania matematických metód. Na druhej strane možno predpokladať, že ich úloha v rámci ASR bude viesť k začleňovaniu komplexných modelov do systému a metodiky riadenia. Súvisí to aj s otázkou štrukturalizácie komplexného modelu v súlade so štrukturalizáciou ASR. Tieto otázky sa dosiaľ konkrétne skúmajú najmä v súvislosti s podsystémom plánovania (napr. v práci [21]).

Komplexný model podniku vystupuje ako nečlenený jediný model, len ak ide o základné modely rozvoja podniku. V prípade, že ide o operačný model, slúžiaci predovšetkým ako model riadenia, najvhodnejšou

sa javí forma systému modelov, pričom jednotlivé modely sa často konštruujú a riešia rôznymi metódami.

Štrukturalizácia komplexného modelu sa môže uskutočniť na základe rôznych kritérií. Jedna z možností je členiť model v súlade s hlavnými oblasťami činnosti podniku, či už vertikálne na podmodel výroby, zásobovania, odbytu a pod., alebo horizontálne na podmodel plánovania, realizácie a pod. Pritom sa ukazuje možnosť vytvárať hierarchický systém v tom zmysle, že jeden z podmodelov je ostatným nadradený ako vrcholový.

Druhý typ členenia modelu podniku zodpovedá jednotlivým organizačným stupňom riadenia. V súlade s týmto princípom model podniku sa člení na model závodov, dielní, stredísk, cechov a pod. Ide teda o operačný model riadenia podniku. V práci [19] sa napr. uvádza trojstupňový maticový model podniku, ktorý pozostáva z 1. modelu zákazky (výrobky), 2. modelu cechu (dielne) a 3. modelu podniku. Model zákazky je model, kde ako prvky vystupujú zákazky (výrobky) usporiadané podľa cechov. V ďalšej časti modelu sa určujú náklady v uvedenom podrobnom členení. Model cechu predstavuje vzťahy medzi cechmi v rámci podniku, tiež v členení podľa hlavných ukazovateľov výroby a nákladov. Produkcia cechov sa člení v skupinách výrobkov. Model podniku obsahuje cechy ako základné položky. V podstate jednotlivé modely sa odlišujú rôznym stupňom agregácie.

Členenie podľa organizačných stupňov je bežnejšie v modeloch združení.

V socialistickej ekonomike je otázka členenia podľa stupňov riadenia podmienená jednotnosťou systému riadenia. Model podniku tu vystupuje ako článok hierarchického systému modelov. Vytvorenie takéhoto systému je zrejme možné len dlhodobo a vyžaduje riešiť mnoho praktických i teoretických problémov. Zdá sa, že použiteľnosť dekompozičných metód lineárneho programovania, ktorému sa pred časom pripisovala veľká dôležitosť, je v praktických podmienkach obmedzená. Do úvahy prichádzajú metódy zladovania plánov, ktoré uvádza K. A. Ba-grinovskij [5].

Otázka hierarchickej štruktúry modelov súvisí aj s obsahovou stránkou modelov jednotlivých stupňov. Jednotlivým stupňom riadenia, podľa náplne riadiacej činnosti a kompetencie, zodpovedajú aj modely s čiastočne iným obsahom a štruktúrou. Ako príklad možno uviesť otázku začlenenia prognostického modelu, ktorý, aspoň v plnom rozsahu, by mal byť súčasťou modelu VHJ, resp. modelu rezortu.

Z hľadiska potrieb zdokonaľovania riadenia v socialistickej ekonomike, komplexné modely podnikov, združení, prípadne odvetví sa môžu uplatniť predovšetkým v týchto oblastiach:

1. Analýza správania podniku ako celku vzhľadom na rôzne podnety. Podľa doterajších skúseností z hľadiska zdokonaľovania systému riadenia zvlášť zaujímavé je skúmanie správania podnikov pri rôznych for-

mách stimulácie. Novšie výsledky z tejto oblasti sú uvedené v článku [26] a v práci K. Mirkoviča [12], ktorý skúma proces tvorby a rozdelenia dôchodku podnikov v podmienkach BĽR.

2. Dlhodobé plánovanie a prognózovanie. Na túto úlohu sa buď vytvárajú modely podniku ako špecializované modely rozvoja podniku, alebo čiastkové modely pre prognózovanie v rámci komplexného modelu.

Otázka prognostického modelovania na úrovni podniku a VHJ bola v ostatnom čase predmetom štúdia viacerých autorov. Z našej literatúry tu možno spomenúť prácu J. Habra [4].

Pomerne novou úlohou prognostických modelov je prognóza plnenia plánu, ktorú rozpracoval Z. Pawlowski so spolupracovníkmi, najmä v práci [15]. Model, ktorý by bol schopný prognózovať plnenie plánu, musí obsahovať hlavné ukazovatele plánu, prípadne aj veličiny, ktoré plnenie plánu podmieňujú. Predpokladá sa, že tieto modely sa môžu používať na všetkých stupňoch riadenia, predovšetkým na vyšších stupňoch. Na uvedené účely sa opäť najlepšie hodí komplexný model, resp. jeho podmodel. Z hľadiska praktického, najaktuálnejšie sú prognózy plnenia ročného vykonávacieho plánu. Pre prognózovanie predpovede plánu prichádzajú do úvahy predovšetkým ekonometrické modely. Podobná situácia je s prognózami plnenia strednodobého plánu.

Pri tvorbe prognostických modelov podnikov a odvetví dôležitou otázkou je úloha výrobnnej kapacity, resp. finálnej spotreby. Túto otázku — vo vzťahu k modelom odvetví — skúmal W. Welfe [25]. Podľa tohto kritéria sa modely členia v krajných prípadoch na ponukovo orientované, resp. dopytovo orientované. Kombináciou oboch hľadísk sa uplatňuje úloha bilancovania aj v prognostických modeloch ekonometrického typu.

3. Analýza činnosti podniku súvisí s analýzou jeho správania, ale ide o podrobnejšie a systematickejšie členenie rozboru. V podstate možno hovoriť o uplatnení tradičnej oblasti rozboru hospodárskej činnosti podnikov. Otázku použitia matematických metód pri rozbere skúma viac autorov z oblasti teórie rozboru hospodárskej činnosti, napr. A. D. Šeremet [21].

Pre systémový rozbor činnosti podniku sú práve svojimi vlastnosťami vhodné komplexné modely. Pritom možno uplatniť aj hľadiská, ktoré neprichádzajú do úvahy pri tradičných metódach rozboru. Niektoré otázky tohto typu skúmajú práce [17] a [19].

Rozborová úloha komplexných modelov je úzko spätá s prognostikou. Bez analýzy nie je možná prognóza. V širších súvislostiach možno predpokladať, že systematické skúmanie problému rozborov môže viesť k vytvoreniu analýzy ekonomiky podnikov a združení (prípadne odvetví), podobne, ako sa vytvára makroekonomická analýza ako osobitná disciplína 'socialistickej ekonomickej teórie.

4. Plánovanie a riadenie podnikov je oblasť, pre ktorú opäť prichádzajú do úvahy buď špecializované modely podniku ako operačné modely

riadenia, alebo model plánovania a model riadenia vystupujú ako čiastkové modely komplexného modelu. Modely riadenia, ale najmä modely plánovania, majú v socialistických krajinách viacročnú tradíciu tak po stránke toeretickej, ako aj praktickej. Práve plánovacím modelom možno pripísať vlastnosti komplexného modelu podniku. V tom zmysle vystupujú do popredia najmä maticové modely a modely matematického programovania. Novšie výsledky problematiky maticových plánovacích modelov obsahuje práca [19], resp. z problematiky modelov lineárneho programovania [2].

Vhodne vytvorené komplexné plánovacie modely podnikov a združení môžu slúžiť ako nástroj zdokonaľovania riadenia hlavne tým, že umožňujú vedeniu získať prehľad o rôznych alternatívach a o dosahu riešení.

5. Vytváranie a využívanie podnikových (ekonomických) hier súvisí s komplexnými modelmi podniku v tom zmysle, že práve tieto modely sú vhodné za základ hier, i keď ide väčšinou o základné modely podniku. Hry založené na modeloch podniku sú známe aj v ČSSR a v NDR. Niektoré novšie výsledky sú uvedené v práci [5].

S jednotlivými aspektmi použitia komplexných modelov súvisí aj ich vzťah k systémovému prístupu a k teórii systémov. Pri doterajšom vývoji teórie systémov a systémového prístupu sa ukazuje práve nedostatok spojenia teoretických princípov a pravidiel s vlastnosťami objektu výskumu a aplikácie. Vhodné vytváranie komplexných modelov možno považovať za typicky systémovú činnosť. Otázky súvislosti komplexných modelov a teórií systému sa pertraktujú v práci [25], novšie v práci [22].

Vo vyspelých kapitalistických štátoch komplexné modely koncernov a podnikov sa využívajú najmä na 3 účely:

a) sledovanie finančného hospodárenia podniku s cieľom zabezpečiť čo najväčší zisk,

b) predpovede dopytu vo forme modelov marketingu,

c) programovanie výroby na základe údajov o dopyte.

Ako uvádza T. H. Naylor [13], v tomto zmysle sa aj modely podrobne členia na modely 1. finančného hospodárstva, 2. marketingu, 3. výroby. Pritom finančný podmodel spravidla vystupuje ako hierarchicky nadriadený ďalším dvom. Model koncernu, ktorý zastrešuje modely podniku, pozostáva len z finančného modelu.

S úlohami komplexných modelov úzko súvisí voľba metódy, ktorá sa používa pri ich tvorbe.

V čase, keď komplexné modely podniku boli predmetom prevažne teoretických výskumov, predpokladalo sa, že pri modelovaní sa uplatní veľmi široká paleta metód. Prehľad o tom poskytuje práca [23]. Vo vývoji ostatných rokov možno konštatovať určité postupné vyčleňovanie niektorých metód, ktoré sa stávajú hlavnými nástrojmi komplexného

modelovania. Tento špecializačný proces pokračuje ešte aj v súčasnosti.

Voľba metódy pri tvorbe modelu úzko súvisí s účelom a s podmienkami, v ktorých modelovaný podnik pôsobí. Pre úlohu analýzy a prognózy prichádzajú do úvahy rôzne metódy. V prípade, že je potrebné podrobnejšie sledovať štruktúru podniku, sú to metódy matematického programovania.

Známe sú zvlášť modely dynamizovaného lineárneho programovania. Novšie výsledky uvádza práca [1]. V tej súvislosti sa už pri aplikáciách v operačnej analýze ukazuje, že v praktickom použití nie je dôležité jediné optimálne riešenie, ale skôr prehľad možných alternatív a ich hraníc.

V ostatnom čase sa objavil aj rad experimentálnych aplikácií rekurzívneho programovania. Hovoria o nich napr. R. Day a A. Cigno [3]. Po počiatkových aplikáciách na modelovanie, najmä poľnohospodárskych podnikov, novšie príklady sú z oblasti programovania rozvoja priemyselných odvetví.

Na prognostické účely možno použiť aj maticové modely. Tento nový aspekt ich aplikácie sa skúma v práci [19].

Dôležité miesto v aparáte komplexného modelovania majú štatistické, hlavne ekonometrické metódy. Ekonometria sa stáva nástrojom modelovania podnikov a odvetví, predovšetkým zásluhou vývoja metód konštrukcie a riešenia komplexných ekonometrických modelov.

Po stránke metodologickej nie sú podstatné rozdiely medzi používaním ekonometrických modelov na účely komplexného modelovania podnikov, združení, resp. odvetví a už overenými metódami aplikácie v oblasti makroekonomických analýz a prognóz. Je známe, že makroekonomické aplikácie ekonometrického modelovania pri špecifikácii rovníc a konštrukcii celých modelov sa majú opierať o poznatky ekonomickej teórie. V praxi modelovania sa rovnice často špecifikujú aj na základe empirických súvislostí. V makroekonomickej oblasti existuje už osobitná typológia jednotlivých druhov rovníc, používaných pri ekonometrickom modelovaní. Pri modelovaní podnikov a odvetví sa ukazuje potreba nájsť vhodné typy rovníc na základe skúmania závislostí medzi vysvetľovanými a vysvetľujúcimi premennými. Rozvoj komplexného modelovania povedie zrejme k vytvoreniu takejto typológie.

Čiastočne práve nedostatok teoretických podkladov i praktických skúseností vysvetľuje fakt, že mnohé doteraz používané ekonometrické podnikové modely pozostávajú z pomerne jednoduchých rovníc.

Pre špecifikáciu rovníc ekonometrického modelu podniku, najmä pokiaľ ide o bilančné rovnice, za podklad sa núka účtovníctvo, ako už dlhoročne používaný bilančný systém. Pre ekonometrické modelovanie, zamerané zvlášť pre potreby analýzy, do úvahy prichádzajú aj výsledky teórie rozboru hospodárskej činnosti podnikov.

Pre ďalší rozvoj ekonometrických modelov podnikov a združení oso-

bitne dôležité sú niektoré novšie výsledky vývoja ekonometrického modelovania. Predovšetkým tu možno spomenúť metódy slúžiace so zmenami trendov oveľa častejšie než na úrovni makroekonomiky. Určité výsledky v tejto oblasti publikoval Z. Pawlowski [15]. Trend sa môže meniť v bodoch dvoch typov: v bode zmeny a v bode zvratu. Bodom zmeny trendu je bod, v ktorom sa mení intenzita trendu (napr. trend rastie rýchlejšie oproti predchádzajúcemu vývoju, nemení sa však — rastúci, resp. klesajúci — smer trendu). Bodom zvratu je bod, v ktorom sa mení smer trendu. Osobitným, už dávnejšie študovaným (najmä v súvislosti s prognózou odbytu) bodom zmeny, prípadne zvratu je bod nasýtenia. Pre odhad týchto bodov sa odporúčajú buď metódy empirické, alebo teoretické. Empirické metódy sa zakladajú na odbornom odhade očakávaných zmien, ktoré sa premietnu do budúceho trendu. Kombinácia metódy odhadu odborníkov s prognostickými a simulačnými metódami môže v tomto ohľade zohrať dôležitú úlohu. Teoretické metódy spočívajú predovšetkým v používaní vhodných funkcií, ktorých inflexné body možno stotožniť s bodmi zmeny či zvratu. Iné prístupy sa zakladajú na hľadaní špeciálnych metód odhadu trendu, ktoré zohľadňujú body zvratu.

Z. Pawlowski v citovanej práci uvádza metódu, ktorá spočíva v odhade zmeny trendu na základe odborného odhadu. Z teoretických metód do úvahy prichádza využívanie špeciálnych premenných. Oprávnené veľká dôležitosť sa pripisuje adaptívnym metódam, zakladajúcim sa na vhodných testoch odchýlok skutočného vývoja trendu od predpovedaného, pričom pri prekročení kritickej hodnoty sa predpokladaný trend upravuje.

Body zmeny a zvratu trendu sú len špeciálnym prípadom kvalitatívnych zmien, ktoré majú skúmať prognostické metódy v súvislosti s modelovaním podnikov, VHJ a odvetví. Ide tu najmä o predvídanie zmien spôsobených vedecko-technickým pokrokom, teda o problematiku, ktorá patrí do metodológie vedecko-technického prognózovania. Makroekonomická analýza používa na skúmanie technického pokroku prakticky len agregovaný prístup analýzy pomocou produkčných funkcií. Modelovanie technického pokroku na úrovni podniku doteraz nie je rozpracované. Zatiaľ sú to predovšetkým metódy vedecko-technickej prognostiky. Takmer vôbec však nie je rozpracovaná metodológia integrácie týchto metód do metodológie komplexného modelovania. V neposlednom rade treba brať do úvahy aj skutočnosť, že otázky riadenia, a teda aj prognózovania vedecko-technického pokroku v socialistickej ekonomike patria predovšetkým do oblastí odvetvového riadenia.

S použitím ekonometrie úzko súvisí aj vývoj nových metód, na ktorom pracuje už od začiatku šesťdesiatych rokov Sibírske oddelenie AV ZSSR, pod názvom štatistické modelovanie a prognózovanie. Ide o použitie matematicko-štatistických a ekonometrických metód, v niektorých prípadoch kombinovane s optimalizačnými metódami, čo sa aj priamo ozna-

čuje názvom komplexné modelovanie. Tieto metódy sa aplikujú na modelovanie odvetví i podnikov, predovšetkým na rozbor ich činnosti.

Výsledky práce v tejto oblasti sú zhrnuté najmä v prácach [16] a [17]. Po metodologickej stránke najvýznamnejšia je aplikácia teórie rozpoznávania obrazov na analýzu, predovšetkým klasifikáciu a diskrimináciu ekonomických javov. Rozpoznávanie obrazov je kybernetickou disciplínou, ktorá skúma procesy rozlišovania a triedenia javov v rôznych súvislostiach (napr. pri navrhovaní zariadení priameho čítania ako vstup do počítača). Aplikácia najmä matematicko-štatistických metód tejto teórie na rozpoznávanie ekonomických veličín je predmetom uvedených výskumov. Štatistický model ekonomických ukazovateľov práce priemyselného podniku skúma vzťah ukazovateľov (objem výroby, prácnosť, vlastné náklady a i.) k výrobným faktorom (napr. prírodným podmienkam, objemu a štruktúre fondov, surovín, sortimentu výroby a i.). Podniky sa podľa toho zaraďujú do jednotlivých tried. Na základe výsledkov tohto, tzv. diskrétneho modelu sa prechádza k tzv. diskrétne-spojitému modelu, ktorý je založený na regresnej funkcii, podobne ako ekonometrické rovnice.

Metódy rozpoznávania obrazov umožňujú študovať javy, ktoré sa nedajú sledovať pomocou časových radov. Ide o prierezové údaje, ktoré možno získať len za väčší počet jednotiek, napr. podnikov. Často sa používajú aj ťažko kvantifikovateľné veličiny, pričom sa na ich určovanie používa odhad odborníkov.

Druhú skupinu metód, osvedčených pre komplexné modelovanie, tvoria simulačné metódy. Za simulačné sa považujú všetky metódy založené na experimentovaní na modeloch, pričom model môže byť aj ekonometrický, maticový alebo iný analytický model.

Zo špeciálnych simulačných metód sa pre komplexné modelovanie používa najmä systémová dynamika (označovaná aj inými názvami, napr. modelovanie dynamického správania).

Ide v podstate o metódu spojitaj simulácie, ktorú pôvodne pre potreby modelovania podniku vypracoval a v roku 1961 publikoval J. Forrester. Základný prístup spočíva v myšlienke vyjadriť aj nespojité, resp. nespojito sledované ekonomické javy pomocou spojitých funkcií, ktorých dynamiku možno simulovať pomocou vhodného jazyka. Podstatnou časťou metódy je vhodný jazyk pre spojitú simuláciu, napr. DYNAMO, DYSMAP a i. Teoretickým základom metódy je, že príslušný systém sa považuje za spojitý regulačný systém so spätnými väzbami. Ide teda o aplikáciu teórie regulácie a samočinného riadenia pre analýzu vývoja systémov. Treba zdôrazniť, že takéto prístupy sú známe aj mimo spájania so simulačnými metódami.

Vzhľadom na to, že systémová dynamika je silne používateľsky orientovaná, v jej opisoch sa venuje malá pozornosť teoretickým závislostiam, na ktorých sa táto metóda zakladá.

Napriek tomu, že systémová dynamika bola a čiastočne aj je prijímaná s viacerými teoretickými i praktickými výhradami, počet aplikácií na celom svete stále narastá. Intenzívne sa študuje v ZSSR i v ostatných socialistických štátoch. Pozoruhodné výsledky sa dosiahli aj v ČSSR — tak v úsilí o zdokonalenie aparátu systémovej dynamiky, ako aj v aplikácii. Systematický prehľad problematiky uvádza najmä Z. Souček [20].

Systémová dynamika je zameraná predovšetkým na vytváranie variantov, ktoré vznikajú vo forme odozvy systému na rôzne testovacie vstupy (signály). Tieto aspekty aplikácie systémovej dynamiky, aj vo vzťahu ku komplexným modelom podniku, skúma J. A. Sharp [18]. Práve vzhľadom na uvedený charakter, systémová dynamika je vhodná skôr na vytváranie rôznych alternatív správania systému, než na prognózy určitých časových radov. Analýza citlivosti (stability) jednotlivých stavov a hodnôt má preto prvoradú dôležitosť.

Prvoradú úlohu v systémovej dynamike má spätná väzba a časové oneskorenie. V systémoch, kde tieto prvky nie sú definovateľné, použitie systémovej dynamiky je problematické.

Podľa J. A. Sharpa systémová dynamika je vhodná predovšetkým na simulačné riešenie problémov vyššej úrovne riadenia, ktoré sú strategickej povahy. Vyplýva to z tohto:

1. Systémovej dynamike najlepšie vyhovuje vysoký stupeň agregácie. Preto je výhodnejšie používať hodnoty napr. za celú výrobu, než za jednotlivé výrobky. Špecifická zvláštnosť tejto metódy je, že jednotlivé hodnoty, napr. objem výroby, môžu nadobúdať ľubovoľné hodnoty na určitom spojitom intervale. Túto vlastnosť možno využiť najvhodnejšie práve pri agregovaných veličinách, ktoré nepodliehajú technologickým a iným ohraničeniam tak silno ako individuálne hodnoty.

2. Spôsob riešenia jednotlivých problémov pomocou systémovej dynamiky spočíva v tom, že problém sa skúma v nadväznosti na širšie prostredie. V tom zmysle ide teda o typický systémový prístup. Aj táto vlastnosť zodpovedá riešeniu problémov vo forme komplexných modelov.

Takmer niet informácií o tom, v akej miere možno kombinovať v rámci komplexných modelov podsystémy, riešené pomocou systémovej dynamiky, s inými podsystémami, riešenými napr. optimalizačnými metódami.

Reálne možnosti kombinovať prístupy systémovej dynamiky sa ukazujú v prípade kombinácie s metódami diskkrétnej simulácie. Táto možnosť je daná existenciou simulačných jazykov, ktoré sú vhodné pre spojitú i nespojitú simuláciu. Takýto jazyk predstavuje napr. GASP IV, ktorý sa intenzívne študuje na Vysokej škole ekonomickej v Prahe.

Možnosti používania diskrétnych simulačných metód pre vytváranie komplexných modelov sa už dávnejšie študujú, najmä v ZSSR [23]. Prehľad nových výsledkov v tejto oblasti dáva článok J. M. Zybareva,

V. L. Makarova a B. M. Šejchetova [26]. Napriek tomu, že podrobnosti o použitých simulačných metódach nie sú uvedené, určité časti modelu sú založené na metódach diskkrétnej simulácie.

V rámci simulačných metód za osobitnú zmienku stojí metóda rozpracovaná v ČSSR, ktorú autori nazývajú komplexné modelovanie (pozri prácu [6]). Ide o metódu založenú na simulačnom overovaní hypotéz o vývoji určitého systému, v súlade s určitou kombináciou spojitých funkcií.

Pre operačné modely plánovania a riadenia najviac vyhovujú už osvedčené modely lineárneho programovania a maticové modely. V programovacích modeloch sa ukazuje predovšetkým dôležitosť analýzy citlivosti.

Matematický aparát a štruktúra maticových modelov sa v podstate tiež nezmenili. Pokrok nastal predovšetkým v koncepcii a vo využití maticových modelov a v nadväznosti na programové zabezpečenie počítačov.

Programy na zabezpečenie maticových modelov sa neobmedzujú len na základné operácie lineárnej algebry, ale ide o programy vytvárania a aktualizácie údajovej základne modelov a programy na agregáciu a dezagregáciu údajov.

Programové zabezpečenie má pri vytváraní komplexných modelov podniku stále väčšiu úlohu. Pevnou súčasťou komplexného modelu je banka údajov s vhodným programovým systémom riadenia bázy údajov. Banka údajov modelu sa vytvára často tak, aby tvorila podsystém bázy údajov informačného systému podniku, alebo sa dokonca vytvára jednotná báza údajov. V tejto súvislosti vzniká pri realizácii modelov otázka používaného programovacieho jazyka. Podľa dostupných prameňov zatiaľ prevláda jazyk FORTRAN, ktorý je však menej vhodný práve pre prácu s údajovou základňou. Preto pri viacerých aplikáciách sa používa jazyk PL/1. Voľba jazyka súvisí aj s otázkou používateľskej orientácie komplexných modelov podniku. Vytvárajú sa tak, aby ich vedúci pracovníci mohli používať bez prílišných nárokov na znalosti o modelovaní a využívaní počítačov. Podľa údajov v práci [14], 62 % v praxi realizovaných modelov používa dialógový spôsob styku s používateľom. Vzhľadom na tieto požiadavky sa vytvárajú aj špeciálne jazyky pre tvorbu a využívanie komplexných modelov. Napríklad pre model podniku CIBA-Geigy sa použili jazyky COMOS I a COMOS II, zakladajúce sa na PL/1. Systém SIMPLAN je zameraný na pomerne vysoký stupeň automatizácie vytvárania a využívania modelov tým, že pozostáva z radu modulov pre plnenie 16 funkcií pri tvorbe a využití komplexných modelov a príslušnej bázy údajov. V simulačných modeloch je použitie simulačných jazykov, resp. iného vhodného programového zabezpečenia neodmysliteľnou časťou samej metódy.

V súvislosti s pokusmi použiť na modelovanie podniku marginálnu

analýzu, rozpracovanú v teoretickom neoklasickom modeli podniku, potvrdzuje sa, že ide o prakticky neaplikovateľnú metódu. T. H. Naylor [14] uvádza model podniku založený na marginálnej analýze, v skutočnosti však ide len o použitie produkčnej funkcie. Novšie práce, ktoré nadväzujú na tento model, používajú iné, hlavne programovacie metódy. Sem patrí napr. práca M. Kundsena [7].

Teoretické i metodologické otázky komplexných modelov možno skúmať na základe skúseností z praktických aplikácií. V tomto smere v ostatných rokoch počet experimentálnych i sústavných aplikácií silne vzrástol.

V ČSSR je známych niekoľko modelov podniku; väčšina z nich má experimentálny charakter. K prvým modelom, ktoré majú prvky komplexných modelov, možno počítať modely ročných plánov, rozpracovaných na podmienky viacerých podnikov. Ide predovšetkým o programovacie, resp. maticové modely.

Medzi modely podniku, založené na iných metódach modelovania, patrí prognostický model podniku [8] a ekonometrické modely [9; 11]. Simulačný model uvedený v [8] je pomerne podrobne členený. Je vypracovaný pre podnik MEZ Brno. Predstavuje 11 podsystémov, ktoré zodpovedajú jednotlivým oblastiam činnosti podniku. Používa približne 850 premenných, z toho asi 650 endogénnych. Rad menších experimentálnych modelov podniku, vytvorený najmä na Vysokej škole ekonomickej v Prahe, je založený na systémovej dynamike.

Experimentálny ekonometrický model podniku ČSD — Reštauračné a jedálne vozne [pozri [11]] používa 25 rovníc, z toho 14 regresných. Model sa v upravenej forme použil na experimentálnu prognózu hlavných ukazovateľov práce podniku s prijateľnými výsledkami.

Ekonometrický model VHJ slovenské energetické podniky, opísaný v práci [9]; je rekurzívnym nelineárnym modelom, pozostávajúcim zo 47 rovníc, z čoho 13 je nelineárných. Z celkového počtu 17 je regresných a 30 identít. Pomocou experimentálnej prognózy sa overili aj vyhovujúce prognostické schopnosti tohto modelu.

Niekoľko menších modelov podniku a VHJ sa vytvorilo na Vysokej škole ekonomickej v Bratislave. Pre úroveň odvetvového riadenia sú známe viaceré modely z oblasti strojárstva, stavebníctva a iných odvetví. Známy je model strojárskej výroby, založený na viacerých podmodeloch používajúcich rôzne metódy modelovania.

V Ústave ekonomiky a organizácie stavebníctva v Bratislave sa rozpracoval systém DASYMER, ktorý je určený pre modelovanie rozvoja systémov na rôznych stupňoch riadenia na základe špeciálneho programového zabezpečenia.

V ZSSR, okrem praktických aplikácií maticových a programovacích prístupov, známych už dávnejšie, v ostatnom čase sú pozoruhodné najmä výsledky štatistického modelovania [16; 17], ako aj simulačných

modelov [5; 26]. Výsledky aplikácie štatistického modelovania, a najmä metódy rozpoznávania obrazov, získali sa na rade príkladov, zameraných najmä na medzipodnikové porovnávanie podnikov rôznych odvetví a na vytvorenie regresných rovníc, ktoré tvoria základ komplexného modelu príslušných podnikov. Na tejto báze sú vytvorené aj modely odvetví.

V rámci simulačných modelov sa uvádzajú [26] príklady modelov častí podniku, zamerané na simulácie výroby. Konkrétne modely sa rozpracovali pre Barnaulský podnik na výrobu dopravných zariadení. Komplexné modely podniku sú tu uvedené pomerne podrobne a členia sa na nasledujúce podsystémy: 1. plánovanie, 2. príprava výroby, 3. MTZ, 4. operatívne plánovanie, 5. výroba, 6. odbyt, 7. financie a 8. riadenie. Konkrétny model s experimentálnym overením bol zostavený pre Bijský závod na výrobu kotlov. Ako ďalšie špeciálne použitie komplexných modelov sa uvádza simulačné overenie rôznych spôsobov tvorby fondu materiálnej stimulácie.

Rad ekonometrických modelov podnikov, ale najmä odvetví je známy z PLR.

Používanie komplexných modelov podniku s uvedeným zameraním sa rozšírilo vo vyspelých kapitalistických štátoch. Príznačné je, že po prvých teoretických a experimentálnych výsledkoch v USA sa utvorila osobitná spoločnosť, ktorá predáva modely podnikov a koncernov. Na základe ankety z roku 1976 [13; 14], v USA komplexné modely podniku používalo vyše 300 spoločností. Podľa ďalších klasifikácií výsledkov ankety 65 % respondentov používalo modely na analýzu platieb, prognózu finančnej situácie a na prognózu účtovnej bilancie. Vo viac ako 50 % sa používali aj na plánovanie zisku, v 50 % prípadov na dlhodobé prognózy. V menšej miere sa používali na rozpočtovanie prognózy odbytu a analýzu investícií. Podľa spôsobu použitia v 79 % prípadov išlo o hodnotenie alternatívnych stratégií, v 75 % prípadov o finančné prognózy. V menšej miere sa používali na rozhodovanie, na krátkodobé plánovanie, na vytváranie výkazov a správ atď. Z používajúcich osôb podľa ankety v 55 % prípadov modely používali podpredsedovia spoločností pre financie, v 46 % prípadov predsedovia, resp. kontrolóri.

Prehľad niektorých aplikácií modelov koncernov a podnikov v Západnej Európe uvádza článok [10]. Aplikácie systémovej dynamiky na tvorbu modelov podnikov vo Veľkej Británii ukazuje článok [18].

Dôležitým poznatkom z doterajších aplikácií komplexných modelov je, že úspešnosť sa môže zabezpečiť len vtedy, ak sa vytvárajú za priamej spoluúčasti budúcich užívateľov, zastúpených kompetentnými a informovanými pracovníkmi. Ich spoluúčasť je nevyhnutná pri formulácii cieľov modelu a pri vymedzení jeho hlavných črt.

Vznik a vývoj komplexných modelov podnikov, združení i odvetví je významnou etapou rozvoja teórie i praxe aplikácie ekonomicko-mate-

matických metód v tejto oblasti. Ide zároveň o nový významný nástroj riadenia, vhodný na riešenie niektorých úloh zdokonaľovania systému riadenia socialistickej ekonomiky, ktoré sa spomínajú v úvode. Ďalšie teoretické výskumy i praktické aplikácie umožnia zvýšiť použiteľnosť a ďalej ich zdokonaľovať ako nový nástroj riadenia.

Literatúra

- [1] CSÁKI, A. — VARGA, J.: A vállalatfejlesztés lineáris dinamikus modelje. Budapest, Közgazdasági és jogi kiadó 1977.
- [2] DANILIN, V. I.: Ekonomičesko-matematičeskije modeli godovogo planirovanija na predprižatij. Moskva, Nauka 1975.
- [3] DAY, R. — CIGNO, A.: Modellinf of Economic Change. Amsterdam, North Holland 1978.
- [4] HABR, J.: Koncepční řízení rozvoje odvětví a VHJ. [Sborník příspěvků z celostátního semináře Koncepční řízení VHJ.] Kladno 1975.
- [5] Kollektiv: Imitacionnoje moderirovanije ekonomičeskich sistem. Moskva, Nauka 1978.
- [6] Kolektiv: Komplexní modelování. Praha, Institut pro výchovu vedoucích pracovníků ministerstva průmyslu ČSR 1978.
- [7] KNUDSEN, M.: Production and Cost Models of a Multi-Product Firm. Odense, University Press 1973.
- [8] KUNEŠ, P.: Komplexný prognosticko-analytický model n. p. MEZ Brno. [Tézy přednášky seminára o komplexnom modelovaní.] Praha 1979.
- [9] MAŤO, Š.: Ekonomický model na prognózy vývoja ekonomiky VHJ v energetike. [Kandidátska dizertačná práca.] Bratislava, VŠE 1979.
- [10] MERTENS, P.: Computergestützte Unternehmensplanung. Informatik-Spektrum, 2, 1979, č. 2.
- [11] MIKELKA, E.: Ekonomické modelovanie vzťahu podniku a jeho prostredia. [Kandidátska dizertačná práca.] Bratislava, VVS 1974.
- [12] MIRKOVIČ, K.: Matematičeskí modeli na obrazovaneto i raspredelenieto na dochoďa v stopanskite organizácii. Varna, Knigoizdatelstvo G. Bakalov 1975.
- [13] NAYLOR, T. H. — SCHAULAND, H.: A Survey of Users of Corporate Simulation Models. Management Science, 22, 1976, č. 5.
- [14] NAYLOR, T. H.: Corporate Planning Models, Reading. Addison-Wesley 1976.
- [15] PAWLOWSKI, Z. (red.): Ekonometryczne metody prognozowania wykonania planów gospodarczych. Warszawa, PWN 1979.
- [16] Kollektiv: Raspoznavanije obrazov pri postroženij ekonomičesko-statističeskich modelej. Novosibirsk, Nauka 1975.
- [17] ROZIN, B. B.: Statističeskoje modelirovanije ekonomičeskich pokazatelej. Novosibirsk, Nauka 1976.
- [18] SHARP, J. A.: System Dynamics Applications to Industrial and other Systems. Operational Research Quarterly, 28, 1977, č. 3.
- [19] Kollektiv: Sistema matričnych modelej techniko-ekonomičeskogo upravlenija na predprižatij. Moskva, Ekonomika 1974.
- [20] SOUČEK, Z.: Modelování a projektování ekonomických systémů. Praha, SNPL 1976.
- [21] ŠEREMET, A. D.: Kompleksnyj ekonomičeskij analiz dejatelnosti predprižatija. Moskva, Ekonomika 1974.
- [22] ŠIMKOVIČ, J.: Systémové modelovanie v ekonomike. Bratislava, Alfa 1979.
- [23] UNČOVSKÝ, L.: Modely podnikov. Bratislava, Alfa 1973.
- [24] UNČOVSKÝ, L.: Odvetvové modely a ASR. Ekon. Čas., 24, 1976, č. 8.
- [25] WELFE, W.: Prognostyczne modele funkcjonowania galezi przemyslu. [Prace Instytutu ekonometrii i statystyki Uniwersitetu Łódzkiego.] Łódź 1974.
- [26] ZYBAREV, J. M. — MAKAROV, V. L. — ŠEJCHETOV, B. M.: Opyt razrabotki i polzovanija imitacionnych modelej na promyšlennom predprižatij. Ekon. mat. Metod., 15, 1979, č. 6.

КОМПЛЕКСНЫЕ МОДЕЛИ ПРЕДПРИЯТИЯ В ТЕОРИИ И ПРАКТИКЕ

УНЧОВСКИ, Ладислав

Комплексные модели предприятия — это такие модели, у которых предметом моделирования является предприятие как целое. В последнем десятилетии образование и применение таких моделей очень распространилось. Одновременно, в этом периоде комплексные модели начали разрабатываться и для объединений и отраслей. Новый метод моделирования является вкладом и с методологической точки зрения. Выкристаллизовался круг моделей, подходящих для комплексного моделирования. Что касается моделей развития, то учитываются прежде всего эконометрические модели.

В работе приведены некоторые проблемы их использования при моделировании предприятий. Особенно интересны методы распознавания образов. Другой метод, особенно подходящий для моделирования последствий различных решений, системная динамика и другие имитационные методы. Матричные модели и модели программирования модели постоянно преобладают при моделировании управления предприятием.

С точки зрения теории большое значение имеет задача комплексных моделей в управлении, прежде всего в отношении автоматических систем управления. С тем связан и вопрос структуры и видов комплексных моделей.

В работе приводятся главные способы применения комплексного моделирования в практике.

COMPLEX MODELS OF THE ENTERPRISE IN THEORY AND PRACTICE

UNČOVSKÝ, Ladislav

The complex models of the enterprise (company models) are such models in which the modelling object is the enterprise as a whole (complex entity). In the last decade the complex models of corporates and industries started to be created as well. The new way of modelling is a contribution also from the methodological point of view. A group of models adequate for complex modelling was perfected. As for development models, first of all the econometric models are relevant.

The article mentions some problems connected with their application for enterprise modelling. Especially remarkable are the methods of pattern recognition. The second method, proper first of all for modelling of consequences of several decisions is the system dynamics and other simulation methods. The matrix and programming models are all the time in the foreground by enterprise management modelling.

From the theoretical point of view the role of complex models in management is significant, especially in connection with automatized regulation systems. With the latter is also connected the problem of structure and types of complex models.

In the article the main applications of complex modelling in the practice are described.

K některým problémům vyhodnocování efektivity opatření na ochranu životního prostředí

KLACKOVÁ, Jana

Tento příspěvek je věnován některým metodickým otázkám vyhodnocování efektivity výroby v odvětvích, která svou ekonomickou aktivitou znečišťují životní prostředí. Důraz je položen na problematiku členění a vyjadřování nákladů, které vznikají v důsledku znečišťování ovzduší. Za efekty, které plynou z investic a opatření zaměřených na snižování znečištění ovzduší (a podobně dalších složek životního prostředí), je považován především pokles sociálně ekonomických škod ze znečišťování ovzduší.

1. K problematice národohospodářské efektivity

V politickoekonomickém smyslu je národohospodářská efektivity ekonomického růstu vymezena jako vztah mezi celkovým objemem výsledného efektu a celkovým vynaloženým objemem výrobních zdrojů na jedné straně a rozsahem společenských potřeb na straně druhé.¹ Při zkoumání vývoje makroekonomické efektivity, kupř. v určitém časovém období, je tedy třeba zhodnotit dvě skupiny otázek. První se týká vývoje relace mezi celkovým objemem národohospodářské výroby v jednotlivých letech daného období a celkovým množstvím použitých výrobních zdrojů — základních fondů, pracovních sil, spotřebovaných materiálů, surovin a energie za totéž období. Druhá stránka vyhodnocování národohospodářské efektivity se týká vyhodnocování relace mezi vývojem struktury společenských potřeb (za dané období) a vývojem struktury skutečně dosahované výroby, kterou jsou společenské potřeby uspokojovány. Z tohoto pojetí národohospodářské efektivity je také patrné, že ji lze zvyšovat dvěma způsoby. Jednak zvyšováním podílu

¹ V tomto smyslu jsou vymezeny pojmy národohospodářská a výrobně-technická efektivity [13, s. 31–50].

mezi dosaženým objemem hodnoty přidané zpracováním (kupř. národním důchodem) a celkovým množstvím zdrojů využívaných na její výrobu, nebo též změnami struktury výroby v souladu se změnami v relacích mezi společenskými potřebami.² Tytéž principy hodnocení efektivnosti se vztahují i na nižší hospodářské úrovně — výrobní odvětví a odbory.

Tato skutečnost má zásadní význam pro zkoumání téměř všech ekonomických otázek souvisejících s plánováním péče o životní prostředí na makroúrovni. Leží v ní klíč k posouzení a zhodnocení prostředí — stupně čistoty ovzduší, vodních toků, celkové úrovně životního i obytného prostředí v sídelních útvarech, celkové rekreační způsobilosti krajiny a dalších aspektů životního prostředí. Uvedené pojetí efektivnosti umožňuje též posoudit výši celkového podílu národohospodářských zdrojů věnovaných v tom kterém období z vytvořeného národního důchodu na péči o životní prostředí.

I při vyhodnocování účinnosti investic a opatření na ochranu životního prostředí je nutno posuzovat potřebnost, účelnost a ekonomičnost těchto investic.³ Potřeby a účelnost je nutno odvozovat z rozdílu mezi skutečnou a normativní úrovní kvality složek životního prostředí (ovzduší, vodní toky aj.). Jinými slovy, při posuzování potřebnosti a účelnosti investic na ochranu složek životního prostředí je nutno vycházet ze stupně uspokojování zadaných potřeb v kvalitě složek prostředí jako důležitých součástí dosažené životní úrovně.

Na druhé straně je však také nutno dbát o to, aby náklady na zajištění dané kvality složek životního prostředí byly minimální, čili posuzovat ekonomičnost uvažovaných řešení [8; 14].

Při vyhodnocování vývoje efektivnosti na makroekonomické nebo odvětvové úrovni se často dává důraz pouze na jednu její stránku. Zkoumá se především, jak se vyvíjel objem určité výroby v relaci k celkovým nákladům, které byly na tento objem výroby vynaloženy. Všechny veličiny jsou zde vyjádřeny v peněžních jednotkách. Toto užší pojetí je nazýváno výrobně technickou efektivností [13, kap. 5].

Lze ukázat, že vývoj výrobně technické efektivnosti je výsledkem vývoje ukazatelů tzv. dílčí efektivnosti, tj. produktivity práce, materiálové a energetické náročnosti, fondové náročnosti. V praxi vyhodnocování takto pojaté efektivnosti vznikají často problémy v souvislosti s protichůdným vývojem dílčích ukazatelů efektivnosti. Stáva se, že jeden z ukazatelů roste, druhý ukazatel klesá a třetí ukazatel stagnuje. Potom

² Z uvedeného pojetí národohospodářské efektivnosti také vyplývá, že konečným výstupem ekonomického systému je třeba rozumět především *užitečný efekt* společenské výroby, tj. stupeň uspokojování společenských potřeb výsledky výroby a ekonomické činnosti vůbec [13, s. 33–36 a 106–110].

³ Jak v případech, kdy jde o nevyrobní investice (kupř. komunální čistíčky povrchové vody, spalovny odpadků v sídelních útvarech), tak v případech, kdy jsou investice na ochranu určité složky životního prostředí součástí investic na změny výrobní technologie.

vzniká otázka, jak hodnotit vývoj výrobně technické efektivity. Tento problém se řeší tím způsobem, že každému dílčímu ukazateli se přiřadí specifická váha, tj. kvantitativně určený „podíl vlivu“ na ukazatel syntetické efektivity.⁴ Označíme-li Q_t objem produkce v čase t , váhy dílčích ukazatelů b_i ($i = 1, 2, \dots, n$) a dílčí ukazatele N_i ($i = 1, 2, \dots, n$) a ukazatel syntetické výrobně technické efektivity E_f , pak platí:

$$E_f = \frac{Q_t}{\sum_{i=1}^n b_i N_i}$$

a pro tempa růstu syntetické efektivity

$$\frac{\Delta E_f}{E_f} = \sum_{i=1}^n b_i \cdot N_i$$

Při stanovení vah b_i se v praxi vychází z podílu nákladů na jednotlivé výrobní činitele (pracovní sílu, základní fondy, materiály, energii a další) na celkových nákladech. Součet všech vah je proto roven jedné. Pro tempa růstu syntetické efektivity lze potom psát:

$$\frac{\Delta E_f}{E_f} = \frac{\Delta Q}{Q} - \sum_{i=1}^n \frac{b_i X_i}{\sum_{i=1}^n b_i X_i} \cdot \frac{\Delta X_i}{X_i}$$

kde

X_i — i -tý výrobní zdroj.

Tento ukazatel efektivity syntetizuje peněžně měřitelné náklady a výsledky, a současně odráží vývoj všech dílčích ukazatelů efektivity. Na jeho základě lze vyhodnocovat jak vývoj efektivity v čase, tak různé projektové varianty, které mají zajistit tentýž objem výroby.

Při takto pojímané metodologii vyhodnocování efektivity je brán zřetel sice na podstatné, avšak nikoli vyčerpávající faktory, které by měly vstupovat do hodnocení národohospodářské efektivity.

2. Klasifikace nákladů ze znečišťování životního prostředí

Jedním ze závažných faktorů, které dosud nejsou při vyhodnocování efektivity výroby brány dostatečně v úvahu, jsou náklady, které vznikají

⁴ Teoretické pojetí a podrobné rozpracování dílčích kritérií a jejich vah je obsaženo v [13, kap. 6].

kají v různých oblastech národního hospodářství ze znečišťování životního prostředí. Mezi tyto náklady patří též jejich specifická skupina, která se vztahuje k nákladům ze znečišťování ovzduší. Náklady ze znečišťování ovzduší (ale i dalších složek životního prostředí) lze třídit z několika hledisek [1, s. 176—190]. Jedním z nich je jejich uspořádání do těchto skupin:

I. Náklady na preventivní (ex ante) zamezování znečišťování životního prostředí škodlivinami.

II. Náklady na kompenzaci negativních sociálně ekonomických škod, vznikajících v důsledků působení škodlivých látek v ovzduší (ale též ve vodě a v půdě).

III. Náklady na kompenzaci ztrát surovin a produktů, které unikají do různých složek životního prostředí s emitovanými odpady.

Každou z uvedených tří skupin nákladů lze dále členit. Do skupiny nákladů na omezování znečišťování životního prostředí lze zařadit [12, kap. II]:

1. Náklady na pořízení a provoz protiznečišťujících ochranných systémů.

V případě ochrany ovzduší bude mít tento druh nákladů zpravidla následující hmotnou povahu:

Investice účelově zaměřené na ochranu ovzduší, jejichž hodnotu lze oddělit od investic, které slouží hlavnímu (výrobnímu) účelu. Funkcí těchto objektů je úprava surovin před jejich zapojením do výrobního procesu.

Zařízení (zpravidla strojní základní fondy), ale někdy též stavební objekty, která čistí (zachycují) odpady po zpracování surovin, ale před jejich emisí do ovzduší (kupř. odprašovače a odlučovače používané v odvětvích výroby elektrické energie, ale i podobná zařízení v dalších odvětvích). Hodnotu těchto zařízení lze opět oddělit od celkové hodnoty základních výrobních fondů.

Dále jde o řadu dalších opatření, která svou povahou patří k nákladům I. skupiny:

- odsiřování uhlí s vysokým obsahem síry,
- zavádění signálních, prognózních a regulačních systémů pro průmyslové zdroje,
- vybudování rezervních zásob nízkosírných paliv pro nepříznivé meteorologické situace (kupř. inverze),
- uplatnění dvoupalivových systémů,
- dislokace paliv u nově budovaných elektráren,
- snižování pozadí z nízkých zdrojů,
- vytváření ochranných pásem kolem zdrojů znečišťování.

2. Další skupinou nákladů na preventivní péči o čistotu životního prostředí jsou náklady na zavádění bezodpadových a nízkoodpadových výrobních technologií, které zaručují vyšší využití surovin a paliv a nižší unikání škodlivých látek do životního prostředí. Tyto náklady souvi-

sejí většinou s kompletní změnou výrobní technologie — jde tedy o *nedělitelné* investice většinou do výrobních základních fondů. Hodnotu té jejich části, která je vyvolána požadavkem splnění zadaných norem čistoty ovzduší, lze vyčíslit pouze tím způsobem, že od celkových investic nutných na změnu výrobní technologie odečteme investice, které je třeba vynaložit na získání totožného objemu určité produkce za předpokladu, že neexistuje dané omezení na celkový objem emisí nebo emisí.

3. Náklady na systém kontroly a řízení stavu dané složky životního prostředí, včetně nákladů na výzkum, plánování a administrativní činnost (Technická inspekce ochrany ovzduší, hydrometeorologická služba a další).

Kždé úrovni znečišťování ovzduší (nebo jiné složky životního prostředí) odpovídá určitá výše uvedených nákladů I. skupiny. Obecně platí, že s růstem těchto nákladů klesá množství škodlivých látek emitovaných do ovzduší a následně klesá i znečištění ovzduší.

Lze konstatovat, že skupina nákladů I — náklady na preventivní zamezování znečištění ovzduší vstupují kromě položky 3 do úvah o ekonomické efektivnosti investic i výroby odvětví, které způsobují znečišťování ovzduší [14]. Je to ovšem pouze v těch případech, pokud se zajištění určitých výrob, na které se nárokují investice, uvažuje s variantami získání dané produkce.

3. Vyjadřování nákladů na kompenzaci sociálně ekonomických škod

Další skupinu nákladů, které jsou spojeny s každou danou hladinou znečišťování životního prostředí, jsou náklady na kompenzaci sociálně ekonomických škod, které vznikají v různých odvětvích národního hospodářství v důsledku znehodnocování složek životního prostředí.

Tyto náklady mají značně různorodý charakter a lze je uspořádat podle charakteru negativních účinků, které vyvolávají, na vratné a nevratné, dlouhodobě, případně trvale působící, krátkodobě působící a podle dalších hledisek kupř. na poznatelné, nepoznatelné atd. Ve srovnání se skupinou I zde vzniká řada velmi složitých problémů, pokud jde o jejich rozsah, způsob projevu a kvantifikaci.

Sociálně ekonomické škody a následně i náklady na jejich odstranění lze zhruba uspořádat do těchto skupin:

1. Škody ze snížení životní úrovně

- vlivy zhoršování a ohrožování zdravotního stavu populace,
- zhoršování pracovních podmínek a podmínek rekreace ve znečištěných oblastech,
- ztráty volného času obyvatelstva,
- ztráty na majetku,
- zvýšené výdaje za služby (úklid, čištění a praní prádla apod.),

- estetické škody (smog, prach, snižující viditelnost),
- psychologické škody.

2. Ztráty na produkci

- ztráty pracovní doby v důsledku zvýšené nemocnosti pracovníků (a pokles efektivnosti využívání pracovních sil ve znečištěných oblastech),
- ztráty rostlinné produkce z důvodů poklesu výnosnosti,
- ztráty živočišné výroby z důvodů poškozování hospodářského zvířectva,
- ztráty na lesním hospodářství z důvodů ztrát dřevní hmoty,
- ztráty z rybolovu v důsledku poškozování a úhynu ryb ve vodních zdrojích.

3. Ztráty přírodních zdrojů

- záborem zemědělské půdy pro účely těžby,
- ztráty z poškozování a ohrožování vodoochranných, klimatických, protierozních funkcí lesa,
- ztráty rekreační způsobilosti území (lesní a vodní zdroje).

4. Poškození a ztráty společenského majetku

— intenzifikace korozních procesů v důsledku znečišťování vzduchu a vody (kovové materiály a konstrukce), vedoucí k urychlení opotřebení základních prostředků ve znečištěných oblastech.

Zatímco o nákladech I. skupiny lze říci, že jsou většinou v bezprostřední negativní závislosti vzhledem ke každé hodnotě vektoru emisí (čím vyšší náklady, tím nižší emise), pak o nákladech na kompenzaci negativních sociálně ekonomických důsledků znečištění nelze říci totéž. Vztah mezi hodnotami vektoru škodlivých látek vypuštěných do složek životního prostředí, kupř. ve městech, a mezi výší nákladů na kompenzaci sociálně ekonomických škod, má zprostředkovaný, nepřímý charakter, který je možno zhruba znázornit vazbami na schématu 1.

Jak patrně ze schématu 1, při identifikaci nákladů na kompenzaci jednotlivých druhů ekonomických škod vzniká řada problémů souvisejících s vyjasněním a kvantifikací uvedených vazeb.

K tomuto problému se často přistupuje konstrukcí soustavy regionálních modelů. První model se nazývá *model disperze* a slouží k odhadu kvantitativních závislostí mezi množstvím škodlivin unikajících z výrobních procesů do prostředí (kupř. SO₂, síranové částice, prach, aerosoly aj.), tedy *hodnotami* (výší) emisí a hladinou koncentrace škodlivin v dané složce prostředí (ovzduší, vodní toky). Další model, nazývaný *model expozice*, se vztahuje ke kvantifikaci vztahu mezi *hladinou koncentrace* jednotlivých typů škodlivin a vznikem fyzického poškození obyvatelstva, ekosystémů (přírodních zdrojů, flóry, fauny) a některých mate-

Schéma 1

riálních objektů (stavební objekty, konstrukce, materiály aj.).⁵ Kvantifikace vazeb tohoto typu obsahuje modelování fyziologicko-biologických a fyzikálně chemických důsledků daných (variantních) koncentrací škodlivých látek ve složkách životního prostředí na změny zdraví obyvatelstva, změny a stabilitu ekologických systémů, poškození společenského a soukromého majetku.⁶

Modely expozice jsou přitom většinou rozděleny na čtyři submodely (obyvatelstvo, ekologické systémy, materiály, vlivy na estetickou úroveň prostředí). Statistickým odhadem je v řadě případů možno získat koeficienty vlivu změn v „dávkách“ koncentrace škodlivin na změny na zdraví obyvatelstva, poškození přírodních zdrojů, materiálů. Teprve od hodnot těchto koeficientů je možno přejít k modelování vyvolaných ekonomických nákladů na kompenzaci škod. Výsledkem modelování je celkový součet nákladů na kompenzaci (nákladů II. skupiny), vznikajících v dané oblasti národního hospodářství ze znečišťování životního prostředí (viz schéma 2).

Uvedená klasifikace sociálně ekonomických škod zhruba ukazuje, jaké druhy nákladů na kompenzaci těchto škod v národním hospodářství vznikají. Ze schématu 2 vyplývá, že za souhrnnou ekonomickou škodu ze znečišťování ovzduší jsou považovány *náklady na kompenzaci* jednotlivých sociálně ekonomických důsledků znečištění. Předpokládá se tedy, že všechny škody se nejprve kvantifikují a následně *jsou kompenzovány*, což nemusí být pravidlem. Mimo zde uvedené druhy škod vznikají z narušování a poškozování životního prostředí ještě škody, které se projevují s dlouhodobým časovým zpožděním, dále řada dlouhodobých důsledků není známa vůbec, nebo pouze nedostatečně (kupř. některé možné genetické důsledky na populaci, změny klimatu aj.).⁷

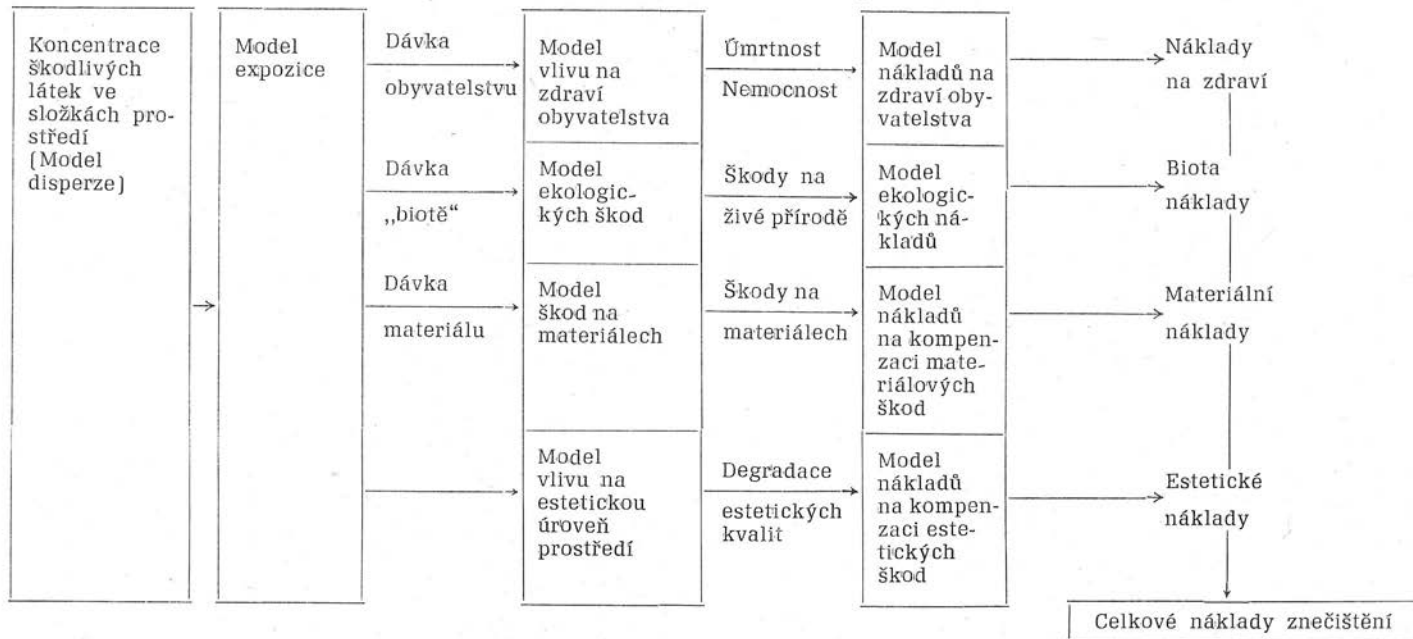
⁵ Zde znázorněný vztah mezi emisemi (odpady) a jejich koncentrací na jedné straně a fyziologickými, biologickými atd. důsledky na straně druhé, je velmi zjednodušený. Detailnější modelování by mělo postihnout i účinky vzniklé interakcemi a synergickým působením dvou a více škodlivin současně. Některé výzkumy ukazují, že kombinované efekty podstatně mění sílu zmíněných účinků.

⁶ V literatuře je modelování vazeb mezi koncentracemi a fyzickou škodou (ztrátou) často označováno jako kvantifikace vazby typu „dóza-efekt“ [15, s. 202–220].

⁷ Uvedené sociálně ekonomické důsledky znečišťování životního prostředí lze uspořádat zvláště pro každou složku životního prostředí — každý přírodní zdroj (ovzduší, voda, půda, lesy) a změnit lze dále i členění škod podle sfér, ve kterých se projevují. Zde předložený výčet škod není a nemůže být pochopitelně úplný.

Schéma 2

Proces generování nákladů na kompenzaci důsledků znečištění životního prostředí

Poznámka: Uvedené zjednodušené schéma je částí celkového systému modelů, jehož pomocí byly kalkulovány náklady a přínosy čtyř alternativ technologie výroby elektrické energie. Podrobněji je popsán v [9].

Celkové ekonomické škody vznikající v důsledku znečišťování životního prostředí podle národohospodářského odvětví výrobní a nevýrobní sféry lze schématicky znázornit na schématu 3.

Škoda vznikající obyvatelstvu je zde kupř. postižena dodatečnými časovými ztrátami na častější úklid, zvýšenými výdaji na údržbu soukromého majetku a dodatečnými náklady na rekreaci. Důsledky na zdraví populace jsou brány v úvahu jen pokud jde o ztráty produkce z titulu vyšší nemocnosti a dodatečných nákladů zdravotnictví na léčebnou péči (viz schéma). Řada zřejmých škod dále není kompenzována (časové ztráty obyvatelstva spojené s dodatečnou rekreací, ztráty volného času, zvýšené výdaje obyvatelstva za služby, rychlejší opotřebením základních fondů apod.). I když některé škody nejsou obyvatelstvu kompenzovány,⁸ podstatná je skutečnost, že všechny druhy škod vzniklých v národním hospodářství v důsledku znečišťování složek životního prostředí by z hlediska národohospodářských nákladů bylo žádoucí v odpovídající míře připočítat k výrobním nákladům odvětví, jehož hospodářská činnost je vyvolává. Pokud tomu tak není, je vyhodnocování celospolečenské efektivnosti určitého výrobního oboru nebo odvětví značně zkresleno.

Náklady na kompenzaci ztrát surovin, které vznikají v důsledku znečišťování životního prostředí

K nákladům na kompenzaci ekonomických škod se úzce vztahují i náklady na náhradu ztrát surovin a jiných použitelných produktů, které jsou obsaženy v emisích vypouštěných do ovzduší, nebo v odpadech, které unikají do vodních toků. Tato skupina nákladů se úzce vztahuje k položce 3 nákladů skupiny I — k nákladům na zavádění nízkoodpadových technologií, neboť vyšší stupeň zachycování a následné využití odpadů kupř. z energetického uhlí je často podmíněn změnou technologie.

Z toho, co bylo řečeno, vyplývá, že náklady ze znečišťování ovzduší (a dalších složek životního prostředí) ve zde uvedeném třídění — náklady skupiny II a III — jsou zdrojem ztrát národohospodářské efektivnosti.

Náklady skupiny II lze — vzhledem k jejich povaze — nazývat externalitami. Jsou vymezeny jako interakce, které způsobují sociálně ekonomické náklady nebo přínosy obyvatelstvu a institucím (společenským organizacím, hospodářským podnikům) bez jejich souhlasu a bez odpovídajících kompenzací.⁹ Externality vznikají a působí zejména v těch

⁸ Kompenzovány často nejsou ani škody vzniklé na společenském jmění.

⁹ Kompenzace by teoreticky měly být pozitivní v případě záporných externalit (což je zejména případ nadměrného znečišťování životního prostředí), nebo negativní v případě kladných externalit. Tento případ v ekonomické praxi nastává kupř. u výnosu v rozsahu v měřítku průmyslového závodu, podniku, nebo při územním soustředování hospodářských aktivit.

případech, kdy je zdroj, přenášející externí efekty (náklady nebo přínosy) čistě *kolektivním* statkem. Typickým příkladem (i když ne jediným) jsou právě environmentální média — ovzduší, vodní toky a další. Ovzduší a vodní zdroje pokud nejsou znečišťovány nad přípustnou míru, jsou — na rozdíl od konvenčních hmotných statků, které mohou mít pouze jednoho spotřebitele — *bezplatným, volným* přírodním zdrojem a jsou dostupné téměř neomezenému počtu uživatelů. V ekonomické terminologii jde proto o *nedělitelné* statky. Jakmile však při jejich čerpání výrobními (příp. spotřebními) aktivitami vznikají dodatečné sociálně ekonomické náklady, jde o překročení čerpání nad přípustnou míru, která je dána samočisticí asimilační schopností ovzduší odbourávat škodlivé zplodiny.

Z uvedeného členění nákladů ze znečišťování ovzduší vyplývá, že náklady skupiny II, které mají povahu externích společenských nákladů, by v zájmu úplnější kalkulace národohospodářské efektivity měly být v *odpovídající* míře přiřčeny k nákladům těch národohospodářských odvětví a oborů, které znečišťují ovzduší nad přípustnou míru.¹⁰

Jde především o odvětví a obory

- těžby paliv a surovinových zdrojů,
- výroby elektrické energie,
- chemického průmyslu,
- metalurgického průmyslu,
- zemědělství.¹¹

V propočtech efektivity by byl takto vzat v úvahu i aspekt *společenských potřeb* — potřeb zajištění odpovídající kvality životního prostředí. Bez započtení externích nákladů vznikajících v důsledku znečišťování ovzduší nad přípustnou míru se investice a opatření věnovaná na ochranu ovzduší jeví jak z odvětvového, tak z národohospodářského hlediska jako neefektivní, jeví se jako zátěž, která omezuje čerpání národohospodářských zdrojů k účelům *hmotné výroby a spotřeby*. Ve skutečnosti tomu může být právě naopak. Investice na účely ochrany ovzduší mohou vykazovat často vysoké pozitivní a čistě *produkční, peněžně vyčíslitelné* efekty. Jde především o všechny položky 2 a 4 ze skupiny nákladů ze znečišťování ovzduší II. Realizace investic a opatření zaměřených na ochranu ovzduší by se často projevila růstem jak výrobně technické efektivity, tak efektivity národohospodářské.¹² I když se při kalkulaci národohospodářské efektivity růst investic na ochranu ovzduší před znečištěním může projevit především ve zvýšení výrobních

¹⁰ Jejich znečišťování právě vyvolává vznik externích společenských nákladů bez ohledu na to, zda tyto jsou kompenzovány či nikoli.

¹¹ Je nutno poznamenat, že náklady II. skupiny — tedy náklady na kompenzaci společenských důsledků znečišťování ovzduší — se týkají jak *investiční*, tak *provozní* činnosti hospodářských podniků.

¹² Jako příklad je možno uvést rozsáhlejší realizaci odsiřovacích zařízení u tepelných elektráren.

nákladů (náklady zde označené jako skupina I), přesto může současně, a právě v důsledku toho dojít k výraznému zvýšení národohospodářské efektivity. Je tomu tak proto, že ekonomický růst za těchto podmínek daleko více vystihuje změny ve struktuře společenských potřeb. Dosažená tempa ekonomického růstu zajišťují *současně* nezhodnocené životní prostředí. Tento aspekt zvyšování národohospodářské efektivity se vztahuje zejména ke skutečnosti, že položky 1 nákladů skupiny II výrazně poklesnou.

Velmi podstatný význam mohou mít dále investice a opatření zaměřená na vyšší využití odpadů a investice týkající se zavádění nízkoodpadových technologických postupů. Uvedené investice mohou mít dlouhodobě vliv na výrobně technickou efektivity¹³ celých výrobních oborů a odvětví, a to dopadem jak na straně efektů [lze dosáhnout zvýšení objemu hmotné výroby], tak na straně nákladů. Dalším využitím odpadů, které by jinak byly emitovány do ovzduší, lze dosáhnout často podstatných úspor surovin¹⁴ a energie.

Z těchto a dalších důvodů lze ve stimulování zavádění nízkoodpadových technologických postupů — mimo jiné i *započtením externích nákladů ze znečišťování ovzduší* — do nákladů odvětví a oborů, jejichž výrobní činnost způsobuje jejich vznik, vidět závažný stimul růstu národohospodářské efektivity.

4. Princip vyhodnocování efektivity investic zaměřených na ochranu ovzduší před znečišťováním

Z klasifikace tří skupin nákladů znečišťování životního prostředí jsou patrné jejich následující vzájemné vazby. I. skupina nákladů — náklady na preventivní zamezování znečištění složek životního prostředí je v přímé negativní funkční závislosti s náklady na odstraňování sociálně ekonomických škod (náklady II. a III. skupiny) — s růstem nákladů na zamezování znečištění klesají náklady na kompenzaci ekonomických škod. Funkční závislost mezi oběma skupinami nákladů je možno znázornit graficky (graf 1).¹⁵

Na vodorovné ose grafu 1 jsou *mezní* hodnoty koncentrace dané škodlivé látky v ovzduší, na svislé ose N_p značí *mezní* náklady I. skupiny (náklady prevence), dále N_k *mezní* náklady II. skupiny (náklady kompenzace) a C_{PK} značí *celkovou* výši nákladů I. a II. skupiny.

Ze vzájemného vztahu mezi průběhem křivky nákladů I (N_p) a nákladů II (N_k) vyplývá, že celkové náklady (C_{PK}) znečištění ovzduší (I a

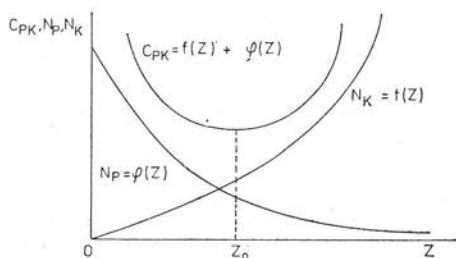
¹³ V národohospodářském měřítku — předpokládá se použití odpadů mezi obory nebo národohospodářskými odvětvími.

¹⁴ Jako jeden z mnoha příkladů lze uvést výrobu umělého kameniva z tuhých odpadů.

¹⁵ Matematické vlastnosti obou křivek jsou popsány v práci [1].

II), neboli výrobní náklady, ke kterým jsou připočteny v plném rozsahu náklady ze znečišťování ovzduší, jsou minimalizovány při úrovni znečištění ovzduší Z_0 [1; 5; 10].

Úroveň znečištění Z_0 je proto přibližně označována jako ekonomicky

Graf 1.

optimální. Nutnou podmínkou přibližného dosažení takto vymezeného ekonomického optima je rovnost

$$[f' [Z_0]] = [\varphi' [Z_0]]$$

Jinak řečeno, minimálních celkových nákladů je dosaženo v situaci, kdy se přírůstek nákladů na preventivní zamezování znečištění (I. skupina) přibližně rovná poklesu nákladů na kompenzaci ekonomických škod ze znečišťování (souhrn nákladů skupiny II a III).

Uvedený princip přibližného stanovení ekonomicky efektivní úrovně znečištění ovzduší vychází z postulátu, že *efektem* investic a nákladů zaměřených na snížení znečištění ovzduší je pokles sociálních a ekonomických škod docílený v důsledku těchto opatření. Investice a opatření vkládaná na ochranu a reprodukci kvality ovzduší (a dalších složek životního prostředí) mají však řadu dalších efektů. Z nich je možno na tomto místě uvést rozdílné dopady na strukturu užitého a vytvořeného národního důchodu v různých časových obdobích a působení faktoru času při propočtech srovnatelné ekonomické efektivnosti výrobních investic [14]. Odklad investic na ochranu kupř. ovzduší může v budoucích obdobích vyvolávat podstatně vyšší investiční náklady, než je výše investic k výchozímu období. Konkrétní propočet bude záležet na vývoji poměru mezi sumou diskontovaných budoucích investic a výší vyvolaných nákladů, které mohou vzniknout po dobu odkladu investice [11, s. 133].

Konečně je v závěru příspěvku účelné upozornit na skutečnost, že náklady na preventivní zamezování znečištění (skupiny nákladů I) je možno též považovat za ocenění efektu (plynoucího ze zlepšení kvality ovzduší) v bilancích makroekonomických agregátů — společenského produktu a národního důchodu [3, s. 702].

Tento příspěvek měl ve velmi hrubé formě naznačit, že investice a účinná opatření, která byla původně stimulována výhradně záměry ochrany ovzduší a životního prostředí obecně, mohou se stát též podstatným faktorem zvýšení národohospodářské efektivity.

Literatura

- [1] GOFMAN, K. G.: *Ekonomičeskaja ocenka prirodnych resursov v uslovijach socialističeskoj ekonomiki*. Moskva, Nauka 1977.
- [2] GUSJEV, A. A.: *Problemy sovměstnogo prognozirovanija razvitija ekonomiki i ochrany atmosfery*. Ekon. mat. Met., 1979, č. 1.
- [3] KLACKOVÁ, J.: *Životní prostředí a struktura společenských cílů*. Polit. Ekon., 22, 1974, č. 8.
- [4] KLACKOVÁ, J.: *Ekonomické aspekty řízení ochrany životního prostředí*. Moderní řízení, 1976, č. 4.
- [5] KNEESE, A. V.: *Economics and the Environment*. New York, Penguin Books 1977.
- [6] LACKO, R.: *Kritéria spoločenského hodnotenia efektivity prostriedkov vkladanych do životného prostredia*. [Výskumná publikácia.] Bratislava, VÚŽÚ 1978.
- [7] LAVE, L. B. — SESKIN, P. E.: *Human Health and Air Pollution*. The Swedish Journal Economics, 1971, č. 1.
- [8] LÉROVÁ, I. a kol.: *Účinnost nevýrobních investic*. Praha, Svoboda 1975.
- [9] NORTH, D. V. — MERKHOFFER, M. V.: *A Methodology for Emission Control Strategies Comp. and Ops. Research*, 3, 1976, s. 185–207.
- [10] SMITH, A.: *Economic consequences of Air Pollution*. Cambridge, Ballinger 1976.
- [11] ŠARMÍR, E.: *Ekonomický výskum a problematika životného prostredia*. Životné prostredie, 1978, č. 3.
- [12] ŠILAR, J. — NOVÁK, I.: *Právní ochrana čistoty ovzduší*. Praha, SZN 1976.
- [13] VANER, I. — TOMS, M. a kol.: *Národohospodářská efektivity. Teorie a měření*. Praha, Svoboda 1977.
- [14] Výnos FMTIR č. 13 ze dne 12. 3. 1975 o zásadách hodnocení efektivity investic.
- [15] GOFMAN, K. G. — GUSJEV, A. A. i koll.: *Ochrana okružajuščej sredy*. Moskva, Ekonomika 1977.

Prehľady

Spolupráca ekonómov socialistických krajín pri výskume menovo-finančných problémov súčasného kapitalizmu

BACHÁR, Vladislav

V sedemdesiatych rokoch krízové procesy zasiahli ekonomickú základňu aj nadstavbu kapitalistickej spoločnosti. Kríza kapitalistických menových vzťahov viedla ku krachu bretton-woodského systému, zvýraznila citlivosť úverovo-peňažných sústav na poruchy v kapitalistickom reprodukčnom procese a na neustále zmeny vo vzájomnom pomere síl medzi kapitalistickými krajinami. Do popredia sa dostali spätné väzby medzi sférou materiálnej výroby a úverovo-peňažnými vzťahmi.

Peniaze, ako K. Marx neraz zdôraznil, sú dynamickou ekonomickou kategóriou, reagujúcou na zmeny v ekonomickej základni a v nadstavbe kapitalistickej spoločnosti. Peňažné sústavy sa vyvíjajú a menia v súlade so zmenami v materiálnych podmienkach výroby, pričom dochádza k prelínaniu pozostatkov starej sústavy s novými formami organizácie úverovo-peňažných vzťahov. V monopolistickom a v štátnomonopolistickom kapitalizme uchovali sa mnohé zákonitosti a pravidlá v úverovo-peňažných sústavách, ktoré boli vlastné kapitalizmu voľnej súťaže. „Pozostatky“ zlatého štandardu sťažujú prechod k novému usporiadaniu kapitalistických menových vzťahov.

Chronická inflácia a kumulujúce sa krízové procesy stavajú do popredia početné problémy, ktoré nemožno riešiť bez podrobnej analýzy zákonitostí určujúcich fungovanie súčasného kapitalizmu. Prinášajú celý rad nových problémov, na ktoré treba prihliadať pri prestavbe kapitalistických menových vzťahov. Krízu kapitalistických menových vzťahov je potrebné skúmať v nadväznosti na všeobecnú krízu kapitalizmu, štruktúralne zmeny, VTR, infláciu a dlhodobé tendencie vývoja kapitalistickej ekonomiky. Kapitalistické menové vzťahy v najotvorenejšej podobe dokumentujú protirečivosť a živelnosť hospodárskych procesov, ale aj pragmatický a utilitaristický charakter hospodársko-politických opatrení vlád kapitalistických krajín a medzinárodných menových inštitúcií. Analýza vývoja úverovo-peňažných systémov a menových vzťahov vyžaduje preto

široký záber, systematický prístup a hľadanie nových — efektívnejších foriem práce pri skúmaní súčasného kapitalizmu.

Medzinárodná spolupráca marxistických ekonómov prispela k prepojeniu vedeckovýskumnej činnosti a priniesla pozitívne výsledky pri skúmaní súčasného kapitalizmu vo všeobecnosti, a osobitne v oblasti kapitalistických menových vzťahov. Aktivizovala diskusie k aktuálnym problémom a vniesla celý rad nových momentov a poznatkov do výskumu súčasného kapitalizmu. Zdokonalili sa metódy a rozšíril sa okruh skúmaných problémov. Výsledky tejto spolupráce sú prezentované v materiáloch zasadania jednotlivých pracovných skupín, v medzinárodných monografiách a v článkoch venovaných aktuálnym problémom vývoja štátnomonopolistického kapitalizmu.

Medzinárodná spolupráca medzi marxistami sa začala uplatňovať v širokom rozsahu na prelome šesťdesiatych rokov. V tomto období sa formujú pracovné skupiny v rámci *Problémovej komisie mnohostrannej spolupráce pre výskum súčasného kapitalizmu*. Tieto skupiny sa vo svojej činnosti orientujú na analýzu jednotlivých stránok fungovania kapitalistickej ekonomiky, ako aj na teoretické zovšeobecnenie získaných poznatkov. *Pracovná skupina pre menovo-finančné problémy súčasného kapitalizmu* vznikla v roku 1973. Zamerala sa na analýzu vývoja, príčin krachu a návrhu reforiem kapitalistických menových vzťahov, zdrojov a mechanizmu inflácie, ako aj miesta peňazí a zmien v peňažných systémoch v povojnovom období. Takto určené problémové okruhy sú nové z hľadiska poznania a vysvetlenia zákonitostí, zmien i krízových procesov prebiehajúcich v súčasnom kapitalizme. Cieľom príspevku je oboznámiť našu verejnosť so závažnými teoretickými problémami i spôsobom riešenia tých problémov, ktoré sa bezprostredne dotýkajú fungovania súčasného kapitalizmu. Ide hlavne o analýzu zmien, ktoré nastali v jednotlivých funkciách peňazí a v úverovo-peňažných sústavách, a o pochopenie povojnovej — chronickej inflácie.

Ustanovujúce zasadanie Pracovnej skupiny pre menovo-finančné problémy súčasného kapitalizmu

Ustanovujúca schôdza pracovnej skupiny sa uskutočnila pod patronátom Ekonomického ústavu Bulharskej akadémie vied v Sofii v roku 1973. Na stretnutí sa prerokovali základné procedurálne otázky a tematický plán činnosti pracovnej skupiny do roku 1980. Ekonomický ústav BAV sa podujal na úlohu koordinára činnosti pracovnej skupiny, združujúcej pracovníkov vedecko-výskumných inštitúcií z BLR, ČSSR, MLR, NDR, PLR a ZSSR. Účastníci zasadania sa dohodli, že čiastkové poznatky získané pri výskume menovo-finančných vzťahov súčasného kapitalizmu a pri plnení jednotlivých etáp plánu vedeckovýskumnej činnosti sa budú pravidelne prezentovať a hodnotiť na medzinárodných sympóziách, ktoré

budú poriadat' Ekonomické ústavy akadémií vied krajín zapojených do medzinárodnej spolupráce. Dohodlo sa zároveň, že správy o činnosti pracovnej skupiny, čiastkové poznatky i súhrnné výsledky sa budú publikovať v odborných časopisoch členských krajín a v spoločne spracovanej monografii. Pracovná skupina neohraničila svoju činnosť len na pracovníkov akadémií vied, ale vyslovila sa za zapojenie širokého okruhu pracovníkov vedeckovýskumných inštitúcií i pedagógov do svojej činnosti. Z ČSSR participovali na činnosti pracovnej skupiny A. Brůžek, S. Tíkal, J. Kreuter a V. Bachár. Československá časť pracovnej skupiny prezentovala svoju účasť a získané poznatky formou referátov, diskusií, vystúpení, článkov a aktívnou účasťou na spracovaní spoločnej medzinárodnej monografie.

Kríza a vývoj kapitalistickej menovej sústavy

Druhé zasadanie pracovnej skupiny v Leningrade sa zaoberalo otázkami krízových procesov a vývoja kapitalistických menových vzťahov. Zameralo sa na analýzu:

1. príčin a podstaty menovej krízy a nadväznosti tejto krízy na prehlbujúce sa krízové procesy v kapitalistických krajinách;
2. miesta a úlohy zlata v kapitalistických menových vzťahoch a v úverovo-peňažných vzťahoch v súčasnom období;
3. navrhovaných reforiem a možných ciest ďalšieho vývoja kapitalistických menových vzťahov;
4. vplyvu menovej krízy na rozvíjajúce sa hospodárske vzťahy medzi kapitalistickými a socialistickými krajinami.¹

Najväčšia pozornosť sa venovala analýze príčin a foriem prejavu krízy kapitalistických menových vzťahov. Kríza kapitalistických menových vzťahov sa skúmala v nadväznosti na prehlbujúce sa protirečenia kapitalistickej sústavy, nerovnomerný vývoj a z neho vyplývajúce zmeny vo vzájomnom pomere síl medzi kapitalistickými krajinami. V užšom zmysle sa skúmala ako priamy dôsledok expanzívnej politiky a mocenských ambícií vládnučích kruhov v USA. Expanzívna zahraničná politika Spojených štátov, ale aj spôsob, akým sa tvorila medzinárodná likvidita v rámci bretton-woodského systému, boli v celom povojnovom období spojené s deficitným financovaním štátneho rozpočtu, s rastúcim deficitom platobnej bilancie a s inflačným rastom cien. Tento rast znižoval hodnotu a kúpyschopnosť amerického dolára a podlamoval dôveru v jeho stabilitu. Kúpyschopnosť amerického dolára sa od roku 1950 do roku 1978 znížila o polovicu. Kúpyschopnosť anglickej libry šterlingov, ktorá predsta-

¹ Krízis i evolucija međunarodnoj valutnoj sistemy kapitalizma. [Materialy međunarodnogo simpoziuma.] Moskva 1975.

vovala druhú rezervnú menu bretton-woodského systému, poklesla za rovnaké obdobie takmer o dve tretiny.

Začiatkom sedemdesiatych rokov kapitalistické krajiny združené v Medzinárodnom menovom fonde (MMF) opustili zásady určujúce povojnové usporiadanie kapitalistických menových vzťahov a vo zvýšenej miere začali uplatňovať autonómnu peňažnú politiku. Opakujúce sa konkurenčné devalvácie mien, prechod od pevných kurzov k plávajúcim kurzom a k novodobému protekcionizmu ukázali, že krach bretton-woodského systému a krízové procesy v rámci kapitalistických menových vzťahov idú na vrub zákonitostí fungovania kapitalistickej ekonomiky a snáh o nadštátne regulovanie kapitalistických menových vzťahov, ale aj živelne pôsobiacich procesov.

V marxistickej teórii sa v súvislosti s krachom bretton-woodského systému diskutuje najmä o chronickom charaktere krízy kapitalistických menových vzťahov. Väčšina marxistov popiera tézu o tom, že tieto vzťahy sú v permanentnej kríze, pretože došlo k zániku zlatého štandardu a k rozdvojeniu obehu peňazí. Ak by sa takto formulovaná téza akceptovala, nebolo by možné vysvetliť vývoj úverovo-peňažných systémov a zmeny, ktoré nastali v jednotlivých funkciách peňazí v povojnovom období. Všeobecný prechod k papierovým peniazom vo vnútornom obehú peňazí a definitívny zánik zlatého štandardu predstavuje teda základnú zmenu vo fungovaní úverovo-peňažných systémov po roku 1945. Odrhnutosť menových kurzov od hodnotového základu napomáha tvorbu priaznivých podmienok vedúcich k neustálemu znehodnocovaniu peňažnej jednotky. Pracovná skupina na zasadnutí v Leningrade prišla k záveru, že téza o chronickom charaktere krízy kapitalistických menových vzťahov popiera možnosť štrukturálnej prestavby menových systémov a nedoceňuje význam nadštátneho regulovania a kolektívnej zodpovednosti kapitalistických krajín za vývoj týchto vzťahov. Proces demonetizácie peňazí je potom jedným z charakteristických znakov prechodného obdobia vo vývoji kapitalistických menových vzťahov. Pri zlatom monometalizme existovalo priame spojenie medzi hodnotou drahého kovu, jej vývojom a hodnotou ostatných tovarov. Cenová hladina — absolútne ceny sa plynule prispôbovali zmenám v hodnote zlata a ostatných tovarov. Striktné pravidlá zlatého monometalizmu nenechávali priestor pre infláciu. V prechodnom období sa situácia mení od základu. Rastie význam úveru a úverových peňazí a dochádza k neustálemu znehodnocovaniu a k vytláčaniu zlata z vonkajšieho obehu peňazí.

V súvislosti s krízou kapitalistických menových vzťahov sa najviac diskutovalo o demonetizácii peňazí a o zmenách v jednotlivých funkciách peňazí. Účastníci sympózia reagovali takto na reálne procesy i diskusie o úlohe zlata ako menového kovu.² Ekonomí stojaci na pozíciách teórie

² BORISOV, S. M.: Zoloto v ekonomike sovremennogo kapitalizma. Moskva 1968.

demonetizácie dokazujú, že zlato nevystupuje v úlohe všeobecného ekvivalentu, pretože je úplne vytlačené z vnútorného obehu peňazí a ohraničuje sa i jeho uplatnenie vo vonkajších ekonomických vzťahoch. Význam zlata ako zúčtovacieho a vyrovnávajúceho platobného prostriedku klesá. Zlato neobieha a premieňa sa na obyčajný tovar, ktorý vyjadruje svoju cenu v papierových peniazoch. Táto cena zobrazuje reálne procesy kúpy a predaja, uskutočňujúce sa medzi centrálnymi bankami i súkromnými osobami na voľnom trhu zlata. Trhová cena zlata je určená živelné a nominálna podlieha štátnomonopolistickému regulovaniu.

Na zasadaniach pracovnej skupiny sa konštatovalo, že teória demone-
tizácie zobrazuje reálne procesy prebiehajúce v súčasnom kapitalizme. Zástancovia tejto teórie citujú Marxa a zdôrazňujú, že aj K. Marx kládol dôraz na prechodný charakter a historickú ohraničenosť zlatého štandardu. Uvedomujú si, že plnohodnotné peniaze nemusia zabezpečovať vnútorný obeh peňazí, lebo zlato bolo potrebné len na vyrovnávanie deficitov platobných bilancí. V súčasnosti sa zlato čoraz menej používa na tieto účely. Pretože zlato neobieha, nemôže vystupovať ani ako miera hodnoty. Túto funkciu prevzali na seba papierové peniaze. Jedine reálne obiehajúcimi peniazmi sú teda papierové peniaze, ktoré nevystupujú ako predstaviteľ zlata, ale ako tovar, ktorý získava hodnotu v procese výmeny. Ich hodnota nie je odvodená od množstva zlata, ktoré zastupujú, ale od spoločenskej potreby a kúpyschopnosti. Spoločnosť akceptuje papierové peniaze, pretože reprezentujú spoločensky nevyhnutné množstvo práce vynaložené na výrobu tovarov. Ceny nezobrazujú imaginárne množstvo zlata, ale papierové peniaze, ktoré sa premenili z peňažných znakov hodnoty na reálne peniaze.

Podľa niektorých marxistických ekonómov teória demonetizácie neznamená odklon od marxistického výkladu podstaty a funkcie peňazí, ale naopak, je prínosom k jej ďalšiemu rozpracovaniu. Prechod k papierovým peniazom je v súlade s pôsobením ekonomických zákonov. Hodnota papierových peňazí sa formuje živelné, vyvíja sa pod vplyvom ekonomických síl. Zmeny v mase obeživa, ak ich porovnávame s nejakým východiskovým množstvom peňazí, ktoré zodpovedá existujúcej úrovni cien, sú potom len jedným z početných činiteľov pôsobiacich na ceny. Základom menových vzťahov i relácií zlata k ostatným tovarom sú pracovné náklady. Pretože zlato stratilo spojenie s obehom tovarov, nominálna cena zlata je umele určená a nezodpovedá jeho hodnote. Objavila sa, keď zlato prestalo odzrkadľovať hodnoty ostatných tovarov a ukázalo sa, že neexistuje priamy kauzálny vzťah medzi zásobami zlata, stabilitou hodnoty peňažných znakov a že ceny tovarov automaticky nesledujú zmeny v hodnote zlata. Preto papierové peniaze stratili väzbu na zlato. Inými slovami, nevyjadrujú už hodnotu množstva zlata, ktoré je potrebné na zabezpečenie obehu tovarov. V štátnomonopolistickom kapitalizme už nepôsobí pôvodný zákon určujúci množstvo peňazí v obehú. Hodnota papierových peňazí je určená sumou hodnôt tovarov vstupujúcich do obe-

hu, súčtom nominálnych hodnôt peňazí a rýchlosťou ich obehu. Pracovné náklady a ich vývoj je potom prirodzeným základom zmien vo vývoji menových vzťahov.

Na zasadaní pracovnej skupiny v Leningrade, ale aj na ďalších zasadaniach sa veľa diskutovalo o prednostiach a nedostatkoch takto formulovanej teórie. Ukázalo sa, že teória demonetizácie je diskutabilná, pretože nevysvetľuje, prečo a ako papierové peniaze plnia funkciu miery hodnoty. Podľa zástancov teórie demonetizácie ide síce o závažný argument, ale nie dôkaz o tom, že zlato aj naďalej vykonáva túto funkciu. Diskutuje sa aj o téze, že papierové peniaze predstavujú len určité množstvo zlata, ktoré stále vystupuje v úlohe všeobecného ekvivalentu a plní všetky funkcie. Popiera sa premena papierových peňazí na reálne peniaze, pretože, ak by k takejto premene došlo, bolo by potrebné po novom riešiť protirečenie medzi abstraktnou a konkrétnou prácou, relácie medzi tovarmi a peniazmi. Zdôrazňuje sa, že zmeny v obehú peňazí, pokiaľ sa o týchto zmenách vôbec dá hovoriť, nedokazujú, že zlato nie je mierou hodnoty a neplní funkciu obeživa. Podľa názoru väčšiny marxistov treba akceptovať zmeny v jednotlivých funkciách a v obehú peňazí, čo ale neznamená, že zlato bolo definitívne vytlačené z obehu. Ešte aj dnes zlato vystupuje ako prvý peňažný tovar medzi sebe rovnými. Z tohto hľadiska pracovná skupina posudzovala aj návrhy na reformu bretton-woodského systému. Konštatovala, že reformy navrhované buržoáznymi teoretikmi počítajú s možnosťou návratu k zlatému štandardu; s nepodstatnými zmenami a súbežným obehom zlata a papierových peňazí; resp. s radikálnou prestavbou bretton-woodského systému. Návrhy patriace do prvej a tretej skupiny sa ukázali ako nereálne. Vývoj kapitalistických menových vzťahov sa vyznačoval súbežným pôsobením živelných mechanizmov a úsilím regulovať menové vzťahy pomocou medzinárodných dohôd a nadštátnych inštitúcií. Zvýraznil sa význam a úloha úverových peňazí vo forme Zvláštnych práv na čerpanie MMF (SDR-y), ako aj zjavná tendencia k nadštátnemu regulovaniu menových vzťahov.

Účastníci sympózia sa pri diskusii o teórii demonetizácie peňazí dotkli veľmi širokého okruhu problémov súvisiacich s fungovaním povelového kapitalizmu, ktoré majú dôležité teoretické, metodologické a praktické dôsledky. Zdôraznili potrebu orientovať sa na tie teoretické otázky a problémy, ktoré významnou mierou determinujú situáciu i vývoj na svetovom trhu. Z takto určeného pohľadu sympóziom venovalo osobitnú pozornosť vplyvu krízy kapitalistických menových vzťahov na ekonomiku socialistických krajín. Konštatovalo, že prehľbujúca sa medzinárodná deľba práce a rozširujúca sa hospodárske styky krajín s rozdielnym spoločenským systémom pootvorili ekonomiku socialistických krajín vo vzťahu k svetovému trhu. Na druhej strane, kumulujúce sa krízové procesy v kapitalistických krajinách a zostrujúci sa konkurenčný boj na svetovom trhu viedli k početným ochranným opatreniam, ktoré sa prejavili v úverovo-peňažnej sfére i v operáciách uskutočňovaných v

rámci zahraničného obchodu. Ukázalo sa, že je potrebné zachytávať negatívne vplyvy krízových procesov prostredníctvom štátneho rozpočtu a štrukturálnych zmien v národnom hospodárstve krajín RVHP. Účastníci sympózia prišli k záveru, že je v silách týchto krajín eliminovať negatívny dopad krízových procesov na národné hospodárstvo.

Inflácia v súčasnom kapitalizme

Tretie zasadanie pracovnej skupiny sa uskutočnilo v Berlíne v roku 1979. Predmetom zasadania boli základné teoretické otázky súvisiace s určením zdrojov a s opisom mechanizmu fungovania povojnovej — chronickej inflácie. Analýza inflácie sa dostala do popredia aj v súvislosti s diskusiou o teórii demonetizácie peňazí a s rozdielnym hodnotením povojnovej hospodárskej politiky.

Berlínske sympóziu venovalo osobitnú pozornosť štyrom základným problémom:

1. analýze a určeniu základných zdrojov povojnovej — chronickej inflácie;
2. objasneniu jej úlohy v reprodukčnom procese v povojnovom období;
3. analýze medzinárodných aspektov inflačných procesov;
4. vplyvu inflácie na životnú úroveň a postavenie robotníckej triedy.³

Účastníci sympózia zhodne charakterizovali základné aspekty inflačných procesov a konštatovali, že podrobná analýza zdrojov a mechanizmu inflácie sa dostala do centra diskusií prebiehajúcich v ekonomickej teórii. Zvýraznili sa rozdiely medzi chronickou infláciou a inflačným rastom cien, ktorý sa uskutočňoval v minulosti. Povojnová inflácia sa stala dôležitou súčasťou reprodukčného procesu i znehodnocovania relatívne prebytočného kapitálu.

Zložitost' a komplexný charakter inflačných procesov sa prejavil aj pri analýze jednotlivých aspektov inflačného rastu cien v povojnovom období a v samom chápaní inflácie v marxistickej teórii. Marxisti inak chápu a vykladajú povojnový rast absolútnej cenovej hladiny. Uvedená skutočnosť sa odrazila aj v diskusiách k týmto problémom. Spoločné je len konštatovanie, že povojnová inflácia je iná, ako boli inflácie v minulosti. V prednesených referátoch sa inflácia priamo nedefinovala. Avšak z hľadiska celkového prístupu i výkladu problému je zrejmé, že účastníci sympózia sa pozerajú na infláciu ako na proces sústavného znehodnocovania hodnoty papierových peňazí. Diskutuje sa ale o zdrojoch znehodnocovania papierových peňazí.

Rozdielny výklad inflácie i príčin rastu cien v povojnovom období vplyva z odlišného hodnotenia vplyvu peňažných a nepeňažných činiteľov. V marxistickej teórii existujú v podstate dva prístupy. Na jednej stra-

³ Inflacija v razvitych kapitalističeskich stranach. [Materiály meždunarodnogo simpoziuma.] Berlín 1976.

ne je tzv. čisto peňažný výklad inflácie — zdroje inflačného rastu cien nachádza v nadmernej emisii papierových peňazí v relácii k zlatu, ktoré reprezentujú. Povojnové zvyšovanie cenovej hladiny je potom výsledkom pôsobenia inflačných i neinflačných činiteľov. Papierové peniaze sa znehodnotili a ceny sa zvyšujú, lebo v obehú sa nachádza väčšie množstvo papierových peňazí, ako je nevyhnutné z hľadiska potrieb obehú. Hodnota zlata sa rozkladá na viacej peňažných jednotiek. Ceny sa zvyšujú aj pod vplyvom činiteľov, ktoré nemajú inflačný charakter. Klesajúce výrobné náklady na ťažbu zlata, presun na ťažbu v baniach s väčším obsahom rudy, znižujú hodnotu vyťaženého zlata a zvyšujú ceny. Za inflačný nie je možné považovať ani rast cien, ktorý je vyvolaný cenovou politikou monopolistických korporácií, resp. pôsobením prírodných činiteľov (neúroda).

Väčšina marxistov sa domnieva, a ukázalo sa to aj na zasadaní konanom v Berlíne, že skutočné zdroje chronickej inflácie treba hľadať v príčinách, pre ktoré dochádza k nadmernej emisii papierových peňazí. Zdroje inflačných tlakov spájajú sa potom so zmenami, ktoré nastali v reprodukčnom procese v povojnovom období, s rastom moci a úlohy buržoázneho štátu v národnom hospodárstve, s monopolistickou tvorbou cien a s militarizáciou kapitalistickej ekonomiky. Chronická inflácia predstavuje nesmierne zložitý komplex vzájomne sa prepletajúcich javov a príčin. Konštatuje sa, že nemožno mechanicky oddeľovať inflačný rast cien a zmeny v rýchlosti obehú peňazí od zvyšovania cien, ktoré ide na konto nepeňažných činiteľov. Chronická inflácia je teda organickou súčasťou mechanizmu fungovania štátnomonopolistického kapitalizmu a stala sa dôležitým regulátorom miezd v období, v ktorom z ideologických, politických a sociálnych príčin nemožno znižovať nominálne mzdy. Inflácia znižuje reálne mzdy na úroveň vyhovujúcu potrebám zhodnotenia monopolného kapitálu, a tak plní úlohu, ktorú v minulosti mala rezervná priemyselná armáda.

Povojnová inflácia sa stala dôležitým nástrojom znovurozdelenia dôchodkov v prospech majetných vrstiev kapitalistickej spoločnosti. Znižuje reálne mzdy i reálnu hodnotu úspor a vedie k progresívnemu zdanieniu miezd a platov, spôsobuje pomalšie zvyšovanie reálnych miezd v relácii k nominálnym a znehodnocuje kapitál.

Osobitným a nemenej dôležitým problémom je aj vplyv inflačných procesov na ceny na svetovom trhu a spätné väzby, ktoré existujú medzi inflačným rastom cien a krízovými procesmi v oblasti kapitalistických menových vzťahov.

Zvyšujúce sa ceny na svetovom trhu zvyrazňujú medzinárodné aspekty inflačných procesov, stavajú do popredia analýzu mechanizmu prelievania inflácie z jednej krajiny do druhej, ako aj vplyvu pevných a plávajúcich kurzov na protiinflačnú politiku. Na sympóziu v Berlíne sa preto diskutovalo aj o tzv. štandardnej peňažnej inflácii a o vplyve breton-woodského systému na vývoj hodnoty peňažnej jednotky, na ceny a na

medzinárodnú likviditu. Analyzovali sa rôzne aspekty protiinflačnej politiky a dopadu rozdielnych temp inflačného rastu cien na zostrujúci sa konkurenčný boj o trhy. Zhodne sa konštatovalo, že prechodom na plávajúce kurzy uľahčila sa orientácia na autonómnu peňažnú politiku v období, v ktorom ani jedna kapitalistická krajina nemôže dlhodobo uskutočňovať deflačnú politiku. Táto politika je neúnosná z ideologických, politických a sociálnych dôvodov.

Na druhej strane, už krátko po prechode na plávajúce kurzy sa ukázalo, že „plávanie“ nie je účinné v tej miere, ako sa pôvodne predpokladalo. Prechod k plávajúcim kurzom sťažil „len“ automatický pohyb menových rezerv a dopad tohto pohybu na peňažnú politiku kapitalistických krajín. Preto v druhej polovici sedemdesiatych rokov kapitalistické krajiny kombinovali politiku plávajúcich kurzov s ďalšími opatreniami hospodárskej politiky.

Zatiaľ čo v Leningrade sa diskutovalo o vplyve krachu bretton-woodského systému na menové vzťahy socialistických krajín, v Berlíne účastníci sympózia venovali pozornosť vplyvu kumulujúcich sa krízových procesov a inflácie na ekonomiku socialistických krajín. Prišli k záveru, že tieto procesy pôsobia prostredníctvom rastúcich cien na svetovom trhu, úverovo-peňažných operácií a neobchodných platieb v rámci rozširujúceho sa cestovného ruchu.

Zmeny, ktoré v sedemdesiatych rokoch nastali na svetovom trhu, vniesli celý rad nových prvkov do mechanizmu tvorby cien, vplývali na koncepciu rozvoja palivovej a energetickej základne a vyvolali diskusiu o úlohe a mieste prevoditeľného rubľa vo vzájomných vzťahoch a o stratégii členských krajín RVHP v relácii k svetovému trhu. Rast importných a exportných cien bol najvýraznejší v tých členských krajinách RVHP, v ktorých sa prejavila väčšia závislosť od dovozu energie, surovín a materiálov, teda komodít, pri ktorých výrobné náklady boli určené cenami na svetovom trhu. Ukázalo sa, že neustály rast cien na svetovom trhu sa premietol do kontraktných cien a zvýšil výrobné náklady v členských krajinách RVHP. Prejavil sa aj v kúpyschopnosti prevoditeľného rubľa a v úverovo-peňažnej politike krajín RVHP.

Kontraktne ceny sa v roku 1975 zvýšili o 20 %, v roku 1976 o 5,5 %, v roku 1977 o 7,7 % a v roku 1978 o 9 %. Ceny za stroje a priemyselné tovary vyvážené z krajín RVHP sa zvyšovali podstatne pomalším tempom. Tempo rastu cenovej hladiny bolo v členských krajinách RVHP napriek negatívnym vplyvom svetového trhu oveľa pomalšie ako rast cien v kapitalistických krajinách. Zmiernilo sa pod vplyvom celkovej stratégie hospodárskeho rozvoja krajín RVHP, ktoré sa opierajú o socialistickú integráciu, o teritoriálnu a komodičnú štruktúru zahraničného obchodu a o plánovitý rozvoj národného hospodárstva. Vo všetkých referátoch a diskusných vystúpeniach, ktoré boli prednesené na túto tému, sa konštatovalo, že členské krajiny RVHP majú dostatok síl a možností vyrovnáť sa s nepriaznivou situáciou na svetovom trhu.

Zmeny vo fungovaní svetových peňazí v súčasných podmienkach

Štvrté zasadanie pracovnej skupiny sa uskutočnilo v Budapešti v roku 1976. Zameralo sa na podrobnú analýzu zmien v podstate a v jednotlivých funkciách peňazí v povojnovom období. Znovu sa diskutovalo o demonetizácii peňazí, o úlohe úverových peňazí a o predpokladaných cestách ďalšieho vývoja kapitalistických menových vzťahov. Spresnil sa plán činnosti pracovnej skupiny do roku 1980 a zástupcovia Ekonomického ústavu BAV sa zaviazali, že organizačne zabezpečia publikovanie spoločnej monografie na tému *Menové problémy kapitalizmu v súčasnom období*. Odsúhlasil sa vypracovaný časový harmonogram prác a termín vydania monografie (do predaja sa má dostať koncom roku 1979).

Diskusia o demonetizácii peňazí nepriniesla zásadne nové pohľady na skúmanú problematiku.⁴ Ukázala, že spor o zlato nie je možné ukončiť na základe súčasných poznatkov o vývoji kapitalistických menových vzťahov a kapitalistickej sústavy. Účastníci sympózia poukázali na rastúci význam a úlohu úverových peňazí a Zvláštnych práv na čerpanie MMF. Konštatovali, že tieto práva majú v súčasnej etape vývoja kapitalistických menových vzťahov dôležitú úlohu. Zákonitosti určujúce fungovanie štátnomonopolistického kapitalizmu umožnili úverovým peniazom, aby prerástli úzko určené národné hranice a stali sa medzinárodným platidlom v období, v ktorom dolár celkom nestratil privilegované postavenie na svetovom trhu. Prelínanie a vzájomná podmienenosť politickej a ekonomickej moci USA je ešte stále postačujúcim garantom ekonomickej moci amerického dolára, ktorý aj naďalej vystupuje v úlohe prvej svetovej rezervnej meny.

Problémy ďalšieho vývoja štátnych financií v súčasnej etape všeobecnej krízy kapitalizmu

Zasadanie pracovnej skupiny v Štetíne sa konalo v roku 1977. Zameralo sa na kritickú analýzu aktuálnych otázok štátnomonopolistického regulovania a na hodnotenie efektívnosti rozpočtovej a peňažnej politiky uskutočňovanej v kapitalistických krajinách. Venovalo osobitnú pozornosť vplyvu krízových procesov na kapitalistické menové vzťahy. Diskutovalo sa najmä o kritériách, pomocou ktorých možno hodnotiť efektívnosť praktických opatrení hospodárskej politiky.

Sympóziu upozornilo na zmeny, ktoré v sedemdesiatych rokoch nastali pod vplyvom VTR a štátnomonopolistického regulovania v štruktúre štátnych financií. Rastúce výdavky štátu znásobili potrebu deficitného financovania štátneho rozpočtu a dokumentovali jeho citlivosť na neustále sa meniacu ekonomickú a politickú situáciu.

⁴ Izmenenije funkcionirovanija mirovych deneg v sovremennyh uslovijach. [Materialy četvertogo zasedanija rabočej grupy po valutno-financovym voprosam.] Budapešť 1977.

Zahraničné pôžičky sa vo väčšine kapitalistických krajín stali nástrojom deficitného financovania výdavkov zo štátneho rozpočtu. Zahraničné úvery sa používajú najmä na financovanie štátnych podnikov a na vyrovnávanie deficitov platobných bilancií. Rastúca zahraničná zadlženosť sa potom stáva významným zdrojom nestability kapitalistickej ekonomiky. Národné hospodárstvo citlivo reaguje na zmeny vo vonkajších ekonomických podmienkach, na prehlbujúcu sa labilitu úverovo-peňažných vzťahov a na neustále výkyvy menových kurzov. Narastajúca zadlženosť vo vzťahu k iným krajinám, k medzinárodným inštitúciám a k eurodolárovému trhu umožňuje veriteľským krajinám vplývať na dlžnícké krajiny a ohraničuje už aj tak obmedzené možnosti štátnomonopolistického regulovania.

Účastníci sympózia venovali pozornosť aj diskusiám, ktoré v súlade s rozdielnym hodnotením účinnosti opatrení úverovo-peňažnej politiky prebiehajú v buržoáznej teórii, skúmajúcej použiteľnosť tejto politiky z hľadiska možnosti regulovať vývoj kúpyschopnosti, investičnej činnosti a zamestnanosti v tom-ktorom období. Analyzovali, akým spôsobom zmeny v úrokovej miere vplývajú na politiku obchodných bánk a na vývoj základných makroekonomických kategórií. Ohraničené možnosti tejto politiky sa najvýraznejšie prejavili v sedemdesiatych rokoch, keď sa ukázalo, že štátnomonopolistické regulovanie nie je všeliakom na choroby súčasného kapitalizmu.

Vedecko-technická revolúcia a zmeny v menovo-finančných systémoch

O efektívnosti peňažnej politiky sa diskutovalo aj na zasadaní pracovnej skupiny v Nových Vozokanoch (ČSSR) v roku 1978. Jeho úlohou bolo:

1. analyzovať vplyv VTR na menovo-finančné vzťahy a operácie;
2. prediskutovať text kolektívnej monografie;
3. schváliť plán činnosti pracovnej skupiny na roky 1981 až 1985.

Vplyv VTR na menovo-finančné vzťahy sa analyzoval hlavne z hľadiska technicko-ekonomických aspektov využitia výpočtovej techniky a jej vplyvu na bankové operácie i techniku medzinárodných transakcií. V menšej miere sa prihliadalo na vplyv VTR na zmeny v rýchlosti obehu peňazí a na zvyšovanie cenovej hladiny. V povojnovom období prudký rozvoj výrobných síl a zavedenie modernej výpočtovej techniky umožnili prechod na nové formy zúčtovania a na automatizáciu platobného styku. Zmenili sa aj informačné systémy a nositelia informácií. Drahé kovy plnili v stále menšom rozsahu úlohu nositeľa informácií a nedávali verný obraz o vývoji hodnotových relácií a o meniacich sa cenách. V sedemdesiatych rokoch sa zvýraznil význam i rozsah úveru. Všeobecné rozšírenie úverových kariet zúžilo sféru pôsobnosti papierových peňazí. Údaje o množstve a o rýchlosti obehu peňazí poskytujú preto len neúplné informácie o vývoji cien a celkového efektívneho dopytu. Nové formy

platobného styku a poskytovania informácií spočívajú na využívaní automatizovaných systémov, ktoré zabezpečujú uchovanie, prenos a spracovanie informácií pomocou elektromagnetických impulzov.

Nová výpočtová technika zrýchľuje úverovo-peňažné operácie, stimuluje špekulácie a umožňuje vo zvýšenej miere koncentrovať peňažné prostriedky v bankách a v úverovo-peňažných inštitúciách. Protirečivosť vplyvu VTR na úverovo-finančné vzťahy sa prejavuje aj v tom, že na jednej strane VTR uľahčuje a zrýchľuje úverovo-peňažné operácie a na druhej strane prehlbuje koncentráciu a centralizáciu bankovej sféry a znásobuje nerovnomernosť v rozdeľovaní dchodkov.

Sympóziu vo Vozokanoch, ale aj predchádzajúce zasadania pracovnej skupiny ukázali, že je potrebné neustále hľadať nové a účinnejšie formy vedeckovýskumnej činnosti, a tak koncentrovať a prehlbovať medzinárodnú spoluprácu.

Každoročne uskutočňované zasadania pracovnej skupiny upozornili na celý rad teoretických, ale aj praktických problémov v oblasti úverovo-peňažných vzťahov, ktorým marxistická teória musí venovať pozornosť pri podrobnej analýze zákonitostí fungovania súčasného kapitalizmu. Táto skutočnosť sa prejavila aj v činnosti pracovnej skupiny, ktorá v marxistickej teórii stimulovala diskusiu k základným problémom fungovania súčasného kapitalizmu. Pracovná skupina prispela takto k hlbšiemu poznaniu zákonitostí fungovania súčasného kapitalizmu a k rozvoju marxisticko-leninskej teórie štátnomonopolistického kapitalizmu. Naznačila zároveň aj cestu, po ktorej sa činnosť tejto skupiny bude uberať v najbližšom období.

Glosy

Nová etapa konkurenčního boje kapitalistických států

MLČOCH, Josef

Nerovnoměrný vývoj v kapitalistických zemích je hlavní příčinou dalšího prohloubení rozporů mezi třemi nejvýznamnějšími ekonomickými centry kapitalistického světa. Tyto rozpory vyúsťují zejména do všeobecně vyhlašovaných ochrannářských opatření ve vzájemně směně zboží, které nezbytně mají negativní vliv na tempo růstu zahraničního obchodu.

Vztahy mezi ekonomicky nejvyspělejšími zeměmi kapitalistického světa se přirozeně neustále zhoršují a řada významných ekonomů a politiků otevřeně hovoří o počínající „obchodní válce“, především mezi Japonskem, západoevropským společným trhem a USA, kteréžto ekonomické celky představují v současném kapitalistickém světě nejvýznamnější ekonomický potenciál. Nerovnováha v obchodní bilanci každoročně stoupá. Například v roce 1978 se aktivní saldo japonské obchodní bilance se Spojenými státy zvýšilo o polovinu a dosáhlo 13 milarď dolarů, ve styku s SHS se zvýšilo na 6,5 miliardy dolarů proti 5 miliardám v roce 1977. Údaje za rok 1978 dosvědčují, že tyto tendence nadále pokračují — deficit zemí EHS v obchodu s Japonskem dosáhl téměř 9 miliard dolarů.

Avšak nejen Japonsko, ale i Brazílie, Indie, Filipíny, Jižní Korea, Tchajwan, Honkong a Singapur patří mezi státy, které především textilními a elektronickými výrobky postupně ohrožují podobná průmyslová odvětví USA a EHS. Podle zprávy vládní komise USA, která se tímto problémem zabývala, rozvojové země dováží dnes do USA kolem 150 druhů výrobků, tvořících nebezpečnou konkurenci pro americké i další výrobce. V některých odvětvích — např. výroba obuvi a koženého zboží, výrobky keramického a sklářského průmyslu, konfekce, výroba jízdních kol a hraček — značně přispěly k zániku mnoha firem v těchto odvětvích průmyslu. Je třeba ovšem zdůraznit, že hlavním „aktérem“ tohoto ohrožení zůstává Japonsko, které, jak vyplývá z dále uvedených statistických přehledů, zaznamenalo v průběhu uplynulých 20 let největší ekonomický růst.

Není tedy divu, že vedoucí představitelé USA a EHS hledají cesty k odvrácení této průmyslové invaze Japonska a dalších zemí na vlastní trhy. Bývalý americký prezident Ford přišel již před čtyřmi roky s návrhem, aby o závažných ekonomických vztazích mezi nejvyspělejšími státy kapitalistického světa jednali vedoucí představitelé těchto zemí. Jeho návrh byl celkem bez odporu přijat, a tak se americký a francouzský prezident, kancléř NSR a ministři předsedové Japonska, Kanady, Velké Británie a Itálie sešli postupně v letech 1977–1978 v Londýně, v Bonnu a loni v červnu v Tokiu. Země, zastoupené na konferenci, vyrábějí dohromady přes 50 % světové produkce zboží a připadá na ně rovněž víc než polovina mezinárodní směny zboží.

Na loňské konferenci v Tokiu byly řešeny tyto problémy: energetika, ekonomický rozvoj, měnové problémy a vztahy mezi průmyslově vyspělými a rozvojovými zeměmi.

Konference byla už předem poznamenána krajním skepticismem a velkými rozpory mezi jejími účastníky. Jejím charakteristickým rysem byla skutečnost, že se konala za nejchmurnější situace kapitalistické soustavy od konce druhé světové války, což se výrazně projevilo ve všech projednávaných otázkách: tíživá energetická situace, potíže ekonomického růstu doprovázené prudkou inflací, neřešitelné měnové problémy a prohlubující se rozpory mezi vyspělými kapitalistickými státy a rozvojovými zeměmi. Průběh konference — zejména projednávaný problém energetiky — byl velmi nepříznivě ovlivněn zveřejněním výsledků ženevské konference zemí OPEC, která stanovila zvýšení ceny nejvyhledávanější suroviny na světovém trhu o cca 3,5 až 8,9 dolaru za jeden barel (nejvyšší cena ropy v březnu byla 14,55 dolaru za barel). Zvýšení v procentech činilo 25–55 %. Důsledky tohoto opatření zemí OPEC — v návaznosti na nerealizovaný energetický program Carterovy vlády a vlád dalších kapitalistických zemí — na ekonomiku kapitalistických zemí budou mimořádně nepříznivé. Země EHS zaplatily v roce 1978 za dovoz ropy 50 miliard, Spojené státy 40 miliard a Japonsko 25 miliard amerických dolarů. Zvýšení cen ropy se samozřejmě promítne do výrobních cen všech výrobků, zvýší se inflační tlaky a dojde k dalšímu zostření konkurenčního boje v rámci celé kapitalistické soustavy.

V průběhu jednání se mezi všemi účastníky odrazila řada vážných rozporů ve všech projednávaných otázkách, přičemž hlavní pozornost byla věnována řešení energetických problémů, vzniklých prudkým zvýšením ceny ropy. Bylo zejména doporučeno využívání jiných zdrojů energie, jako náhrady za drahé a omezené zdroje ropy.

Rozporů a rozdílných stanovisek bylo tolik, že by jejich rozbor vydal za několik mnohostránkových ekonomických úvah. Pro ilustraci je možno uvést jeden: USA a Velká Británie vyvíjely po celou dobu trvání konference silný nátlak na Japonsko, aby přikročilo k rozsáhlé liberalizaci zahraničního obchodu a otevřelo hranice výrobkům z ostatních kapitalistických zemí. Japonsku nezbylo, než část požadavků splnit, neboť je-

ho ekonomika je závislá na dodávkách ropy od amerických a britských naftových koncernů, které v podstatě ovládají světový trh ropy.

Jaká situace bude za rok, na stejné reprezentativní konferenci v Benátkách? Na tuto otázku je možno zčásti odpovědět již dnes. Účastníci konference to nebudou mít o nic lehčí, než ti, co byli v Tokiu. V prognózách pro rok 1980 převládá hluboký pesimismus. Tempo ekonomického růstu nemá přesáhnout 2 %, inflace má dosáhnout 9 %, nezaměstnanost 8 %.

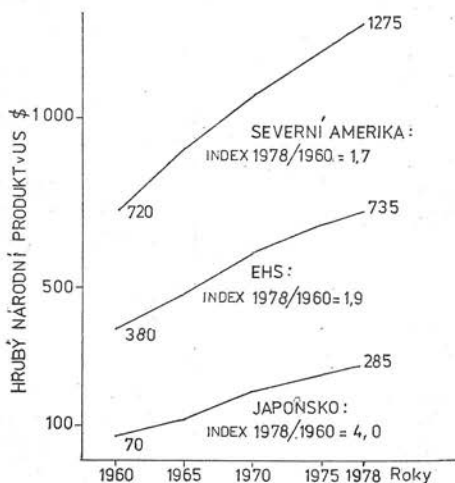
Problémy tokijské konference a problémy současného kapitalistického světa vyplývají především z velice nerovnoměrného vývoje odvětví soudobého teritoriálního rozdělení, které je dnes možno rozdělit zhruba na tři ekonomické celky:

- Severní Amerika (USA, Kanada);
- Západní Evropa (země EHS: NSR, Francie, Itálie, Velká Británie, Benelux, Dánsko);
- Dálný Východ (Japonsko, Hongkong, Tchaj-wan, Jižní Korea, Filipíny, Singapur).

Nerovnoměrný ekonomický rozvoj uvedených celků a tendence jejich ekonomického růstu v poválečném období je možno charakterizovat ve stručném přehledu nejvýznamnějších ekonomických ukazatelů. Z uvedeného srovnání nejen vyplývá, jaká ekonomická síla se za jednotlivými ekonomicko-teritoriálními celky skrývá, ale zejména je patrná nerovnoměrnost jejich hospodářského rozvoje, jeho dynamika (graf 1, tab. 1–5).

Uvedená čísla nepotřebují další podrobná vysvětlení, neboť celkem lapidárně ukazují změny, ke kterým po druhé světové válce došlo u nejvýznamnějších průmyslových zemí kapitalistického světa. Přehledy odrážejí jak období „hospodářských zázraků“ Německé spolkové republiky

USA	—	2,9 %
NSR	—	4,9 %
Francie	—	4,6 %
Itálie	—	5,5 %
Velká Británie	—	2,2 %
Japonsko	—	9,8 %

Graf 1. Vývoj hrubého národního produktu v cenách roku 1970 v mld dolarů.

Tabulka 1

Hrubý národní produkt na 1 obyvatele (v cenách roku 1970 — v dolarech)

Země	1960	1965	1970	1975	1978	Index 1978/1960
USA	3720	4335	4790	5105	5310	1,4
Kanada	2775	3335	3885	4535	4905	1,8
NSR	2105	2550	3105	3320	3440	1,6
Francie	1780	2190	2790	3205	3510	2,0
Itálie	1075	1330	1720	1845	1895	1,8
Velká Británie	1760	1990	2190	2390	2530	1,4
Ostatní	1950	2300	2850	3250	3490	1,8
Japonsko	760	1170	1915	2305	2550	3,4

Poznámka: Číselné údaje ve všech tabulkách jsou upraveny a zaokrouhleny na 5000 nebo 10 000.

Tabulka 2

Objem zahraničního obchodu (v mil. dolarů)

Země	1960	1965	1970	1975	1978	Index 1978/1960
USA						
dovoz	15 070	21 350	39 750	102 985	139 010	9,2
vývoz	20 410	27 190	42 590	106 155	142 250	7,0
bilance	+5 340	+5 840	+2 830	+3 170	+3 240	
Kanada						
dovoz	5 655	7 985	13 360	35 965	47 580	8,4
vývoz	5 555	8 110	16 120	34 080	45 110	8,1
bilance	-100	+125	+2 760	-1 880	-2 470	
NSR						
dovoz	10 105	17 470	30 360	75 630	102 410	10,1
vývoz	11 415	17 890	34 850	91 615	125 810	11,0
bilance	+1 310	+420	+4 490	+15 980	+23 400	
Velká Británie						
dovoz	12 640	16 105	21 690	53 485	72 780	5,8
vývoz	10 215	13 720	19 345	44 115	61 340	6,0
bilance	-2 425	-2 385	-2 345	-9 370	-11 440	
Ostatní						
dovoz	9 575	16 785	27 595	75 630	104 240	10,9
vývoz	9 310	15 110	26 730	72 590	108 590	11,7
bilance	-265	-1 675	-765	-3 040	-5 650	
Japonsko						
dovoz	4 490	8 170	18 880	57 880	81 570	18,2
vývoz	4 055	8 450	19 320	55 845	78 720	19,4
bilance	-440	+280	+440	-2 040	-2 850	

Tabulka 3

Výroba surové oceli [v tis. tun]

Země	1960	1965	1970	1975	1978	Index 1978/1960
USA	90 070	118 985	119 140	105 945	123 700	1,4
Kanada	5 270	9 135	11 200	13 025	14 920	2,8
NSR	34 100	36 820	45 040	40 415	41 200	1,2
Francie	17 280	19 605	23 775	21 530	22 824	1,3
Itálie	8,230	12 680	17 280	21 835	24 570	3,0
Velká Británie	24 695	27 440	28 315	26 200	20 330	0,8
Ostatní	9 500	12 600	18 100	17 100	17 500	1,8
Japonsko	22 140	41 160	93 320	102 315	102 110	4,6

Tabulka 4

Spotřeba ropy [v mil. tun]

Země	1960	1965	1970	1975	1978	Index 1978/1960
USA	408 660	475 575	605 570	664 635	690 070	1,7
Kanada	35 450	48 525	62 505	72 230	78 070	2,2
NSR	27 910	67 305	110 960	107 660	106 470	3,8
Francie	22 855	45 635	81 050	109 050	125 850	5,5
Itálie	18 615	41 055	73 760	78 765	81 020	4,4
Velká Británie	37 570	57 000	80 610	75 670	72 480	1,9
Ostatní	19 100	38 200	55 100	49 500	46 350	2,4
Japonsko	24 440	65 995	157 690	192 860	214 270	8,8

Tabulka 5

Výroba elektrické energie [v mil. kWh]

Země	1960	1965	1970	1975	1978	Index 1978/1960
USA	844 180	1 157 585	1 639 770	2 000 916	2 217 060	2,6
Kanada	114 380	144 275	204 725	272 625	313 365	2,7
NSR	118 985	172 340	242 610	301 800	337 320	2,8
Francie	72 120	101 440	140 700	178 515	201 195	2,8
Itálie	56 240	82 970	117 425	145 550	162 425	2,9
Velká Británie	136 970	194 495	249 195	272 220	286 035	2,1
Ostatní	37 090	54 000	90 100	113 300	127 220	3,4
Japonsko	111 490	188 375	350 590	475 795	550 915	4,9

a Japonska šedesátých let, tak hlubokou krizi, ve které se již po delší dobu zmitá Velká Británie.

A jaká je, stručně řečeno, současná hospodářská situace nejvýznamnějších zemí podle uvedeného teritoriálního členění?

Ve Spojených státech a v Kanadě koncem května 1979 uveřejněné ekonomické ukazatele nezakrývaly, že došlo k poklesu podnikatelské aktivity po celých prvních pět měsíců roku. Tento pokles zasáhl čttná průmyslová odvětví, přičemž se prohlubovala inflace. Přestože pokles kursu dolaru v období 1977—1978 prakticky zvýšil konkurenční schopnost amerického zboží na zahraničních trzích, vysoká míra inflace a pokles produktivity práce ve skutečnosti anulovaly všechny tyto výhody Američanů v obchodním soupeření.

Konkurenční schopnost obou zemí Severní Ameriky nezvyšuje přirozeně ani skutečnost, že v posledních letech buduje na severoamerickém kontinentě své filiálky celá řada evropských a japonských průmyslových koncernů, jejichž zisky plynou do trezorů mateřských firem v západní Evropě nebo v Japonsku.

Západní Evropa vstupuje do této fáze konkurenčního boje s hospodářstvím, které „kráčí od období prosperity do neodhadnutelné budoucnosti nejistého růstu“ (Time). Krize se vymyká nejen snadné definici, ale i snadnému řešení. Choroby jsou až příliš dobře známé: stagnující výroba v hlavních průmyslových odvětvích, inflace dosahující mnohda nebezpečné úrovně, znepokojivě vysoká nezaměstnanost, která v čttných zemích roste, předpokládaný pokles tempa růstu národního hospodářství. Citovaný týdeník upozorňuje, že „veřejnost si začala jen postupně uvědomovat, že to, co se děje, je nejenom přechodným obdobím další cyklické krize. Krize z let třicátých byla spíš dočasným zhroucením než hlubokou změnou existujícího průmyslového uspořádání... Ve staré evropské průmyslové struktuře dnes probíhá hluboká změna: není nadsázkou, když řekneme, že od průmyslové revoluce nikdy nestála západní Evropa před tak křečovitou přeměnou ve svém hospodářském životě v době míru“.

Krize postihla v různé míře všechny průmyslové země v západní Evropě, které musely v posledních pěti letech bojovat s rostoucími náklady na energii a suroviny, a zároveň čelit ostré konkurenci rozvojových zemí na světových trzích. Zvláště to pocítil ocelářský, textilní a loďařský průmysl. To nejsou obory zanedbatelné, v západní Evropě z nich žije 4,3 miliónu osob.

Vědecký výzkum prováděný v současné době vytváří základ pro nový rozmach vědeckotechnického pokroku (zejména v elektronice a v biologii), který bude charakterizovat příští desetiletí. Lze tedy bezpečně předvídat, že před zeměmi EHS je skutečný vědeckotechnický převrát mimořádně velkého rozsahu, jehož nedílnou součástí bude další růst velkovýroby a specializace. Na všech úsecích konkurenčního boje bude vyhrávat ten výrobek, který zaujme na trhu dominující postavení. Proto

se v západní Evropě zevrubně diskutuje o nutnosti hlubokých přeměn struktury průmyslové výroby, jejíž finální produkty by nejlépe obstály v tvrdé konkurenci složitých podmínek světového trhu.

„Tato velká změna se může skutečně nazvat... průmyslovou revolucí. Během několika let budou muset milióny Francouzů přejít z jednoho průmyslového odvětví do druhého“ — píše Christian Stoaaffes v knize *Velká průmyslová hrozba*.

V NSR jsou strukturální změny stálým předmětem úvah a diskusí průmyslníků, politiků, ekonomů i představitelů odborů. Kancléř Schmidt řekl, že západoněmecký průmysl „musí vyrábět zboží, které ostatní nejsou schopni dodávat na trh a nebudou schopni vyrábět v příštích letech. To znamená objevovat novou technologii a nové trhy“.

Ani Japonsko, které si dosud vedlo v hospodářském střetávání s ostatním kapitalistickým světem poměrně neúspěšně, není bez potíží. Jeho lehký, elektrotechnický a chemický průmysl začíná ohrožovat konkurence Jižní Koreje, Tchaj-wanu, Hongkongu a Singapuru na americkém i dalších světových trzích. Tyto země se kromě vývozu tradičního textilu a spotřebního zboží začínají orientovat rovněž na vývoz strojů a zařízení, oceli a lodí. V důsledku toho klesá jednak vývoz japonského zboží do těchto zemí, jednak podíl japonského vývozu na americkém a asijském trhu.

Japonská ústřední banka naléhavě doporučila, aby japonský průmysl vypracoval novou strategii. „Japonské hospodářství se zdá velmi zdravé, ale ve skutečnosti je jako muž středního věku, jemuž hrozí neznáma choroba. Navenek nejsou vidět žádné příznaky, ale uvnitř se choroba šíří“ — řekl představitel Sdružení japonských průmyslníků dopisovatel listu Newsweek. Kromě obav z ochranářství, jímž USA a západní Evropa reagují na japonskou hospodářskou výbojnost, tu působí přízrak konkurence třetích zemí, jež by mohla podlomit rentabilitu mnoha podniků. (V Japonsku v roce 1977 zkrachovalo 18 000 drobných podniků.)

Tváří v tvář této dvojí hrozbě se Japonsko rozhodlo pustit do velmi ambiciózního programu zavřít nebo převést na jinou výrobu „chorobné“ podniky, neschopné obstát v konkurenci s novorozným průmyslem „třetího světa“ (hlavně Singapur, Tchaj-wan a Jižní Korea), zvýšit vývoz technicky náročných výrobků, připravovat výrobu technicky náročnějšího zboží, jako jsou počítače, progresivní obráběcí stroje, rozšířit produkci a export automobilů apod.

„Jestliže se Japonsko nepřizpůsobí nové ekonomické skutečnosti, ztratí do pěti let svou mezinárodní soutěžeschopnost“ — řekl Joshija Arosi, prezident plavební společnosti NYK. A Fukudova vláda se rozhodla vyhlásit plán přestavby ekonomie s cílem, jemuž Japonci říkají „internacionalizace“ jejich hospodářství. Podstatu lze vyjádřit takto: nesazít se už vyrábět všechno, co Japonsko potřebuje, ale specializovat průmysl na odvětví s nejspolehlivější technikou, kde ještě není cítit konkurenci třetího světa (elektronika, zařízení pro zlepšení čistoty ovzduší apod.). „Jestliže se tyto strukturální přeměny průmyslu podaří, Japonci se stanou ještě efektivnější a konkurenceschopnější právě v oblastech s nejspolehlivější technikou, dosud ovládaných americkým a evropským průmyslem.“

Nad vším ovšem leží velký otazník: jak budou reagovat pracující, až se dozvědí, že nová průmyslová odvětví budou potřebovat méně pracovních sil? Neboť ve všem, co doprovází přeměnu průmyslové struktury a co přináší nové a krutější podmínky konkurenčního boje, jsou i potenciální ohniska sociálního napětí uvnitř jednotlivých kapitalistických zemí. Směrem ven se tyto změny promítají i do napětí v mezinárodních vztazích jak mezi jednotlivými kapitalistickými státy, tak i vůči „třetímu světu“.

Mnohé země třetího světa vstupují v průběhu tohoto dramatického dějství na scénu jako nečekání, avšak nebezpeční konkurenti. Začínají ovlivňovat geografickou strukturu průmyslu v jeho světových dimenzích. Nesměle, s mnohými obtížemi, přes nesmírné překážky, ale přece jen se hlásí o svůj podíl na mezinárodní dělbě práce. Je nutné s nimi po-

čítat a bude nutné s nimi počítat stále víc. Západoněmecký ekonom Herbert Grunnwald odhaduje, že podíl rozvojových zemí na světové průmyslové výrobě se do roku 2000 zvýší z nynějších 7 % na 25 %. Tím se nadále urychlí a současně i zkomplikuje probíhající proces strukturálních změn ve světovém hospodářství.

„Už v osmdesátých letech nebudou rozvíjející se země hrát na světovém trhu úlohu pouze tradičních dodavatelů surovin. Stanou se vážnými konkurenty v obchodu hotovými výrobky“ — řekl prezident Národní rady francouzských podnikatelů François Ceyrac loni v lednu na zasedání valného shromáždění vrcholové organizace francouzského kapitálu.

Co ze všech uvedených statistických údajů o ekonomické síle nejnvýznamnějších tří center současného kapitalistického světa a z dalších uvedených skutečností vyplývá? Především to, že přes mimořádné usilí jejich politických a ekonomických činitelů stále obtížněji hledají cestu pro udržení alespoň minimálního růstu ekonomik jednotlivých zemí. Nepomohl ani novodobý protekcionismus (Japonsko), nepomáhá ani snaha o všeobecnou liberalizaci zahraničního obchodu, jak ji prosazují především Spojené státy americké.

Nejvážnějším důsledkem současných ekonomických těžkostí kapitalistického světa je však skutečnost, že se výrazně promítají do politické sféry a jsou jednou z trvalých příčin jednak stálého růstu rozporů mezi kapitálem a pracujícími, jednak chronické lability vládnoucích politických stran, které marně hledají recept na řešení problémů, jejichž příčiny tkví v samé podstatě kapitalistického systému a jeho nerovnoměrného ekonomického vývoje.

Literatura

- [1] Ukazatele hospodářského vývoje v zahraničí. Praha, ÚVTEI 1978.
- [2] Fakta o československém zahraničním obchodě. Praha, Československá obchodní komora 1978.
- [3] The American Achievement 1966. USA, Silver Burdett Company.
- [4] Hutnictví, strojírenství. [Informační spravodaj.] Praha, UTRIN 1978–1979.

Recenzie

O tendenciách ekonomickej efektívnosti nášho poľnohospodárstva

KRILEK, Josef: **Ekonomická efektívnosť zeméďelství**. Praha, Svoboda 1979. 270 s.

Absolútny objem čistej produkcie československého poľnohospodárstva v roku 1970 v porovnaní s rokom 1965 vzrástol iba o 2,5 % a v období rokov 1960 až 1975 o 11,4 %. Podiel čistej produkcie na celkovej hrubej produkcii poľnohospodárstva poklesol zo 46,1 % na 32,7 %. Čistá produkcia na pracovníka sa v priebehu rokov 1960 až 1965 znížila na 87,1 %. V rokoch 1960—1970 sa zvýšila o 20,8 %. V piatej päťročnici sa rast čistej produkcie na pracovníka spomalil. Prírastok dosahuje 16,7 %. Tieto a od nich odvodzované ukazovatele podnietili nášho popredného poľnohospodárskeho ekonóma J. Krileka, aby sa zásadne zamyslel nad tendenciami ekonomickej efektívnosti nášho poľnohospodárstva a odhalil činitele, ktoré ju v určitých vývinových etapách determinujú.

Autor koncipuje publikáciu na širokom teoretickom základe poznatkov politickej ekonómie socializmu s presným zámerom odvodniť kritérium ekonomickej efektívnosti spoločenskej výroby vôbec a poľnohospodárskej výroby osobitne. Jeho záver, že „rozhodujúcim kritériom rastu ekonomickej efektívnosti spoločenskej výroby z hľadiska národného hospodárstva je rast fyzického objemu národného dôchodku na obyvateľa“ (s. 57—58) a že „národohospodárske kri-

térium neustáleho rastu ekonomickej efektívnosti spoločenskej výroby na úrovni poľnohospodárstva sa bude dlhodobo prejavovať v raste vlastnej poľnohospodárskej produkcie v požadovanej štruktúre, kvalite, čase a mieste na obyvateľa, pri klesajúcom množstve spoločensky nutnej práce na jednotku produkcie“ (s. 60), považujeme za odôvodnené východisko pre ďalšie úvahy.

Medzi rokmi 1975 a 1960 pokleslo celkové množstvo práce obsiahnuté v jednotke hrubej poľnohospodárskej produkcie o 9 bodov. Produktivita celkovej práce sa zvýšila o 11 bodov a spotreba živej práce poklesla na 54,7 boda, ale vynaloženie spredmetnenej práce na každú jednotku poľnohospodárskej produkcie sa zvýšilo o jednu štvrtinu. Je všeobecne známe, že produktivita živej práce rastie pomalšie ako fondová vybavenosť pracovníkov a že neúmerný rast materiálovej náročnosti produkcie znižuje účinnosť celkovej práce v poľnohospodárstve. Dôsledkom je pomalé tempo rastu produktivity celkovej práce. Na tom má nemalý podiel práve vysoký rast spredmetnenej práce na jednotku produkcie. Prečo sa vyvíja táto zložka práce taktô a či je to objektívne odôvodnená vývinová tendencia pre všetky etapy poľnohospodárstva?

Približne takto môžeme vystihnúť východiskovú platformu J. Krileka. Násť odpoveď na postavené otázky predpokladá roztriediť nepreberné množstvo činiteľov — ovplyvňujúcich ekonomickú efektívnosť poľnohospodárstva — do homogénnych skupín a charakterizovať ich vzájomné vzťahy a väzby v historickom priereze. Autor využil základné poznatky o substitúcii pôdy, pracovných síl a výrobných fondov nepoľnohospodárskeho pôvodu a o potrebe násť v každom období ich optimálnu kombináciu k tomu, aby dokázal, kedy a prečo dochádza k fondovo náročnému, neutrálnemu, resp. úspornému typu rozvoja poľnohospodárstva a v čom je objektívna podstata postupného vývinu poľnohospodárstva k úspornému typu fondovej vybavenosti.

J. Krilek organicky nadviazal na pomerne rozsiahle domáce i zahraničné poznatky o kombinácii výrobných faktorov, na teóriu o štádiách vývinu ekonomiky poľnohospodárstva a originálnym spôsobom ich využil pre odôvodnenie štádií náročnosti poľnohospodárskej produkcie na zálohované zdroje výroby a bežné náklady. V tom je nesporný prínos autora do teórie ekonomickej efektívnosti poľnohospodárstva vôbec a československého poľnohospodárstva osobitne. Ako dôležitý záver vyzdvihujeme časové vymedzenie etapy rastu fondovej a materiálovej náročnosti poľnohospodárskej produkcie do obdobia masovej substitúcie živej ručnej práce prácou spredmetnenou (keď sa presadzuje strojové štádium výroby). Po vstupe do etapy substitúcie mechanizovanej živej práce prácou spredmetnenou budeme s veľkou pravdepodobnosťou svedkami neutrálnej, prípadne klesajúcej fondovej a materiálovej náročnosti produkcie.

Československé poľnohospodárstvo ešte ako celok nezavršilo etapu zá-

meny živej ručnej práce spredmetnenou prácou. V roku 1975 bol v JRD podiel nákladov na ručnú prácu na celkových pracovných nákladoch v poľnohospodárskej výrobe až 54,25 %, z toho v rastlinnej výrobe 39,24 % a v živočíšnej výrobe dokonca 66,13 %. Naše poľnohospodárstvo však prekonáva aj zmeny štruktúry výroby (čoraz väčšia transformácia rastlinných produktov na živočíšne) a usiluje sa byť sebestačným (k čomu autor prihliadol iba okrajovo). Tieto skutočnosti vyvolávajú ďalšie veľké vklady do fondov s pomerne dlhou návratnosťou. V projektoch rozvoja poľnohospodárstva do roku 1990—2000 sa s nimi, prirodzene, ráta. Preto je reálny záver J. Krileka, že „ďalší proces spriemyselňovania poľnohospodárstva bude objektívne ešte nejaký čas vyvolávať tendenciu materiálovej, investičnej a fondovej náročnosti produkcie“ (s. 123).

V priemysle je situácia rozdielna. J. Krilek využil niektoré ukazovatele o vývine fondovej a materiálovej náročnosti v priemysle a v poľnohospodárstve, aby zvýraznil osobitosti poľnohospodárstva, resp. jeho ekonomicke zaostávanie za priemyslom. V celom povojnovom vývine rástla v priemysle ČSSR produktivita živej práce rýchlejšie než fondová vybavenosť jeho pracovníkov; v poľnohospodárstve boli tieto vývinové tendencie protikladné: produktivita živej práce zaostávala za rastom vybavenosti pracovníkov výrobnými fondmi. Kým v rokoch 1960—1975 sa materiálová náročnosť poľnohospodárskej produkcie u nás zvýšila o 12,5 bodu, v priemyselnej produkcii to bolo len o 2,1 bodu.

Naše poľnohospodárstvo je teda objektívne náročné po fondovej a materiálovej stránke, čo vyvoláva naliehavú potrebu racionálnych vkladov, maximálne využívanie disponi-

bilných výrobných faktorov a ich optimálnu kombináciu.

J. Krilek vytypoval rozličné vplyvy pôsobiace proti fondovej a materiállovej náročnosti produkcie, ktoré musíme v maximálnej miere využívať. Je známe, že fondovo nenáročný typ výroby zásadne ovplyvňuje zdroje potrebné napr. na investície. V takýchto podmienkach reprodukcie poľnohospodárskych výrobkov klesá podiel tzv. čistých (nových) investícií na hrubých investíciách a ťažisko zdrojov pre investície sa postupne presúva na odpisy. Potom môže stagnovať i klesať miera akumulácie v poľnohospodárstve.

Rozhodujúcim faktorom, ktorý zmierňuje fondovú i materiállovú náročnosť poľnohospodárskej produkcie, je vedecko-technický pokrok. Autor ho člení na tri formy: mechanicko-technický, biologicko-chemický a ekonomicko-organizačný (s. 99-100). Prvý posudzuje ako fondovo najnáročnejší, zatiaľ čo ostatné dva sú prevažne fondovo úsporné. Takéto triedenie vedecko-technického pokroku je vcelku formálne, lebo neprihliada na historické danosti. Konkrétne, ekonomicko-organizačný pokrok (kooperácia, koncentrácia, špecializácia výroby, racionalizácia riadenia a pod.) je fondovo úsporný iba tam, kde je k dispozícii výkonný biologický materiál, kvalifikovaná pracovná sila, výkonné a relatívne — voči ostatným faktorom — lacné mechanizačné prostriedky, maštalé, cesty a pod. Z toho logicky rezultuje, že prechod

na koncentrovanú a špecializovanú výrobu je ekonomicky odôvodnený len v tých odvetviach, kde sa vedecko-technický pokrok výrazne presadil do všetkých výrobných faktorov. Napríklad do moderných maštali u-stajniť „priemyselny“ typ vysokoúžitkovej dojnice, zabezpečiť kvalitné krmivo a kvalifikovaných ošetrovateľov. Preto je správna, hoci prísna požiadavka (vyslovená najmä v zahraničnej literatúre), ktorá za organizačno-ekonomický pokrok v súčasnosti považuje len takú prekombináciu výrobných faktorov, pri ktorej sa docielí vyššia výroba pri nezmenenej sume vkladov — zálohovaných výrobných fondov.

J. Krilek vhodne využil metódu komparácie nášho poľnohospodárstva s poľnohospodárstvom v krajinách RVHP, EHS a v USA a pri rešpektovaní historického hľadiska našiel ďalšie argumenty pre svoje závery.

V knihe čitateľ nájde odpovedí na mnohé otázky, týkajúce sa metodiky merania materiállových efektov a nákladov poľnohospodárskej výroby vôbec i v jednotlivých poľnohospodárskych podnikoch (kap. IV a V). Publikácia má logickú stavbu a vyznačuje sa rozvážnou, úspornou a precíznou formuláciou východísk i záverov. Autor racionálne využil bohatý faktografický materiál, aby odbornej verejnosti prezentoval dielo, ktoré je prínosom pri riešení súčasných i perspektívnych úloh poľnohospodárskej politiky KSČ.

Felo Hutník

Kollektiv: **Mechanism ekonomičeskogo cikla v SŠA.** Moskva, Nauka 1978. 470 s.

Cyklický vývoj kapitalistických krajín, zmeny jeho fungovania po II. svetovej vojne a silné otrasy kapitalistickej ekonomiky v 70. rokoch sú

predmetom intenzívneho skúmania marxistickej politickej ekonómie. Týmito otázkami sa zaoberá aj recenzovaná monografia kolektívu au-

torov, pracovníkov MEMO AV ZSSR, ktorú zostavili A. V. Anikin a R. M. Entov.

Práca nadväzuje na diela popredných marxistických ekonómov, venovaných ekonomickému cyklu, E. S. Vargu, I. A. Trachtenberga, L. A. Mendelsova a na kolektívnu prácu IMEMO *Sovremennyye krizisy i cikly*, vydanú v roku 1967. Preklenúva medzeru, ktorá v tejto problematike nastala v 70. rokoch, keď vyvstávali dôležité otázky, týkajúce sa zmien ekonomického cyklu, avšak riešili sa iba čiastkovo, v statiach a v diskusiách na stránkach MEMO a iných časopisov.

Autori si postavili ako hlavnú úlohu analyzovať spojenie medzi najhlbšími procesmi sociálno-ekonomického a politického rozvoja súčasného kapitalizmu a zmenami vo formách pohybu priemyselného cyklu (s. 5), pričom v širšom ciele hľadajú spojenie cyklu USA a svetového cyklu.

Monografia sa logicky člení do troch častí — od všeobecnej charakteristiky cyklu, cez jeho dôsledky na postavenie pracujúcich, autori sa dostávajú až k vzťahu cyklu USA a svetového ekonomického cyklu.

Jadro práce spočíva v prvej časti, kde analyzujú z najširších hľadísk zmeny, ktoré vznikli v mechanizme cyklu, ich vzájomné vzťahy a príčiny.

R. M. Entov a L. M. Grigoriev rozoberajú v prvej kapitole podmienky, v ktorých súčasný cyklus prebieha, najmä výrazný vplyv štátnomonopolistického kapitalizmu, vedecko-technickej revolúcie a existencie svetovej socialistickej sústavy na jeho mechanizmus, čo autori konfrontujú s klasickým priebehom cyklu a poukazujú na nové javy v ňom.

Povojnové cykly postupne vchádzajú do krízy, na rozdiel od klasických cyklov ich však nesprevádza krízový

pokles cien, majú relatívne krátku fázu depresie a odlišný spôsob správania investícií. Vplyvom VTR sa zmenila elasticita nákladov k rozsahu priemyselnej produkcie, ktorá sa vo veľkých firmách skracaje oneskorene. V povojnovom vývoji sú relatívne stabilné príjmy pracujúcich, ktoré v krízach neklesajú a v 70. rokoch sa objavilo súčasne vysoké tempo inflácie i vysoký stupeň nezamestnanosti. Svoju charakteristiku cyklu autori završujú analýzou krízy 1974—1975.

V druhej kapitole si J. Pokatajev všima zvláštnosti povojnových ekonomických cyklov a poukazuje na ich skrátenie a zoslabenie fáz krízy oproti krízam predvojnovým. Ďalej poukazuje na pohyb fixného kapitálu, ktorý rýchlo morálne zastaráva a jeho obnova je nestabilná. Krízy spôsobujú jeho masové vyradovanie, ale nie sú schopné zmeniť štruktúru fixného kapitálu v krajine. Odpisová politika, pomoc štátu a konkurencia spôsobujú, že monopoly plnia svoje investičné programy nezávisle od konjunktúry. V osobnej spotrebe vplyvom boja robotníckej triedy, fungovania vstavaných stabilizátorov a sociálneho poistenia, kolísanie príjmov obyvateľstva zaostávalo za kolísaním konjunktúry. V priemysle dosahovali najväčšie výkyvy odvetvia vyrábajúce tovary investičnej povahy a tovary dlhodobej spotreby. Štátne zásahy do ekonomiky výrazne ovplyvnili povojnové ekonomické cykly. Rozpočtové regulovanie, ktoré vyvolalo infláciu, prehlbované militarizáciou, krátkodobu pomohlo, ale svojím oneskoreným a protirečivým pôsobením vyvolalo ešte silnejšie otrasy ekonomiky. V 70. rokoch sa zastavil rast príjmov obyvateľstva a prudko vzrástla akumulácia, čo v spojení s infláciou a s ostatnými kríza-

mi vyvolalo najsilnejšiu povojnovú ekonomickú krízu.

Autorom tretej kapitoly je L. M. Grigoriev, ktorý tu hovorí o zvláštnostiach cyklického pohybu priemyselného a tovarového kapitálu. Fixný kapitál sa z hľadiska svojho použitia obnovuje postupne a v rámci krajiny relatívne rovnomerne. Ekonomické krízy však vyvolávajú skoky v tomto procese. Investície na reálne vyradený kapitál sú relatívne stabilné, investície vyvolané morálnym opotrebením kapitálu majú cyklické výkyvy; najväčšie cyklické výkyvy má rozmer čistej akumulácie. V dôsledku reálneho opotrebenia kapitálu existujú vlny vyradovania väčšiny fixného kapitálu. V prípade, že táto vlna sa zhoduje s obdobím rozmachu, vzniká výrazný investičný boom. V ekonomike existujú obdobia plného obratu fixného kapitálu, keď sa obnoví väčšina fixného kapitálu krajiny. Obdobie sa začína krízou, v rozmachu prebehne masová obnova fixného kapitálu, a krízy, ktoré prebehnú vnútri periódy, nemajú taký vplyv na reprodukciu fixného kapitálu. V závere kapitoly sa autor zaoberá pohybom zásob v ekonomických cykloch.

S. I. Ivanov vo štvrtej kapitole venuje pozornosť reprodukčnej štruktúre investícií v povojnových cykloch USA. Poukazuje na to, že vplyv VTR a ŠMK výrazne stabilizuje investičnú činnosť v krízach. Intenzitu investičného procesu, stupeň využitia výrobných kapacít, priemerný vek zariadení a dlhodobý trend vymedzuje ako faktory vyradovania fixného kapitálu a štatistickým materiálom dokladá, že proces vyradovania je cyklický. Na čisté investície podľa neho vplyva: veľkosť zisku, veľkosť očakávaného zisku, stupeň amortizácie a využitia výrobných kapacít. Vzrast tých-

to faktorov vyvoláva kolísanie investícií.

Piata kapitola A. V. Poletajeva je venovaná vzťahu cyklu a produktivity práce, ktorá rástla v USA po II. svetovej vojne priemerne 2,3 % ročne a bola hlavným zdrojom ekonomického rastu. Tempá rastu produktivity práce sú v rôznych cykloch rôzne, pričom tieto výkyvy presahujú výkyvy v jednotlivých cykloch a závisia veľmi intenzívne od rozsahu reálnej produkcie. Dynamika produktivity práce je v kríze veľmi blízka nule, vo fáze oživenia rastie maximálnou rýchlosťou veľmi stabilne a vo fáze rozmachu má rast klesajúcu tendenciu. Celková úroveň produktivity práce v cykle závisí od komplexu faktorov, ale najnižší bod v kríze výrazne závisí od predkrízovej úrovne investícií. Na úroveň a dynamiku produktivity práce vplyva celková zamestnanosť a celkový, aj krízový rast podielu hodín odpracovaných nevyrobnými pracovníkmi.

V šiestej kapitole N. A. Ranejeva predostiera problematiku kolísania štruktúry veľkoobchodných cien v cykle. Zvláštnosťou povojnového vývoja je, že krízy sa neprejavujú poklesom cien, ale rýchlou zmenou vzťahov medzi rôznymi zložkami ceny. Charakteristické sú dve tendencie: od polovice 50. rokov do začiatku 70. rokov sú nízke ceny surovín a relatívna stabilita cien hotových výrobkov; v 70. rokoch je rýchlejší rast cien surovín. Ceny surovín sú citlivé na cyklus a v jeho rámci kolíšu. Nie tak ceny hotových výrobkov, ktorých trvalý rast viedol k vážnym štruktúrnym krízam na začiatku 70. rokov. Jednostranná pohyblivosť cien hotovej produkcie je prejavom silnej modifikácie zákonitostí krízového vývoja a odráža sa v materiálovej náročnosti výroby, ktorá v kríze rastie a

pri východe z krízy klesá. Autorka prichádza k záveru, že rast cien v kríze nie je spôsobený vzrastom materiálových nákladov, ale vzrastom podielu zisku v cene.

R. M. Moškovič sa v siedmej kapitole zaoberá zdrojmi financovania korporácií v cykle. V povojnovom vývoji rastie úloha vonkajších zdrojov pri financovaní investícií, rastie ekonomická sila korporácií a ukazovateľ samofinancovania. V cykle však majú tieto prvky vlastnú dynamiku. Zužujú sa možnosti pôžičiek, ukazovateľ samofinancovania dosahuje v kríze svoje maximum. V ostatných fázach tento ukazovateľ prudko klesá a uplatňujú sa vonkajšie zdroje, pôžičky, emisie, pričom tieto možnosti najefektívnejšie využívajú najsilnejšie firmy. Komerčné banky majú fungovať ako proticyklické regulátory, ale nemôžu sa zbaviť cyklických výkyvov v úverovaní a túto úlohu neplnia.

Finančné postavenie korporácií a proces akumulácie v cykle skúma I. M. Grigoriev, ktorý je autorom ôsmej kapitoly. Kapitalistický podnik potrebuje optimálne množstvo likvidných prostriedkov. Ich nedostatok ohrozuje jeho existenciu, nadbytok znižuje zisk. Podľa miery likvidity, t. j. podielu bežných aktív k bežným pasívam, môžeme sledovať finančné postavenie podnikov. Jej dynamika má presne opačný vývoj ako akumulácia, ktorá po celé obdobie po vojne stúpala.

Skutočne veľké firmy efektívne využívajú cudzie prostriedky a majú nízku mieru likvidity, lebo majú veľkú dostupnosť úveru. Finančné postavenie najmä malých podnikov závisí od stupňa využitia výrobných kapacít. Preto čím menšie je ich využitie, tým horšie je finančné postavenie podnikov a maximálny stupeň bankrotov sa často zhoduje s obdobím minimál-

neho využitia kapacít. V čase krízy sa výrazne zhoršuje finančné postavenie väčšiny podnikov, čo v konečnom dôsledku znižuje akumuláciu a odďaľuje ju do spoločnej vlny vo fáze rozmachu.

V deviatej kapitole J. A. Čirov, Z. A. Klímenko a L. I. Rachlina zoznamujú čitateľa s matematicko-ekonomickými metódami skúmania ekonomického cyklu a uvádzajú takto získané údaje o cykloch v USA. Sledovanie cyklu pomocou zväčšených ekonomicko-statistických modelov znamená skúmanie dynamických vlastností modelu, kde model je analógiou ekonomického systému.

Druhá časť monografie — kapitoly desať až dvanásť — je venovaná vplyvu ekonomického cyklu na materiálne postavenie pracujúcich.

F. E. Burdžalov tu analyzuje vzťah ekonomického cyklu a postavenia robotníckej triedy v USA, kde sa po II. svetovej vojne stratila závislosť medzi výškou miezd a fázami cyklu. Nominálna mzda dokonca trvale rástla, čo je spojené so zmenami v reprodukcii pracovnej sily a so zmenami na trhu práce. Rastie kvalifikácia, hodnota pracovnej sily, mení sa štruktúra zamestnanosti i funkcia nezamestnanosti, ktorá už univerzálne neovplyvňuje veľkosť mzdy. Na ňu silne vplývajú odbory formou kolektívnych zmlúv. Relatívne stabilné príjmy pracujúcich výrazne zoslabovali krízy, lebo menej klesol kúpyschopný dopyt obyvateľstva. Tento proces sa však už slabšie presadzoval v 70. rokoch, následkom čoho prudko vzrástol boj robotníckej triedy, ktorá sa v súvislosti s infláciou usiluje spojiť veľkosť mzdy s veľkosťou maloobchodných cien.

A. F. Kandel rozoberá problematiku vzťahu ekonomického cyklu a nezamestnanosti. Poukazuje na relatívny pokles cyklickej zložky nezamest-

nanosti v 50. rokoch a v 60. rokoch, ktorý nebol vyvolaný nižšou nezamestnanosťou, ale zvýšením podielu štruktúrnej nezamestnanosti. To sa prejavilo aj v období rozmachu v rokoch 1964—1965, keď sa prejavil vysoký stupeň nezamestnanosti, najmä z radov mládeže ako dôsledok jej slabej profesionálnej prípravy. Fázy cyklu majú výrazný vplyv na dĺžku nezamestnanosti. Krátkodobá nezamestnanosť existuje neustále, strednodobá je relatívne stabilná v priebehu cyklu a zhoršením konjunktúry sa prudko zvyšuje podiel dlhodobej nezamestnanosti. V 50. a v 60. rokoch najmenšiu úroveň dosahovala nezamestnanosť pracovníkov nevýrobnej sféry a služieb. V 70. rokoch sa obraz mení a prevláda opačná tendencia, pričom sa výrazne zvyšuje podiel nezamestnanosti mládeže a vysokoškolských pracovníkov.

Osobnou spotrebou v cykle sa zaoberá S. A. Nikolajenko v ďalšej kapitole. Priemerný ročný rast výdavkov na obyvateľa dosahoval po II. svetovej vojne 2 %, z čoho spotreba tovarov krátkodobého použitia stúpala pomalšie a spotreba služieb rýchlejšie. 3—4 % celkového príjmu tvorilo sporenie a neobyčajne stabilnú úroveň mali fondy sociálneho poistenia. Spotrebiteľské výdavky v krízach boli relatívne stabilné, ale menila sa ich štruktúra a výdavky na tovary dlhodobej spotreby si zachovali cyklický charakter. Kríza sa prenáša zo sféry výroby do sféry spotreby prostredníctvom príjmu obyvateľstva a spotrebiteľského úveru. Cyklu výrazne podlieha štruktúra úspor. Jej zmeny v kríze prebiehajú v prelievaní prostriedkov zo sporiteľní do poisťovní a z cenných papierov do sporiteľní. V rozmachu znova vzrastá podiel cenných papierov a úspor. Sedemdesiate roky a pokles reálnych príjmov sa odrazil v spotrebe tak, že klesol

podiel výdavkov na tovary dlhodobej spotreby, vzrástol podiel výdavkov na tovary krátkodobej spotreby i podiel úspor.

Tretia časť monografie nastoľuje problematiku cyklu v USA a jeho vzťahu ku svetovému ekonomickému cyklu.

Hlavnou témou trinástej kapitoly, ktorú napísal V. V. Rymalov, je cyklický vývoj svetového kapitalistického hospodárstva po II. svetovej vojne. Svetový cyklus vyjadruje vnútornú jednotu národných cyklov, ktoré sa však nemusia zhodovať v čase a v intenzite. Internacionalizácia spoločenskej výroby potlačila opačne pôsobiacu tendenciu asynchronnosti. Zároveň v celom období sa prejavilo skrátenie dĺžky cyklov, čo znamenalo skrátenie všetkých fáz, najmä fázy oživenia a depresie. Vývoj svetového obchodu odráža zmeny súčasného kapitalizmu a jeho tempo rastu trvale prevyšuje tempo rastu priemyselnej produkcie. Väčší význam nadobúda výmena vedecko-technických informácií, nové formy vývozu kapitálu, medzinárodná špecializácia. Vývoj svetového obchodu je dôsledne cyklický, no pokles fyzickej výmeny tovaru nastáva iba v obdobiach zosilnenej synchronnosti, v krízach 50. a 70. rokov. Autor zisťuje, že generátorom cyklu je spracovateľský, najmä ťažký priemysel. Skúmanie cyklu zákonite vyvoláva otázky o možnosti jeho prognózovania. To je podľa autora možné len na základe Marxovho metodologického prístupu, pričom postup skúmania výrazne sťažuje vzrast protirečivých tendencií vplyvajúcich na ekonomický cyklus.

O mieste USA vo svetovom cykle hovoria v štrnástej kapitole I. D. Ivanov a G. M. Kumanin. V podmienkach VTR sa svetové hospodárske vzťahy výrazne zmenili. Vznikla hospodárska špecializácia krajín a zosilnela ich

závislosť od svetového obchodu, vzrástol význam výmeny poznatkov, zmenil sa tok medzinárodného obchodu, zostrila sa medzinárodná a nadnárodná konkurencia. Svetový cyklus nikdy nebol úplne synchrónny, ale existovali krajiny s veľmi silnou vzájomnou závislosťou. Cyklickosť sa medzi krajinami prenáša zahraničným obchodom, vývozom kapitálu a ďalšími prvkami. Vývoz dlhodobého kapitálu a priame investovanie v zahraničí tvorí veľmi silné väzby, pričom materské firmy prostredníctvom filiálok vyvážajú z USA fázy cyklu, avšak opačný proces sa nevyskytuje. Vzájomné zahraničné investície európskych krajín silne spájajú ich fázy cyklu. Silnú väzbu s cyklom má migrácia pracovných síl, ktorá od neho priamo závisí, ale ovplyvňuje ho menej. Pri cel-

kovom hodnotení svetového ekonomického cyklu treba brať do úvahy všetky fázy cyklu a z nich možno jasne vidieť, že väčšina je synchrónna.

Záverom môžeme konštatovať, že autori monografie splnili svoj vytýčený cieľ, a aj keď sami zostavovatelia pripustili možnosť diskusie o niektorých stanoviskách, recenzovaná práca je dielom neobyčajne uceleným, podnetným, ktoré sa pre šírku svojho záberu, hĺbku analýzy, rozsahom priloženého štatistického materiálu a celkovým prínosom k ekonomickej teórii radí k základným prácam marxistickej teórie kríz. Preto určite vzbudí zaslúženú pozornosť všetkých pracovníkov ekonomickej teórie, učiteľov vysokých škôl i ďalších čitateľov.

Miroslav Belica

Správy

IX. konferencia priestorových ekonómov socialistických krajín v Havane

V dňoch 1.—7. 10. 1979 sa uskutočnilo už IX. stretnutie vedeckých pracovníkov v oblasti priestorovej ekonomiky. Tieto každoročné stretnutia majú za sebou dlhú tradíciu a posledné z nich predstavuje obohatenie vo viacerých smeroch. Uvedené konferencie sú v určitom zmysle slova špecifické. Popri prerokúvaní niektorých hlavných tematických okruhov sú zároveň miestom stretnutí reprezentantov a zástupcov hlavných pracovísk teórie a praxe priestorového plánovania, spolupôsobia na orientáciu výskumu, dvojstranné a viacstranné dohody a pod. Je to dané tým, že uvedených rokovaní sa zúčastňujú v rozhodujúcej miere riaditelia výskumných ústavov priestorovej ekonomiky jednotlivých krajín RVHP, ako aj riaditelia (vedúci) odborov oblastného plánovania plánovacích komisií (Gosplanov). Toto zloženie účastníkov dáva rokovaniam punc „neoficiálneho“ poradného orgánu RVHP pre výskum priestorovej ekonomiky a pri každoročnom stretnutí umožňuje riešiť celý rad organizačných, vydavateľských, študijných a dohodových otázok.

Rokovanie v Havane v podstate uzavrelo „prvé kolo“ stretnutí (ČSSR organizovalo II. konferenciu vo Vysokých Tatrách).¹ Konferencia v zmysle záverečného protokolu posúdila otázky teórie a metodológie obsahu a rozvoja generálnych schém a rozmiestnenia výrobných síl v socialistických krajinách, zvyšujúcu sa úlohu socialistickej ekonomickej integrácie a vedecko-organizačné otázky spracovania generálnych schém ako nástroja plánovania pre krajiny

nachádzajúce sa v počiatočnej etape výstavby socializmu.

Orientácia rokovania na podmienky rozmiestňovania v rozvojových krajinách bola daná tým, že popri účastníkoch z 9 členských krajín RVHP sa ako hostia rokovania zúčastnili zástupcovia (ministri, resp. štátni tajomníci, vedúci odborných útvarov ministerstiev a pod.) zo 6 rozvojových krajín (Angola, Venezuela, Jemen, Mexiko, Nikaragua, Panama). Konferencie sa celkovo zúčastnilo 34 delegátov z krajín RVHP na čele s akademikom N. N. Nekrasovom a 13 delegátov z rozvojových krajín (okrem väčšieho počtu účastníkov usporiadateľskej krajiny).

Analýza a posúdenie špecifických problémov schém rozvoja a rozmiestnenia výrobných síl v krajinách, ktoré riešia úlohu urýchleného rozvoja národného hospodárstva, uskutočnilo sa vo dvoch sekciách. Prvá sekcia, ktorú viedol riaditeľ CENII V. P. Možin, zaoberala sa metodologickými problémami a všeobecnými prístupmi ku spracovaniu Generálnych schém, príp. iných typov dlhodobých dokumentov, spracúvaných v socialistických krajinách. Druhá sekcia pod vedením W. Ostwalda, riaditeľa VCTR pri Gosplane NDR, sa zamerala na otázky rozmiestňovania jednotlivých odvetví, ako aj na súhrnné problémy generálnych schém.

Poznatky z konferencie sú veľmi obsiahle. Zahrňujú v prvom rade vyše 30 odborných referátov v jednotlivých sekciách a v pléne, ale aj celý rad neformálnych diskusií, konzultácií, ku ktorým vytvorili organizátori ideálne podmienky. Ich centrálnou

¹ Pozri správu v Ekon. Čas., 21, 1973, č. 5, s. 485—488.

„níťou“ bolo podrobné posúdenie schém rozvoja a rozmiestnenia výrobných síl ako nástroja plánovania pre krajiny nachádzajúce sa v počiatočných etapách budovania socializmu. Zo špecifických aspektov sa vyzdvihlo najmä:

— vypracúvanie priestorových prognóz, koordinácia sektorových a odvetvových zámerov v prepojení na rozvoj technickej a soc. infraštruktúry.

— spracúvanie rozvoja nielen na národohospodárskej úrovni, ale aj rozvoja jednotlivých regiónov, vrátane osvojovaných regiónov a mestských aglomerácií.

Spomedzi veľkého okruhu a aspektov výskumu, ako aj spracúvania generálnych schém sa vyzdvihli:

— komplexné a racionálne využívanie prírodných zdrojov;

— proces priestorovej integrácie medzi rôznymi odvetvami priemyslu a poľnohospodárstva;

— väzba plného využitia pracovných zdrojov s vedecko-technickým rozvojom, spojenia intenzívneho a extenzívneho rozvoja a jeho prepojenie nielen v odvetvových, ale aj v priestorových súvislostiach;

— postupné prekonávanie teritoriálnych ekonomických disproporcií;

— rozvoj dopravnej infraštruktúry a inžinierskych sietí ako určujúcich faktorov pre rozvoj spoločenskej a výrobnjej činnosti;

— cesty a metódy prekonávania rozdielov v životnej úrovni obyvateľstva i z regionálnych hľadísk, najmä z hľadiska starostlivosti o zdravie, vzdelanie a kultúru;

— prestavba a rozvoj sídelného systému sa zreteľom na potreby plánovitého sociálneho a ekon. rozvoja.

Zo skúseností ostatných socialistických krajín sa zvlášť zdôraznil vplyv rozvoja a rozmiestnenia výroby na formovanie regiónov, sídelný systém, dopravnú sieť, technickú a sociálnu

infraštruktúru. Ak v rozvinutých socialistických krajinách nadobúda na význame formovanie a rozvoj existujúcich teritoriálno-výrobných komplexov, priemyselných uzlov a centier, potom v menej rozvinutých socialistických krajinách je aktuálnym problémom hľadanie ciest na formovanie komplexov, priemyselných uzlov a centier.

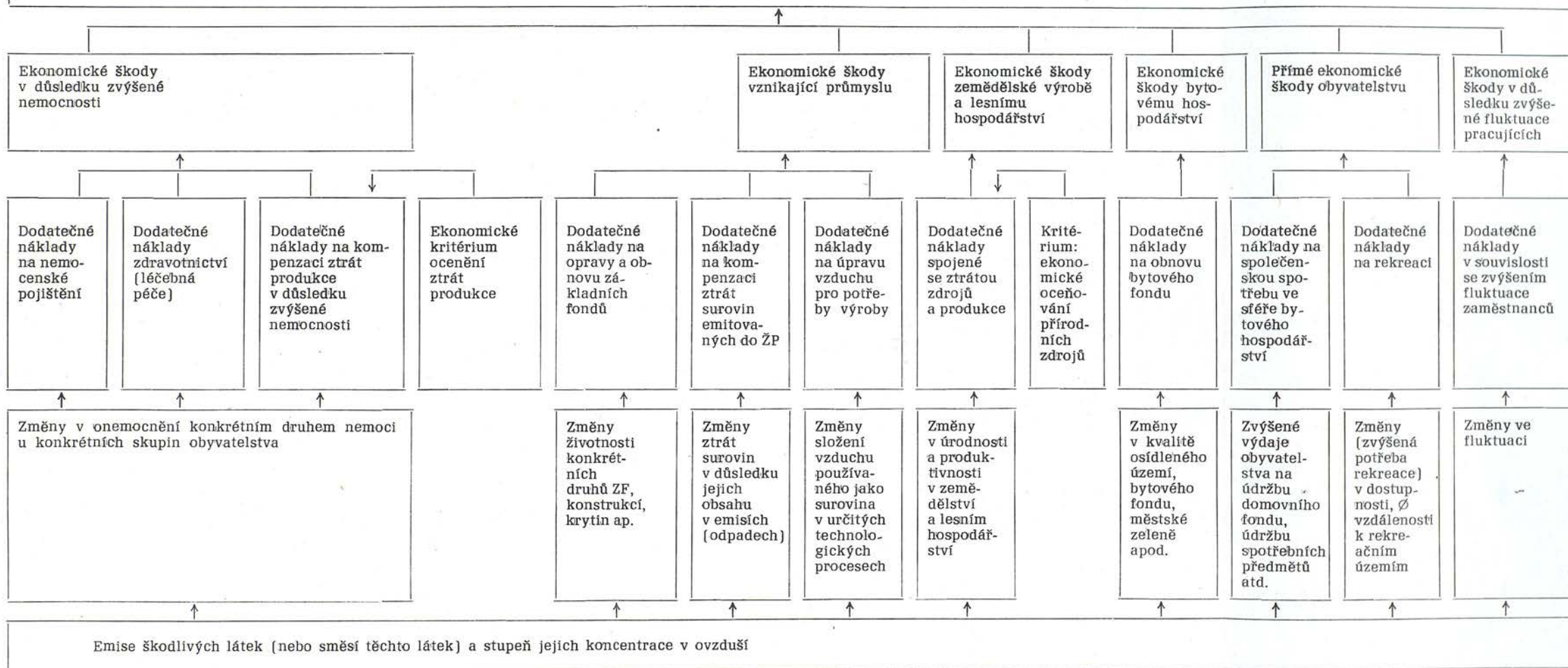
Na konferencii sa vysoko odborne prezentovali kubánski hostitelia z výskumu i praxe. Usporiadateľ — *Institut de Planification Fyzico* pri Štátnej plánovacej komisii — ukázal v referátoch, v diskusných vystúpeniach i v reprezentačnej výstavke regionálnych plánov vysokú úroveň teoretických i aplikačných prác, rapídny vzostup teoretického myslenia v tomto vednom odbore od víťazstva kubánskej revolúcie. Významnou udalosťou bol preklad knihy N. N. Nekrasova *Regionálna ekonomika* do španielčiny a jej vydanie pri príležitosti konania konferencie.

Československá delegácia predložila na rokovanie tri referáty. V prvej sekcii vystúpil M. Buček s referátom *Dlhodobý výhľad rozvoja oblastí — prístupy, kritériá, metódy*. V druhej sekcii odznel referát Š. Mizeru *Metodologické otázky riešenia oblastného rozvoja* a s referátom *Systém oblastného plánovania v ČSSR* vystúpili E. Pračko a Š. Mizera.

Súčasťou konferencie bola prehliadka rozvoja dvoch provincií — Cienfuegos a Matanzas. Prehliadka najväčšej citrusovej plantáže na svete (vyše 80 000 ha), na ktorej se rozmiestnených 152 škôl, bola konkrétnym príkladom rozvíjajúcej sa oblasti na predtým neobrábanej pôde. Konferencia bola bezchybne zorganizovaná a konala sa v ovzduší veľkej pozornosti príslušných orgánov a masovokomunikačných prostriedkov.

Milan Buček

SOUHRNNÉ EKONOMICKÉ ŠKODY VZNIKAJÍCÍ V DŮSLEDKU ZNEČIŠTĚNÍ ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ

Z OBSAHU EKONOMICKÉHO ČASOPISU číslo 5/28/1980

OKÁLL, Ivan: Neantagonistické protirečenia v socialistických výrobných vzťahoch a hospodársky mechanizmus

HLAVATÝ, Egon: Zdokonaľovanie hospodárskeho mechanizmu z hľadiska vnútorných a vonkajších podmienok reprodukčného procesu

MARKUŠ, Jozef: Uplatňovanie dlhodobosti v plánovaní a riadení socialistickej ekonomiky

VOJTKO, Jozef: Zdokonaľovanie cenovej tvorby a ekonomický mechanizmus

SOKIRA, Jozef: Rozvoj chozrasčotu a hmotná zainteresovanosť podnikov

KUBAČKA, Jozef: Finančné vzťahy VHJ k podnikom a ku štátnemu rozpočtu

Z OBSAHU časopisu Ekonomického ústavu ČSAV

POLITICKÁ EKONOMIE číslo 3/28/1980

SOUKUP, Miroslav: Ke globálnym problémom rozvoje ľudstva

NIKL, Miroslav: Kritika maoistickej teórie „zvláštni cesty“ spoločenského vývoje

FOLTÝN, Jaroslav: Vnější ekonomické vzťahy rozvojových zemí v 80. letech a československá ekonomika

KOTULAN, Antonín: Teoretické aspekty stimulačních systémů

ABALKIN, L. I.: Zdokonaľování socialistických výrobních vzťahů

KŘÍŽEK, Miroslav: K možnostem využití Marxovy teorie reprodukce v podmínkách socialismu

VEČEŘ, Jan: Názory českých autorů druhé poloviny 19. století na populační problém

KUBÍN, Jan: Koncepčnost územního plánování

EKONOMICKÝ ČASOPIS

Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied, ročník 28, 1980, č. 4. — Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Hlavný redaktor Ján Kúkeľ, výkonná redaktorka Frída Svajdlárová, redaktorka Katarína Rybanská, tajomníčka redakcie Nada Proksová. — Vytlačili: Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Ružomberok. — Výmer SUTI 2/1. — Rozširuje PNS. — Objednávky vrátane zo zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6/VII, 884 19 Bratislava. Časopis možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. — Celoročné predplatné Kčs 80.—, jednotlivé čísla Kčs 8.—.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 805 32 Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON and SAGNER, D-8000, München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1980